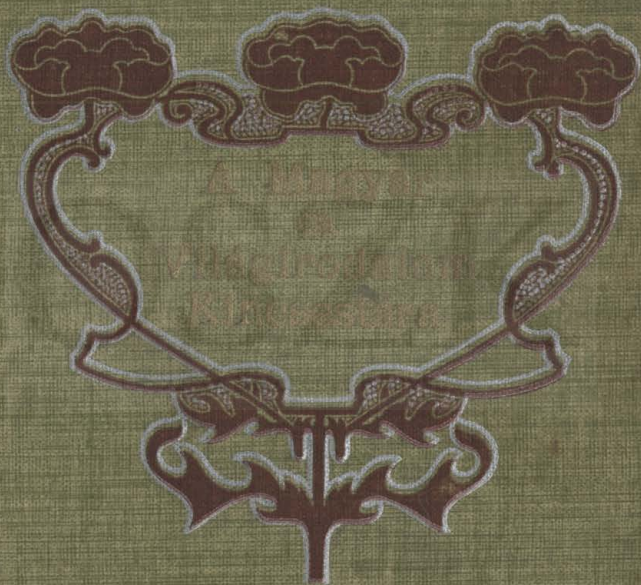

262978

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

EGY
HALOTTAS-HÁZ EMLÉKIRATAL.

REGÉNY.

IRTA

DOSZTOJEVSZKY F. M.

OROSZBÓL FORD.

TIMKÓ IVÁN.

HARMADIK KÖTET.

BUDAPEST.

AZ ATHENAEUM RÉSZVÉNY-TÁRSULAT KIADÁSA.

1897.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

262978

ORSZ. SZÉCHENYI-KÖNYVTÁR	
N	Növedéknapló
1954 év	2396
	SZ

XV.

Aquilina férje.

(Elbeszélés.)

Az éjjel már előre haladt; az óra tizenkettőt mutatott. Már elszunyadtam, de csakhamar fölriadtam. A kis éjjeli mécs kisérteties fénye csak alig lebegett a sötét szobában... Majd mindenki aludt. Még Usztyanczev is mély álomba merült, s csak a távolból volt hallható, mily nehéz a lélekzete és mint hörög torkában az ott összegyülemlett nyálka. A pitvarban egyszerre felhangzott a felváltó őrség nehéz lépte. Fegyveragy koppanása hangzott el az ajtó előtt. Az ajtó feltárult: az őrsvezető óvatosan belépett és megszámlálta a betegeket. Egy percz mulva ránk csukták az ajtót és uj őrt állítottak eléje, mire az őrség eltávozott és ismét beállott a csend. Csak most vettem észre, hogy balra, nem messze tőlem, két beteg rab ébren van és suttogva beszélget. Ez sokszor fordul elő betegszobánkban; megtörténik azonban az is, hogy napok, sőt hónapokon át is szótlantul elfekszenek egymás mellett az

emberek, mikor egyszerre éjnek idején, a csend által buzdítva, beszélgetni kezdenek és elmondják egymásnak lezajlott multjuk történetét.

Ezek, úgy látszik, már régóta beszélgettek egymással. Elejét nem hallottam és most sem vehettem ki tisztán beszédjük értelmét; később azonban fülem megszokta a suttogást és kezdtem érteni. Aludni nem tudtam, mit tehettem mást, mint hallgatózni? ... Az egyik félig fekvő helyzetben, fejét fölemelve és testével szomszédja felé hajolva, nagy hévvel beszélt. A mint látszott, nagyon föl volt ingerelve, valami benső ösztön indította arra, hogy beszéljen. Hallgatója komoran és teljes közönyösséggel ült ágyában, s csak olykor-olykor mormogott valamit, inkább illemből, mint részvétebből a beszélő iránt. Cserevin nevü katona volt, mintegy ötven éves, mogorva, szórszálhasogató, kötekedő, elbizakodott és e mellett rendkívül ostoba. A beszélgető, Siskov, még eléggé fiatal, mintegy harmincz éves férfiú volt, kit az előljáróság a szabóműhelyben foglalkoztatott. Ez ideig keveset törődtem vele; és később is, egész fogházi életem alatt nem vonzott hozzá semmi. Nagyon üres fejü, ostoba ember volt. Sokszor egész heteken át nem szólt semmit; néha azonban egész váratlanul belekötött valakibe, elkezdett pörölni és a legcsekélyebb dolog miatt is lánggra lobbant. Ha eldöngették, akkor ismét elhallgatott. Mindenki bizonyos megvetéssel viseltetett iránta. Termetére alacsony és sovány ember volt;

szemei nyugtalanul mozogtak ide-oda, néha pedig különös buta kifejezést öltöttek. Ha valamit el kellett beszélnie, beszédjét rendszeren heves taglejtésekkel kezdte, mire aztán hirtelen más tárgyra ment át és megfélekedve előbbeni beszédje fonaláról, elkezdett holmi csekélység felett boszankodni. Gunyolódni is igen szeretett s ilyenkor gyakran megtörtént, hogy mikor panaszkodott vagy szemrehányást tett valakinek, ezt oly hévvel tudta tenni, hogy csaknem sírt... Balalajkán igen jól játszott és szerette a zenét; ünnepnapokon még tánczolt is, még pedig — ha kérték és kedve volt — eléggé szépen tánczolt. Könnyen lehetett mindenre rávenni... S amit tett, nem annyira engedelmességből tette, mint inkább tetszés-hajhászatból és nyereség-vágyból.

Sokáig nem tudtam megérteni, hogy miről beszélget. Eleinte én is úgy vettem észre, hogy minduntalan más tárgyra tér. Lehet, hogy ő is észrevette, hogy Cserevin nem sokat törődik az ő elbeszélésével, de úgy látszott, mintha azt akarta volna magával elhíttetni, hogy az ő hallgatója csupa fül, és vajmi rosszul esett volna neki, ha az ellenkezőről győződik meg... — Ha olykor kimentem a bazárra, folytatta tovább, — mindenki hajlongott előttem, azt hitték, hogy gazdag emberrel van dolguk.

— Azt mondod, hogy kereskedése volt?

— No, igen. Őneki azonban még szép bir-

toka is volt, a földet munkásokkal szántatta; tartott három cselédet; volt saját legelője; kereskedett mézzel és szarvasmarhával, s így környékünkön nagy tiszteletben állott. Már igen öreg volt, úgy hetven éves lehetett. Ha róka-bundájában kijött a bazárra, mindenki kalapot emelt s jó napot kívánt Ankudin Trofimicsnak. — »Jó napot neked is!« válaszolta. — »És hogy megy dolgod?« kérdezte. — »Nem a legjobban, hát a tied?« — »Nem máskép, mi is csak az eget füstöljük.« Soha senkit sem vetett meg, mindig volt mindenki részére nyájas szava. Az olvasást rendkívül szerette. Sokszor öreg feleségét maga elé ültette és órákon át olvasott és magyarázgatott neki. Kétszer nősült, az első nejétől nem voltak gyermekei, a másodiktól — Mária Sztepanovnától — két kis fia volt, meg azután egy leánya Aquilina, aki már tizennyolcz éves volt.

— Ez volt a nőd?

— Várj! Morozov Filyka itt egy kis bajt okozott. Te, mondja ez a Filyka Ankudinnak, — osztozkodjunk; négyszáz rubelt fizess ki számomra, miután dolgoztam neked. Nem akarok veled üzletbe állani, mondja, — de Aquilinádat sem akarom nőül. Most, folytatja tovább, iszákos leszek. Szüleim meghaltak, most már bátran eliszom a pénzt, azután beállok katonának és tíz esztendő múlva mint altábornagy jövök majd közétek. Ez az Ankudin neki a pénzt át is adta és elszámolt vele — miután

Filykának az öregével is közösen gazdálkodtak egy darab földön. — »Csak rossz véged lesz neked!« mondja neki az öreg. — »Már akár rossz, akár nem, de te is, vén zsugori, megtanulsz még vén napjaidra árral tejet szörpölgetni. Te minden garast a fogadhoz versz és minden szemetet összekuporgatsz, — nem törődve vele: ér-e az valamit vagy sem; de én ebből nem kérek. Takarékoskodol és az ördögöt is megvennéd; nekem azonban több becsületed van. Aquilinádat még sem veszem nőül: tudod, — mondja — anélkül is eleget szerelmeskedtem vele.

— Hogy merészeled egy becsületes apának becsületes leányát rágalommal illetni? kiáltja Ankudin. — Ha szerelmeskedtél vele, úgy te kígyófaj vagy. Egész testében megrázkódott. Filyka ezt elbeszélte nekem.

— Semmi közöm hozzá, felele Filyka, — hanem azt megmondom, hogy Aquilinádat senki sem veszi el, még Mikita Grigorjics sem, mert kifogyott a becsületéből. Én már ősz óta élek vele, de most száz rákért sem venném el. Próbáld meg, adj száz rákot — és én még sem fogom elvenni.

Nagy galibát csinált ez a ficzkó nálunk. Az egész várost felforgatta, még a verebek is csiripeltek róla. Összeszedte barátait és temérdek pénze lévén, három hónapon át reggeltől estig dorbézolt. — »Ha majd a pénzemet, a házamat elittam, mondta, — csavargónak állok be!« Csengetyüs két

lovas fogatban járt. A lányok csak úgy bolondultak utána.

— Így hát Aquilinával már azelőtt is volt neki viszonya?

— Várj. Atyám szintén ép akkor halt meg, és anyám fánkot sütött. Ankundinnak dolgoztunk, ezzel tartottuk föl magunkat. Nem a legjobb dolgunk volt. Az erdőn túl egy kis földet bírtunk, bevetettük gabonával, de az apánk halála után mindent elszedtek tőlünk, annál inkább, mert én is csak a könnyebb végét fogtam a dolognak. Anyámtól ezután csak ütlegekkel tudtam pénzt kicsikarni.

— Az nem volt szép, ha így viselted magad. Nagy bünt követtél el.

— A mi megtörtént, barátom, megtörtént; reggeltől estig ittas voltam. Házunk meglehetősen rossz állapotban volt, de az mit sem tesz; ha korhadt volt is és a nyulak tanyáztak is benne, azért mégis a tulajdonunk volt. Megtörtént, hogy egész héten át koplaltunk. Anyám folytonosan korholt, de nem törődtem vele!... Egy tapodtat sem mentem el Morozov Filykától. Éjjel-nappal együtt voltunk. »Verd csak ezt a gitart és tánczolj, mondta nekem, én pedig elhalmozlak pénzzel, mert tudd meg, hogy dusgazdag emberrel van dolgod.« Oh, és mit mindent nem művelt még! Lopott tárgyat soha sem fogadott el, erre nem adta a fejét: »nem vagyok tolvaj, mondá, de becsületes ember.«

— Menjünk, mondta egyszer, kenjük meg Aquilina kapuját kátránnyal,*) mert nem akarom, hogy Mikita Grigorjicsnak legyen a felesége. Ez nekem a legforróbb óhajtásom. Az öreg már rég akarta leányát Mikita Grigorjicsnak adni feleségül. Ez a Mikita már maga is öreg, özvegy ember volt s mindig szemüveget viselt. Mikor meghallotta, hogy Aquilináról rossz hírek terjedtek el, így szólt az öreghez: »Nekem, Ankudin Trofimics, nincs kedvem nőszülni, mert már öreg vagyok, leányod igen nagy szégyent hozna a fejemre.« Oh, milyen verést kapott a szegény leány, mikor észrevették, hogy a kapu kátránnyal van bekenve... Anyja, az öreg Mária Sztepanovna, szüntelen ezt kiabálta: »megölöm magam!« Az apja pedig ezt mormogta: »Azelőtt, a becsületes patriarchák idejében, pozdorjává aprítottam volna őt, de most, teszi hozzá — csak sötétségből és romlottságból áll a világ.« Még a szomszédba is elhallatszott, mily jajgatást vitt véghez; reggeltől estig ütlegelték. Filyka pedig tele ordította az egész bazárt: »Nagyszerű egy leány, mondhatom, dicső szerető!« Akkoriban én is találkoztam Aquilinával, vedrekkel ment vizért. »Jó napot Aquilina Kudimovna!« szóltam neki. »Sok szerencsét; mondd meg nekem, kit szeretsz most!« Alig ejtém ki e szökat, ő — nagy szeméit

*) Ez orosz szokás s azt jelzi, hogy az illető fehérszemély elvesztette jó hírnevét.

reám veti és elhalványodik. Nagyon megsoványodott. A mint így rám nézett, anyja azt hitte, hogy velem enyeleg, miért is a kapuból így kiáltott: »Mit vigyorogsz megint, nem szégyenled magad! ma kikapod a magad ütlegeit, most már úgy sem vagy többé leányom.«

— Tehát kicsapongó volt?

— Barátom, hallgasd csak. A mint egyszer Filykával megint korhelykedtünk, egy napon az anyám jön hozzám. Még ágyban feküdtem. »Hát te semmirevaló még fekszel? Inkább nősülnél meg. Vedd nőül Aquilinát. Szülei most szívesen odaadják. Háromszáz rubelt is kapsz vele!« »Öt nőül venni? feleltem anyámnak, — hisz ő most az egész világ előtt meg van gyalázva!« »Oh, te bolond, a koszorú mindent betakar; mi közöd hozzá, ha bűnös is s az marad egész életében. Csak kezünkben legyen a pénze. Már beszéltem Mária Sztepanovnával. Ő teljesen egyetért.« — »Csak tegyen le az asztalra husz rubelt, mondám, megnősülök. És im, akár hiszed, akár nem, de a lakadalomig szüntelenül ittas voltam. Erre még Filyka Morozov is megfegyegtetett: »Összetöröm minden bordádat, mondja, és feleségeddel, a mikor csak akarok, szerelmeskedni fogok.« — »Oh, te kutya fajzat!« kiáltottam, mire egész utca hosszat szórta rám szitkait. Haza futottam: »nem nősülök, mondám, — ha nem adtok még ötven rubelt!«

— És adtak érted annyit?

— Értem? És miért nem? Hisz nem voltam én becstelen. Szüleimet csak a tűzvész tette tönkre, különben még jobb módban lettünk volna. »Oh, ti koldus tarisznyák,« mondta Ankudin. »Lassan, feleltem neki, a kapuja kátránnyal van bemázolva!« »Mit, még — gúnyolódni akarsz velünk? Bizonyítsd be, hogy becstelen a leányom, minden szájra nem tehetek lakatot. Itt az Isten, legyen itt a küszöb, válaszszt. De a pénzt add vissza.« Filykával erre szakítottam. Bikov Mitrijjel megüzentem neki, hogy le fogom gyalázni az egész világ előtt, és a lakadalomig — barátom — szüntelenül ittas voltam. Csak az esküvőre józanodtam ki. Mikor az esküvőről visszatértünk, az öreg Mitrofán Sztepanics ezt mondá: »Ha tisztességtelen dolog is, mégis az ügy el van a maga rendje és módja szerint intézve.« Az öreg Ankudin, ki szintén ittas volt, sírva fakadt és nagy könyvek peregtek le szakálán. No, barátom, mit tettem én erre: korbácsot tettem a zsebembe, hogy megsuhogtassam Aquilina feje felett, hadd tudja meg, mit tesz az, becstelenül menni férjhez; de hadd tudja meg a világ is, hogy nem bolondjában nősültem...

— Így hát már előre meg akartad verni?

— Nem, nem; légy csak türelemmel. Nálunk szokás, hogy az esküvő után legott a nászkmrába vezetik be a fiatalokat, a többiek pedig folytonosan isznak. Magamra hagytak Aquilinával a kis szobákan. Arczában nem volt egy csepp vér sem, oly hal-

ványan ült ott mint egy halott. Úgy látszik, nagyon meg volt rémülve. A haja szinte oly fehér volt mint a len, a szemei tágra kinyitak. Nem szólt semmit, mintha csak némán született volna. Nagyon különös volt. Ekkor, barátom, a korbácsot magam mellé helyeztem, de ő úgy tetette magát, mintha teljesen ártatlan lenne.

— Mit beszélsz?!

— Hát azt, hogy egészen úgy viselte magát, mint egy tisztességes ház gyermeke. Hát miért szenvedte el e kínokat? Miért gyalázta őt Morozov Filyka az egész világ előtt?

— Igen, igen!

— Erre térdre borultam előtte és összetett kezekkel mondám: »Aquilina Kudimovna, bocsáss meg nekem, oktalannak, hogy oly rossznak tartottalak. Bocsáss meg, mondom, egy ilyen haszontalan embernek!« Ő pedig az ágyon ülve, szemeit rám szegzi és két kezét a vállaimra helyezve, elmosolyodott és szemeiből könnyek peregtek alá... A mint aztán a vendégekhez kimentem, így szóltam: »Ha most Morozov Filykával találkozom, tudom, hogy befűtöm neki a poklot!« Az öregek pedig már azt sem tudták, hogy mikép hálálkodjanak: az anya csaknem térdre esett, az apa így szólt: »Ha ezt tudjuk, kedves gyermekem, úgy más férjet kerestünk volna számodra.«

Mikor első vasárnap a templomba mentünk, rajtam szép bársony sipka, finom kelméjű kaftán és

ránchos nadrág, Aquilinán pedig nyulprémes bunda és selyem kendő volt. A mint így egymás mellett haladtunk, a nép gyönyörködött bennünk és egymáshoz valónak talált.

Lakadalom után való nap, bár ittas voltam, mégis megszöktem a vendégektől; bolyongásom közben folytonosan ezt kiabáltam: »most teremtsétek elő azt a gazember Morozov Filykát!« Végre is három férfi elfogott és erőszakkal kísért haza, A városban szájra kelt a mende-monda. A lányok a bazáron összesugtak és bámulva mondogatták: »Tudjátok-e, lányok, hogy Aquilinát ártatlanul rágalmazták.«

Filyka kevéssel ezután a nép hallatára ezt mondta nekem:

— Add el nekem feleségedet — lesz inni valód. Nálunk, tevé hozzá, egy Jaska nevű katona szintén megnősült, feleségét azonban meg sem csókolta, és három évig szüntelen ittas volt.

— Oh, te gazember! mondtam erre.

— Te ostoba! vágott vissza — hisz nem voltál józan, a mikor megeskettek, hogy tudad volna ilyen állapotban helyzetedet felismerni?«

Mikor haza mentem, teli torokkal lármáztam: »Ittasan eskettek meg! Hozzátok elő Aquilinát!« mire elkezdtem őt elporolni, és ütöttem, barátom, két óra hosszát, míg csak le nem estem. Három hétig nem tudott aztán az ágyból fölkelni.

— Elhiszem azt, jegyzé meg hidegvérüen Cserevin, — de rajta kaptad-e őt kedvesével?...

— Nem, nem kaptam rajta, jegyzé meg rövid hallgatás után némi erőltetéssel Siskov. — Nagyon kezdtem restelni a dolgot, az emberek egyre izgatnak és mindennél Filyka volt a fő kolompos. »A te feleséged valóságos mintaasszony, még a nép is bámulja,« szolt hozzám. Egy alkalommal meghítt bennünket vendégségbe és így szolt: »Feleséged jóságos lélek, szép, tisztességtudó, barátságos és jó mindenki irányában, ép úgy mint most hozzád. De azt a gyerek elfeledte, hogy a kapuját ő maga kente be kátránnyal!« Ittas voltam ekkor, s ez őt felbátorította; hajamba kapaszkodott, földhöz vágott s így szolt: »Most tánczolj, Aquilina férje; tartani fogom üstöködet, tánczolj, mulass.«

— Gazember! kiáltottam, mire ő ismét így folytatá:

— Majd eljövök még hozzád többed magammal és Aquilinát, nődet addig fogom vesszőzni, a míg csak kedvem fogja tartani.

Ezek után, akár hiszed, akár nem, úgy megijedtem, hogy egész hónapra át nem mertem kilépni a házból, mert mindig attól tartottam, hogy eljön és végrehajtja gyalázatos szándékát. De ezért Aquilinát egyre vertem...

— De hát mire való volt ez! A kereket össze lehet kötni, de a nyelvet nem. A veréssel

szintén nem lehet mindent eligazítani. Büntess, oktass, de aztán czirógass is. Arra való az asszony.

Siskov egy perczre elhallgatott.

— Ez engem rendkívül bántott, folytatá tovább, — ismét elővettem a feleségemet s olykor reggeltől estig vertem; ő is kijött a sodrából, kezdte elhagyni magát. Ha egy időre abbahagytam a verést, majd megölt az unalom. Az asszony csak ült, szótlanul bámult az ablakon keresztül és sírt.

— Csak nagy akasztófavirág vagy te! mondta anyám, védelmébe véve Aquilinát.

— Megölöm! kiáltám teli torokkal, — ne merészeljen engem senki lebeszélni, mert csalárd uton házасítottak össze.

Kezdetben az öreg Ankudin is kikelt ellenem és így szólt: »Azt hiszed, hogy te isten tudja ki vagy, majd találok én még igazságot.« Ezt hajtogatta egy ideig, később egészen közömbössé vált. Mária Sztepanovna kibékülve látszott lenni. Egy alkalommal könyes szemekkel jött hozzám és így szólt: »Egy nagy kérésem van hozzád, Iván Szezenics, békülj ki leányommal és bocsáss meg neki; őt csak a rossz nyelvek szólták meg; hogy tisztességes nőt kaptál, azt magad is tudod«... Sírt és földre borult előttem. »Szót se akarok hallani!« kiálték vitézkedve. »Most azt cselekszem, ami nekem tetszik, házamban én vagyok az ur. Morozov Filyka nekem jóakaróm és legjobb barátom.«

— Azért, mert ismét együtt dorbézoltok,

— Ebből egy szó sem igaz!

Filykához hozzá sem lehetett férni. Naponta leitta magát a sárga földig. Mindenét eladta és beállott egy gazdag polgár fia helyett, pénzért katonának. Ha nálunk valaki helyettesítési díjért eladja magát, kénytelen azon napig, a melyen őt elkisérik, az illető polgár házában aludni, a hol aztán korlátlan urat játszhatik. Filyka az alkunál szép összeg pénzt kapott, és csaknem fél évig élt annál a polgárnál, a kinek fiát helyettesítette; hogy miket követett el, annak Isten a megmondhatója! Azzal, hogy fiad helyett katonának állok, jótévézőkké leszek, tehát tisztelettel tartoztok nekem, különben visszalépek. Így beszélt Filyka a polgárral; kénye-kedve szerint mulatozott és csupa kedvtelésből az öregnek ebéd után szakálát is meg-ránczigálta. Mindennap fürdőt vett és kevésbe mult, hogy nem kívánta, hogy pálinkagőzzel tartsák el és hogy az asszonyok maguk tegyék a fürdőbe. Mikor sétájáról hazatért, kiállott az utczára és így szólt: »Nem akarok a kapun bemenni, bontsátok le a falat.« A háziak akarva nem akarva nyilást törtek ki számára a kapu mellett és ő büszkén lépett be azon. De egyszer mégis véget ért mindez. Eljött az idő, mikor a katonasághoz beszólították, a mi teljesen kijózanította. Megszámlálhatlan nép futott össze az utczán arra a hirre, hogy Morozov Filykát viszik katonának. Filyka hajlongva köszöngetett mindenfelé. E pillanatban lépett ki a

kertből Aquilina is. Filyka megpillantva őt, elkiáltotta magát: »Álljatok meg!« és leugorva a szekérről, földig hajolt meg Aquilina előtt és bűnbánólag így szólt hozzá:

— Lelkem, drágám, két év óta szerettelek és most zenével kísérnek be katonának. Bocsáss meg nekem, te tisztességes apának tisztességes leánya; alávaló gazember vagyok, mert én vagyok az oka mindennek! — és ismét földig hajta meg magát.

Aquilina eleinte megrémült és mozdulatlanul állott helyén, de aztán meghajtotta magát és így szólt:

— Bocsáss meg te is nekem, jó ember, de én semmi rosszat sem mondhatok rólad.

Utána rohantam a szobába.

— Ah, te kutyafajzat, mit szóltál neki? kiáltottam.

Ő pedig reám nézett és akár hiszed, akár nem, így válaszolt: »Az egész világnál jobban szeretem most őt!«

— Látod!

Ezen a napon egyetlen egy szót sem beszélünk egymással. . . Este azonban így szóltam hozzá:

— Aquilina, meg foglak most ölni!

Éjjel nem tudván aludni, kimentem a pitvarba kvászt inni. Már hajnalodni kezdett. Visszatérve a szobába, így szóltam:

— Aquilina, készülj a mezőre! Én már előbb

összeszedelőzködtem; anyám is tudta, hogy kimegyünk. »Ideje,« szólt hozzám, »már három napja tétlenül töltöd az időt!« Szó nélkül fogtam be a lovakat. Amint kiér az ember városunkból, egy tizenöt versztnyire terjedő fenyves terül el s e fenyvesen túl van a mi földünk. Három versztnyi utat tettünk már a fenyvesben, mire megállítottam a lovakat.

— Kelj föl, Aquilina, a végső órád ütött!

Aquilina rémülten riadt föl, rám nézett, de egy szót sem szólt.

— Eleget kinoztál, most imádkozzál az Istenhez!

Erre megragadtam hosszú, vastag hajfonatait, kezemre csavartam, letepertem, fejét hátra feszítettem, elővettem a kést és azt végig huztam a nyakán... A mint Aquilina erre elkiáltotta magát, a mint a vér arczomba frecscent, eldobtam magamtól a kést, átkaroltam derekát, lefektettem a földre és tele torokkal kezdtem felette jajveszékelni. Mind a ketten jajgattunk; ő egész testében reszketett; meleg vére csak úgy csorgott kezeimen és arczomon végig. Rettegés vett rajtam erőt, ott hagytam őt, ott hagytam a lovakat és a kertek mögött bujkálva haza futottam egész a fürdőházig. Fürdők nagyon ócska volt, már alig lehetett használni; itt a lócza alatt meghuztam magam és egész késő éjszakáig ott maradtam.

— És Aquilina?

— Utánam ő is fölkelte és haza felé indult. A vérontás helyétől mintegy száz ölnyre találták meg őt.

— Hát nem ölted meg?

— Oh, igen... Itt Siskov egy pillanatra elhallgatott.

— Van egy ér, jegyzé meg Cserevin, melyet ha az ember át nem vág, az illető életben marad, bármennyi vért veszítsen is.

— De Aquilina meghalt. Este felé holtan találták meg. Mikor ennek hire terjedt, elkezdtek keresni s addig kerestek, míg végre éjjel a fürdőben rám találtak!... Most, látod, már a negyedik évet töltöm itt, tevé hozzá és elhallgatott.

— Hm... Így van ez; ha nem jól vered, nem használ semmit, jegyzé meg hidegvérűen Cserevin, egy kis szelenczét véve ki zsebéből és nagyokat szippantva koronként belőle. — Mind a mellett, folytatá, mégis nagyon ostoba voltál. Én is rajta kaptam egy alkalommal a feleségemet a szeretőjével. Behívtam őt a félszer alá s a gyepelt marokra fogva, azt kérdeztem tőle: »Kinek esküdtél hűséget?« és csaknem fél óráig vertem, míg végre így kiáltott föl: »Lábaidat fogom mosni és e vizet fogom inni, csak ne verj tovább.« Avdotjának hívták.

XVI.

A nyár.

Beköszönt az április és közeledett a szent husvét hete. Rövid időn megkezdődnek a nyári munkák. A nap mindig melegebb sugarakat áraszt a földre s a levegő tavaszi illattal telik meg, a mi oly üdítőleg hat a szervezetre. A beálló szép idő még a bilincsbe vert emberben is bizonyos kívánságokat, törekvéseket és aggodalmakat költ fel. Úgy látszik, hogy az ember a nap verőfényes sugaraiban gyönyörködve, élénkebben ábrándozik a szabadságról, mint egy komor őszi vagy téli napon. Ezt valamennyi rabnál tapasztaltam. Örülnek a verőfényes napoknak, de ugyanakkor bizonyos türelmetlen és szenvedélyes hangulat vesz rajtuk erőt.

Valóban úgy vettem észre, hogy tavasszal nálunk sokkal gyakoriabbak a veszekedések. Gyakrabban hallhatni zajt, lármát, és gyakrabban jönnek elé veszekedések; e mellett a munka sokszor megakad és csak azt veszed észre, hogy a rabok valamelyike mintha el volna mélyedve az Irtis folyón túl elterülő és másfélezer versztnyire kiterjedő kirgizi pusztaság szemléletébe. Gyakran hallhatni mély sóhajokat, melyeket az ébredő természet s az üde lég fakasztott ki az ember kebléből. És e sóhaj megkönnyíti azt az elnyomott, lebilincselte lelket.

De nem tart soká a rab megindulása, hanem hirtelen, mintha gondolatait erővel akarná kiűzni fejből, türelmetlenül és bosszusan előveszi vízhordó vedrét vagy a téglát, melyet egyik helyről a másikkra kell czipelnie. Pár percz múlva már el is felejtí szokatlan lehangoltságát és szokott módja szerint elkezd nevetni vagy szitkozódni. Majd hirtelen szokatlan buzgalommal lát ismét munkájához, és egész erővel dolgozik, mintha elnyomni akarná a bensejében duló gondolatokat. E mellett ez a nép mégis a legjobb erőben és egészségben van Nyári időben mégis csak sulyos a bilincs!

Nem költői ábránd mondatja ezt velem, de észrevételem igazságáról teljesen meg vagyok győződve. A nyári melegben, a nap hevében egész lelkeddel s egész lényeddel érzed a fölébredő természet mindenható erejét, ilyenkor még terhesebbé válik reád nézve a fogság és a katonai őrizet nyomasztó önkénye. Ilyen tavaszi időben egész Szibériában, egész Oroszországban a pacsirta első énekével kezdetét veszi a kóborlás. Ilyenkor szöknek meg a várfogházakból a rabok és bujdosnak az erdőkben a törvény sanyargatásai, a bilincsek és a botozások elől. Kedvükre kóborolnak most; esznek és isznak abból, a mit Isten küld számukra, éjjel pedig, mint az ég madarai, az Isten szabad ege alatt vagy a nyílt mezőségen, vagy pedig az erdőben hajtják le árva fejüket. Megtörténik, hogy néha egész napon át nem kapnak egy falat kenyeret

sem, mert rejtőzniök kell mindenkitől; nincs más mód, mint lopni, rabolni, sőt néha gyilkolni is. »A telepítvényes olyan, mint egy gyermek, a mit lát, az után kinyújtja a kezét,« mondják a szibériaiak a szökevény rabokról. E közmondás teljesen ráillik a csavargókra. A csavargó nem mindig rabló, de többnyire tolvaj, természetesen nem anynyira hivatásból mint inkább kényszerűségből. Vannak megrögzött csavargók is. Némelyik fogházi büntetése elszenvedése után a telepítvényről szökik meg. Ebből látható, mennyire vannak ők a várfogház telepítvény-rendszerével megelégedve. Őket onnan akaratuk ellenére is vonzza valami kifelé. Az erdei élet nagyon szegényes, sok nyomorusággal van tele, de mégis szabad és változatosságot nyújt; van benne valami vonzó, valami titokzatos bűbáj azokra nézve, akik azt már élvezték, és még olyan emberek is megszöknek innen, akik pontosak, akik fogadást tettek, hogy megjavulnak és jó gazdákká válnak. Némelyik meg is nősül, családot alapít, öt-hat évig él egy helyen, és hirtelen egy szép reggelen eltűnik, elhagyva nejét, gyermekét és a kerületet, a melybe föl van véve. A várfogházban mutattak nekem egy ily szökevényt. Semmiféle különös kihágást nem követett el, legalább nem hallatszott, hogy ilyet követett volna el, és mégis egész életén át szökevény volt. Majd déli Oroszország határán, majd a Dvinán túl a kirgizi pusztaságon, majd keleti Szibériában vagy a Kau-

kázusban ütötte fel tanyáját, és mindenünnen megszökött. Ki tudja, lehet, hogy más körülmények között valami Robinson Crusoe vált volna belőle. Különben mindezt mások beszélték nekem róla, mert ő maga nagyon szófukar volt a várfogházban, és ha olykor beszélt, ezt csak a legszükségesebb esetben tette. Ez egy alacsony termetű és ötven éves ember volt, rendkívül alázatos, csaknem butaságot kifejező arczczal és a hülyeségig menő nyugodtsággal. Nyáron át a napon szeretett sütkérezni, miközben mindig valami dalt dünnyögött, de oly halkán, hogy öt lépésnyire sem lehetett hallani. Arczvonásai bizonyos fásultságot fejeztek ki; keveset evett és többnyire csak kenyeret; süteményt vagy egy pohár bort soha nem vásárolt, minek oka vagy az volt, hogy nem volt pénze, vagy az, hogy nem tudott a pénzzel bánni. Minden iránt a legnagyobb közönyösséget tanusította. A várfogház kutyáit kezéből etette, pedig ezt nálunk soha senki sem tette. Az orosz ember majdnem kivétel nélkül ellenszenvet táplál a kutyák iránt. Mondják, hogy nős ember volt és hogy valahol gyermekei is vannak Hogy miért került a fogházba, azt nem tudom. A mieink mindig azt várták, hogy innen is megszökjék, de ennek vagy nem jött meg az ideje, vagy kora nem engedte már. Nyugodtan és bizonyos figyelő szemlélődéssel élt a különös társaságban, mely őt környezte. Különben, daczára annak, hogy már nem tartotta érdeemesnek a szö-

kést, még sem lehetett teljesen megbizni benne, mert az erdei, csavargó élet, valóságos paradicsom a várfogházhoz képest. Ime ezért lesz Oroszországban tavasszal minden fogoly — bárhol töltse is a fogságot — oly nyugtalanná. Mind e mellett nem minden fogoly adja rá a fejét a szökésre, és tekintettel a nehézségekre és a nagy felelősségre, száz között alig egy is szánja magát erre, és a többi kilenczvenkilencz csak ábrándozik arról, hogy hogyan és hova lehetne szöknie, csak képzelődésében engedi át magát az elérhetlen boldogság édes érzelmének. Itt az elítéltekről beszélek. Az azonban kétségtelen, hogy a vizsgálati fogságban levők közül sokkal többen határozzák el magukat a szökésre. Az elítéltek legfeljebb fogságuk elején teszik ezt; de ha már két-három évet letöltött a fogságból, a rab már beletörődik helyzetébe és sokkal örömebb veti magát alá a nehéz munkának, mint azon veszélynek, mely reá várakozik, ha esetleg szökése balul ütne ki. A balsiker pedig sokkal valószínűbb, mint nem. Legfeljebb csak minden tizediknek sikerül *helyzetét megváltoztatni*. Az elítéltek közül leginkább azok kockáztatják a szökést, akik hosszú időre ítéltettek el. Tizenöt-husz év valóságos örökkévalóságnak tetszik, és az elítélt készséggel ragadja meg az alkalmat helyzete megváltoztatására, még akkor is, ha már tíz évet ki is töltött fogságidejéből. Végre a foglyok csúf megbélyegzése is nagyon megnehezíti a szökést. —

A helyzetet megváltoztatni — ez a bevett kifejezés. Az elfogott szökevény kihallgatása alkalmával is azt feleli, hogy a helyzetén akart változtatni. Ez a kifejezés pedig szószerint van itt alkalmazva. A szökevény szeme előtt nem annyira a teljes megmenekülés lebeg, — nagyon jól tudja, hogy ez csaknem lehetetlen — hanem az, hogy vagy más fegyintézetbe vagy telepítvényre kerüljön, vagy hogy büntetése valamikép módosuljon; legfőképen szabadulni akar eddigi helyétől, melyet már halálosan megunt.

A szökevények, ha a nyár folyama alatt nem találhatnak alkalmas telelő-helyet, — ha például nem sikerül nekik pártfogóra szert tenni, ki a szökésben segédkezzék, ha mindjárt fizetésért is; vagy ha nem akadnak valami pásztorra, kinél hajlékot találhatnak, — akkor mint csavargók sűrű csoportokban keresik fel a városokat és fogházakat, hogy télen át ott meghuzhassák magukat.

A tavasz reám is megtette hatását. Jól emlékszem, mily mohón néztem szét a kerítés hézagain keresztül és mily hosszasan álltam, fejemet a kerítéshez támasztva, merően és telhetetlenül bámulva, mint zöldel a fű a várfogház árkában és mily kék az ég a távol láthatáron. Nyughatatlan-ságom és szomorúságom minden nap fokozódott és a várfogság mind gyűlöletesebbé vált előttem. A gyűlölet, melyet nekem néhány éven keresztül a foglyok részéről mint »előkelő«-nek tapasztaltam

kellett, reám nézve elviselhetlenné vált és megmérgezte egész életemet. Fogságom első éveiben gyakran kerestem fel a kórházat a nélkül, hogy valami bajom lett volna, csak azért, hogy megmeneküljek, legalább egy időre, ez alaptalan gyűlölségtől. »Ti vas csőrüek, halálra csipkedtek bennünket!« mondták nekünk a fogolytársaink. Volt eset, hogy megirigyeltem minden új foglyot, ki a köznéphez tartozott. Ezek azonnal barátságot köthettek mindenkivel. A tavasz a szabadságnak jelképe. De a természet újra-ébredésének ideje nekem csak bánatot és gyászt hozott. Épen böjt vége felé volt, a hatodik vasárnapon nekem is böjtölnöm és gyónáshoz járulnom kellett. A böjt első vasárnapján a legidősebb altiszt az összes foglyokat két csoportra osztotta föl, úgy, hogy minden csoportra más más vasárnapon jutott a szent gyónás sora. A gyónás vasárnapja rám nézve örvendetes nap volt. A gyónók fel voltak mentve a munkától. Naponként kétszer-háromszor is mentünk a templomba, amely közel volt fogházunkhoz. Már rég nem voltam a templomban. A nagy böjti isteni tisztelet, mely gyermekkorom óta emlékemben volt, felujította lelkemben a multat és a soha vissza nem térő gyermekkorom éveit. Eszembe jut, mennyire jól esett, mikor fegyveres őr kísérete mellett elvezettek bennünket az Isten házába. Ez a kíséret nem jött be velünk a templomba. Sűrű tömegben állottunk meg itt mindjárt az ajtónál, a legutolsó helyen, a hová a

diakonus hangja alig hallatszott el, és a honnan csak olykor-olykor pillanthattuk meg a pap fekete templomi ruháját és kopaszodó fejét. Eszembe jutott, hogy gyermekkoromban mint bámultam a népre, mely a templom bejáratánál összeverődött és tiszteletteljesen helyet csinált egy-egy vállrojtos nagy úrnak, egy kövér földbirtokosnak, vagy egy kicziczomázott, rendkívül ájtatos urnőnek, a kik az első helyekre törekedtek jutni, és készek voltak czivódásba keveredni az utjokat álló köznéppel. Úgy rémlett nekem akkor, mintha a bejáratnál nem úgy imádkoztak volna, mint a mi helyünkön. Itt most alázattal, félénken, halkán és az igazi megalázkodás érzetével imádkoztak.

Most ismét azon a helyen állok, mint akkor, azzal a különbséggel, hogy más templomban, e mellett még vasra verve és becsületet veszve. Itt bennünket mindenki kikerült, mintha félt volna tőlünk. Alamizsnát is osztottak ki köztünk. Mind ez — jól emlékszem — igen kellemesen érintett, mert azt tapasztaltam, hogy a félénkség, a szégyenkedés érzése nyilatkozott meg e különös helyzetben. »Hadd legyen, ha már úgy van!« gondolám magamban. A foglyok rendkívül ájtatosan imádkoztak és mindegyikük hozott magával egy kopeket gyertyára vagy a templom számára: »mert hisz én is csak ember vagyok,« gondolja magában a rab adakozás közben — »az Isten előtt mindenki egyforma«... Az áldozást a reggeli misén végeztük, de előbb,

mikor a pap a kehelylyel kezében e szavakat mondotta: ... »És fogadj be engem is, gonosztevőt,» valamennyien földre borultak, megcsörrentve bilincseiket. Úgy látszott, mintha e szavakat szó szerint magunkra vonatkoztattuk volna.

Végeg elérkezett a husvét hete. Az előljáróság tojást és buzakenyér szeletet osztatott ki közöttünk. A városbeliek ismét elhalmozták könyöradományaikkal a várfogházat, a pap ismét megjelent a keresztel, az előljáróság újból meglátogatott bennünket, ismét zsirosabb lett a scsi (káposztalé hussal, hallal). Ismét volt korhelykedés és zürzavar, — ép úgy mint karácsony ünnepén, azzal a különbséggel, hogy most még az udvaron is szabad volt sétálni és élvezni a nap sugarait. Mintha világosabb, mintha tágasabb, de egyszersmind buskomorabb lett volna minden, mint télen volt. A hosszú, végnélkülinek látszó nyári napok elviselhetlenek voltak az ünnepek alatt. Munkás időben sokkal rövidebbeknek tetszettek.

A nyári munka valóban sokkal terhesebbnek bizonyult a télinél. Többnyire mérnöki építkezések folytak. A foglyok építettek, csatornákat ástak, lakatos-, asztalos- és festési munkát végeztek a kincstári épületekben. Voltak foglyok, kik téglagyárakban foglalkoztak. Ez utóbbi munka a legterhesebbnek tartatott. A téglagyár mintegy háromnegy versztnyire volt a várfogháztól. A nyár folyama alatt minden nap, reggel hat óra körül, ötven fő-

ből álló csoportokban mentek ki a foglyok a tégláégetőbe. E munkához rendszeren a közönséges munkásokat osztották be, azaz olyanokat, akik semmiféle más iparhoz nem értettek. Ezek kenyeret vittek magukkal, minthogy a nagy távolság miatt nem volt érdemes ebédre haza járni, azaz naponként nyolcz versztnyi utat megtenni. A munkaszakmány egész napra lett kiosztva, és pedig oly nagy mennyiségben, hogy ha szünet nélkül dolgoztak volna is a foglyok, alig lettek volna képesek elvégezni. Először agyagot kellett ásni és hordani. Minden munkásnak magának kellett vizet hozni, agyagot gyurni és végre mintegy kétszázötven darab téglát csinálni és a napra kiteríteni. Mindössze kétszer voltam a téglagyárban. A téglavetők csak este tértek vissza fáradtan, kimerülten és egész nyáron át folytonosan szemrehányásokat tettek a többieknek, hogy ők végzik a legterheesebb munkát. Ez — úgy látszik — vigaszul szolgált nekik. Mind emellett voltak olyanok is, akik szivesen mentek oda: először a munka a városon kívül, szabad ég alatt az Irtis partján foly, hol szabadabb volt a kilátás mint a magas fallal körülvett várfogházban. Szabadon dohányozhattak, sőt egy félórát heverészhettek is. Én mint azelőtt, vagy műhelyben, vagy alabastrom-égetésben segédkeztem, vagy pedig az építkezésnél téglát hordtam. Egy alkalommal az Irtis partjától mintegy hetven ölnyi távolságra egy laktanya építéséhez hordtam téglát. E munka, mely

két hónapig tartott, bár a kötél nagyon vágta vállaimat, tetszett nekem, főleg azért, mert e munka igen fejlesztette erőmet. Eleinte csak nyolcz téglát birtam magam előtt tolni, pedig egy téglá alig nyomott tizenkét fontot. Később már tizenkettőt, sőt tizenötöt is elbirtam, ami nekem igen nagy örömet okozott. A fogházban való sanyaru élet viszontagságainak elviselésére nemcsak erkölcsi, de fizikai erőre is van szükség.

Büntetésem kiállása után is akartam volna még tovább élni.

A téglahordást különben nemcsak azért szerettem, mert testem edződött, hanem azért is, mert a munka az Irtis partján folyt. E partról azért beszélek oly gyakran, mert egyedül ez nyújtott szép kilátást, egyedül onnan láthattuk a szabad, lakatlan pusztát, mely reám, elhagyatottira, oly csodálatos benyomást gyakorolt. Csak itt lehetett hátat fordítani a várfogháznak s menekülni látásától. A többi munkatanyák vagy a várfogházban, vagy pedig annak közelében voltak. Már első naptól kezdve meggyülöltem a fogházat és annak épületeit. A várparancsnokunk házáat úgy tekintetem, mint egy elátkozott, gyűlöletes helyet, és valahányszor utam mellette elvezetett, mindig undorral néztem rá, ha a partról a végnélküli pusztá ködébe merengett el tekintetünk, minden bajról megfeledkeztünk. Nekem itt minden kedves és drága volt: a tiszta, meleg nap a megmérhetlen kék égboltozaton és a távoli

kirgizek elhaló éneke, mely a partok felől jutott hozzám. Ha szemed a távol borongó ködén keresztül valami szegényes, füstölő viskót és egy pár bárányt legeltető kirgiz nőt szemlél is csak, ez mind — bár szegényes és elhagyatott — a szabadság kifejezése. Az átlátszó kék légkörben valami madár ringatózik. Hosszasan, érdeklődéssel, figyelemmel kísérem repülését, a mint majd a víz fölött száll, majd egy alig észrevehető pont alakjában ismét eltűnik . . . Még a szegény, félig elhervadt virág is, mely tavasz elején a parti kövek közt díszlett, fájdalommal árasztotta el lelkemet. A szomorúság, mely fogságom első évében erőt vett rajtam, most elviselhetlenné vált és mód nélkül elkésértett. Az első évben, épen bus kedélyhangulatom miatt, sokat nem vettem észre, ami körülöttem történt. Haragos és gyűlölködő fogolytársaim között nem láttam egyetlen egy jó embert, sem olyant, aki képes lett volna gondolkozni és érezni. A mérges és durva beszéd között nem különböztettem meg egyetlen barátságos, nyájas szót, mely annál jobban esett volna, mert minden érdek nélkül lett kiejtve. De minek is foglalkozom annyit ezekkel? Rendkívül örültem annak, ha minél fáradtabban tértem haza a munkából, arra számítva, hogy jól fogok aludni. Nyáron az alvás is kínos volt, talán még kínosabb, mint télen. Igaz, az esték olykor igen szépek voltak. A nap reggeltől estig tűzött a várfogházi udvarra. Mikor pedig bealkonyodott, valóságos pusztai zord

éjszaka következett. A foglyok, a bezárás óráját várva, sűrű tömegekben jártak-keltek az udvaron. A legnagyobb tömeg természetesen a konyhában verődött össze. Ott naponként a fogházi ügyeket tárgyalják, megbeszélik ezt és amazt; olykor valami hír érkezett a külvilágból, s habár kedvezőtlen lett volna is, mégis ezekre a világtól elzárt emberekre rendkívüli hatást gyakorolt. Így például egy alkalommal az a hír járt, hogy a várparancsnok-örnyot áthelyezik innen máshova. A foglyok könnyen-hívők, akár a gyermekek. Nagyon jól tudják, hogy a hír képtelen hazugság, hogy azt Kvaszov fogoly, egy ismert fecsegő hazug, hozta forgalomba, kinek hinni már régen megszűntek, mégis mohón kaptak rajta s meghányták-vetették maguk között, s némi vigaszt letek az üres beszédben; de végre is az lett, hogy önmagukra haragudtak és szégyenkeztek azért, hogy hitelt adtak Kvaszov ostoba találmányainak.

— De ki is kergethetné el azt a vastagnyaku embert! kiálta föl egyik fogoly.

— Mintha nem volnának nálánál is hatalmasabbak! szólt egy másik, egy élénk, eszes, de cizvakodó természetü ficzkó.

— Varju a varjunak nem vájja ki a szemét, jegyzé meg mogorván a harmadik, egy ősz ember, ki egykedvűen fogyasztotta a szögletben a káposztalevest.

— Az előljáróság nem kéri ki a te tanácsot

dat, hogy áthelyezheti-e őt vagy sem? tevé hozzá közönyösen egy negyedik, halkan pengetve balalajakáját.

— Szeretném tudni, hogy miért? kérdé mérgesen a második, — ha kihallgatnak majd bennünket, mindnyájunknak kell nyilatkozni. De nálunk csak lármázni tudnak, és ha kenyértörésre kerül a dolog, mindenki elbujik.

— És neked mi a véleményed? kérdé a balalajkás.

— A minap, folytatá tovább, a vita hevében nem is hallgatva a kérdésre, egy kevés liszt maradt fel. Kenyeret sütöttek belőle s elküldték a piacra. A gazdaságvezető besugására az őrnagy nyomára jött és mindent elkoboztak. Igazság-e ez?

— Hát te kinek akarsz panaszkodni?

— Kinek? a vizsgálóbírónak magának, a mikor majd megjön.

— Miféle bírónak?

— Az is igaz, barátim, hogy a vizsgálóbíró el fog jönni, szól egy irástudó fiatal ember, aki irnok volt egykor és aki örökké jókedvű volt. Képzettsége miatt mindenki tisztelte őt. Mitsem törődve az általános kíváncsisággal, a fiatal ember egyenesen a szakácshoz megy és sültet kér tőle. A szakácsok gyakran kereskedtek ilyenfélékkel. Saját pénzükön nagyobb darab hust vesznek, azt megsütik és kisebb szeletekben a rabok között elárúsítják.

— Egy vagy két garasért? — kérde a szakács,

— Vágj kettőért, ha irigy szemmel nézik is a többiek! felelt a rab. Egy tábornok fog jönni, barátaim, Pétervárról és egész Szibériát meg fogja vizsgálni. Ez szent igaz. A parancsnokságnál beszéltek erről.

A hir óriási nyugtalanságot idézett elő. Egy negyedóraig folytak a kérdezősködések: ki tulajdonképen ez a tábornok, milyen rangu, magasabb rangu-e az ittenieknél? Az előljáróság rangjának megvitatása a fogházban a legelső és legfontosabb teendők közé tartozott.

— Akkor mégis igaz lehet, hogy az őrnagyot fel fogják váltani, mondja Kvaszov, egy alacsony, telt piros képü férfi. Ő volt az első, ki az őrnagyról szóló hírt költötte.

— Lesz aztán vesztegetés elég, veté ellen a komoly képü ősz fogoly, ki jóízűen ette káposzta-levesét.

— Lesz bizony, mondja a másik. — Sok pénzt kuporgatott ő itt össze! Mikor ide kerültem, még csak század-parancsnok volt. Nem régiben a protopópának a leányát akarta nőül venni.

— De nem kapta meg! Ajtót mutattak neki, mert szegénynek találták. Micsoda vőlegény az ilyen! Annyija van, a mennyi rajta van. Husvétkor mindenét elkártyázta. Ftegyka beszélte ezt el nekünk.

— Ej, barátom, én is nős ember voltam. Szegény embernek nem érdemes nősülni. Soha se kívánkozzál megnősülni és ábrándokból élni, szólt közbe Szkuratov, belevegyülve a társalgásba.

— Természetes! Épen rólad van itt a szó, vágott szavába a vigkedvü irnok. Neked pedig, Kvaszov, azt mondom, hogy nagy bolond vagy. Hát csakugyan azt hiszed, hogy egy ily tábornok meghagyja magát az őrnagytól vesztegettetni és hogy ilyen ember jószántából jön Pétervárról ide, csak hogy az őrnagy ellen vizsgálatot tartson? No, ha te azt hiszed, úgy ne vedd rossz néven, ha azt mondom, hogy nagyon ostoba vagy.

— Micsoda? azt hiszed, hogy azért, mert tábornok, nem teszi szívesen zsebre az ajándékot, mi? jegyzé meg kétkedőleg valaki a tömegben.

— Lehet, hogy nem; és ha mégis elfogadja, úgy annak ugyancsak tisztességesnek kell lennie.

— Természetes dolog, hogy tisztességesnek; rangjához illőnek.

— Egy tábornok is fogad el ajándékot, mondá határozottan Kvaszov.

— Ugyan adtál-e te már ilyennek? szólt megvetéssel a belépő Baklusin. — Hiszen talán még nem is láttál tábornokot.

— Igenis láttam!

— Hazudsz.

— Te hazudsz.

— Halljátok, gyerekek! Hadd mondja meg

itt előttetek, micsoda tábornokot látott? No, mondd, mert én valamennyi tábornokot ismerem.

— Sziebert tábornokot láttam, felelt némi bizonytalansággal Kvaszov.

— Sziebertet? Ilyen nevű tábornok nem is létezik. Te bizonyosan csak hátulról ismered. Sziebert valószínűleg csak alezredes volt, a kit te féltelmedben tábornoknak néztél.

— Nem, szólt Szkuratov, hallgassatok meg engem, mert házas ember vagyok. Ily nevű tábornok valóban volt Moszkvában. Német származásu volt. Minden évben eljárt gyónni az orosz paphoz és soha nem ivott mást mint vizet, akár egy kacsá. Minden nap negyven pohárra valót ivott a legtisztább moszkvai vízből. Azt beszélték, hogy ezzel valami betegségét gyógyította. Nekem a szolgálója mondta így.

— Képzelem, hogy mennyi kárász volt a házában, jegyzé meg a balalajkás fogoly.

— No, hagyjátok már abba! Itt komolyabb dologról van a szó, és ők... Hát ki legyen tulajdonképen ez a vizsgálóbíró, barátaim? kérdezte Martinov, egy kiszolgált huszár.

— Hazug népség vagytok, jegyzé meg egy kétkedő. Honnan tudnátok mind e képtelenséget.

— Ez nem képtelenség, jegyzé meg fontoskodva Kulikov, aki ez ideig mélyen hallgatott. Ez a rab egy tekintélyes, mintegy ötven éves, rendkívül megnyerő külsejű és gőgös modoru ember

volt. Ezt ő igen jól tudta és büszke volt reá. Eredetére cigány volt, foglalkozására pedig állatorvos, ki mint ilyen sok pénzt keresett a városban lovak gyógyításaért, s most borral kereskedik nálunk. Érett eszü és igen tapasztalt ember hírében állott, miért is szavait mindig készpénz gyanánt vették.

— Ez, barátim, szent igaz, folytatá nyugodtan, — még a mult héten hallottam. Egy igen magas rangu tábornok jön hozzánk és megvizsgálja az egész Szibériát. Bizonyos, hogy őt is meg fogják vesztegetni, csakhogy nem a mi őrnagyunk. Ő még közeledni sem mer feléje. Tábornok és tábornok között különbség van. Az emberek különfélék. Csak azt mondom nektek, hogy a mi őrnagyunk minden körülmények között meg fog maradni mostani helyén. Ez bizonyos. A magunk szőrü embernek nincsen semmi szava, az előljáróság pedig gazdálkodásáról nem igen ad lelkiismeretesen számot. A felügyelő bepillant a várfogházba és eltávozik, aztán jelentést tesz, hogy minden rendén van . . .

— Hanem az őrnagy, úgy látszik, mégis fél; reggeltől estig mindig részeg.

— Ftegyka azt mondja, hogy este második terhes koci jön.

— A szerecsent nem lehet fehérre mosni. Nem első izben ittas ő.

— Semmi esetre sem. De hogyan lesz, ha a tábornok semmit sem végez vele! Mi már torkig

vagyunk az ő oktalan bánásmódjával! mondották izgatottan maguk közt a foglyok.

A felügyelő megérkezésének a hire egy pillanat alatt elterjedt a várfogházban. Az udvaron járt-kelt a nép és egyik a másikának adta a hirt. Mások szándékosan hallgattak s megőrizték hidegvérüket, ez által nagyobb tekintélyt igyekezték maguknak szerezni. A rabok a laktanya lépcsőin helyezkednek el balalajkákkal. Némelyek folytatják a fecsegetést, mások egy nótát dudolgatnak, de valamennyi izgatottnak látszott.

Tíz óra tájban megolvastak bennünket, azután bekergettek a laktanyába és az ajtókat ránc csukták. Az éjszaka ilyen nyári időben igen rövid. Reggel öt órakor már felköltöztek bennünket. Elaludni tizenegy óra előtt senki sem birt. Addig folytonosan tartott a beszélgetés, fecsegetés, sőt olykor — mint télen történni szokott — a kártyázás is. Éjjel a szobákban elviselhetlen volt a hőség. A rabok — bár az ablak egy ráhája föl volt huzva és friss levegő hatott be, — a nagy hőségtől sehogy sem voltak képesek elaludni. A bolhák pedig csak úgy hemzsegték. E kellemetlen vendégek nálunk télen át is szaporodnak. Tavasszal pedig oly nagymérvű lesz a szaporodás, hogy szabad ember fogalmat sem alkothat magának róla. És minél inkább közeledik a nyár, annál mérgeesebbekké válnak. Igaz, a bolhához hozzá lehet szokni, ezt magamról is tapasztaltam, de mégis nagy ön-

megtagadásba kerül. Megtörténik, hogy annyira elkinozzák az embert, hogy csaknem magánkívíl van. Csak reggel felé lehetett kissé elszunnyadni, a mikor a bolhák is lecsendesednek. És mikor a reggeli hűvösebb hőmérséknél édes álomba merültél, legott fölhangzik az irgalmatlan dobpergés. A várfohház lakóinak talpra kell állniok. Iszonyodva hallgatod a dobpergést; mert eszedbe jut, hogy így lesz az holnap is, sőt évek hosszú során át, addig, míg csak a szabadulás meg nem vált. Ah, de mikor jön el a szabadulás várva várt órája? Végre is föl kell kelni. Megkezdődik a futkosás és lökdösődés . . . Az emberek öltözködnek és felkészülnek a munkához. Igaz, hogy délelőtt is volt még egy órai alvás idő.

A vizsgálóbíróról szóló hír igaz volt. Minden nap újabb megerősítést nyert, míg végre mindenki tisztában volt vele, hogy Pétervárról egy magas rangú tábornok jön, hogy vizsgálatot tart majd egész Szibériában, sőt már azt is rebesgették, hogy Tobolszkba érkezett. A városból is jöttek hírek: az hallatszott, hogy az előljáróság fogadásához készül, hogy bált és ünnepélyt rendeznek. Egész csoportokban küldtek ki rabokat az utczáat egyengetni, a kerítéseket diszíteni, szóval egy pillanat alatt akartak mindent rendbe hozni és jó karba helyezni. Mi rabok nagy várakozással néztünk e dolgok elébe s nagy fontoskodva beszéltük meg egymás között. Képződésünk s kíváncsiságunk a

legmagasabb fokra csigázódott. *Sérelmeinket* leplezetlenül készültünk feltárni, ha a tábornok hogylétünk felől talál kérdezősködni. A várparancsnok is rendkívül izgatott volt. Gyakrabban jött be a fogházba, gyakrabban lármázott és támadott meg egyeseket. Általában éberebb figyelemmel ügyelt a rendre és tisztaságra. Ekkor, mintha minden összeesküdött volna, egy esemény történt a várfogházban, a mely nem hogy nyugtalanságot okozott volna az őrnagynak — a mint vártuk — hanem ellenkezőleg még jókedvre hangolta. Egy rab ugyanis civakodás közben árral mellbe szurt egy másikat. A szurás csaknem szivig hatolt.

A rabot, ki a büntettet elkövette, Lomovnak, a sebesültet pedig Gavrilykónak hívták. Megrögzött csavargó volt. Nem tudom, volt-e neki más neve vagy sem, mert mindenki csak Gavrilykónak szólította.

Lomov vagyonos parasztnak volt a gyermeke. Az egész Lomov család együtt élt: az öreg apa, három fia és nagybácsijuk. A kormányzóságban az volt a hír, hogy háromszázezer rubel értékű vagyonuk volt értékpapirokban. Szántás-vetéssel, bőrçserzéssel, kereskedéssel, de leginkább uzsoráskodással és orgazdasággal foglalkoztak. A fél kerület parasztsága adósuk volt. A parasztok előtt okos és ügyes emberek hírében állottak, de utóbb nagyon elbizakodtak, különösen mióta a kerületnek egy igen fontos személyisége gyakrabban kez-

dett házuknál megfordulni és megismerkedett az öreggel, kit belátása és ügyességeért igen megszeretett. Ez időtől azt kezdték hinni, hogy már nincs törvény felettük, és mind nagyobb vakmerőséggel vetemedtek törvényellenes vállalatokra. Mindenki zugolódott ellenük; mindenki vesztüket kívánta, de ők annál inkább fennhordták az orrukat. A kerületi birákra, törvényszéki ülnökökre ügyet sem vetettek már. Végre mégis rajt vesztettek, nem ugyan gonosztetteik, nem törvényszegéseik, hanem a hamis vádaskodás törte ki nyakukat. Ugyanis a várostól mintegy tíz versztnyre nagyobb szerű majorságuk, vagy mint Szibériában mondják: zaimkájuk volt. Egy alkalommal ősszel hat kirkiz dolgozott náluk, akiket már régóta rabszolga bánásmódban részesítettek. Egy éjszaka valamennyi kirkizt megölve találták. Megkezdődött a vizsgálat, amely igen hosszúra nyult. A vizsgálat közben sok csunya dolog került napfényre. Lomovék vádoltattak munkásaik meggyilkolásával. Maguk dicsekedtek el vele és így az egész várfogház tudta ezt. Az a gyanu terhelte őket, hogy nagy összeggel tartoztak munkásaiknak, s mivel — nagy vagyonuk daczára — igen fősvények is voltak, azzal akartak segíteni magukon, hogy rakásra gyilkolták őket, hogy így fizetésüket visszatarthassák. Fenyítő ügyük folyamata alatt egész vagyonuk tönkre ment. Az öreg Lomov meghalt, fiai pedig világnak mentek. A fiuk egyike és a nagybácsi a mi várfogházunkba került tizenkét

évre. Pedig teljesen ártatlanok voltak a kirgizek meggyilkolásában. Azután Gavrilka, egy hirhedt gazember és csavargó is ide került. Ez különben egy víg és ügyes fiatal ember, aki mind ezt a gyilkosságot magára vállalta. Nem tudom ugyan, vajjon maga beismert-e mindent, de az egész várfogház meg volt győződve, hogy a kirgizek az ő keze által pusztultak el. Gavrilkának még az előbbi időből volt összeköttetése Lomovékkal. Ő mint katonaszökevény és csavargó csak rövid időre került a várfogházba. A kirgizeket három más csavargóval együtt ő ölte meg. A gyilkosság után nagy jutalomra számítottak Lomovéktól.

Lomovékat nálunk nem szerették; hogy miért? nem tudom. Egyikök, az unoka, igen eszes és élénk természetű fiatal ember volt; de a nagybátyja, ki árral megdöfte Gavrilkát, ostoba és czivakodó természetű volt. Már azelőtt is többekkel kikötött, a miért sokszor megütlegelték. Gavrilkát ellenben víg és alkalmazkodó természeténél fogva mindenki szerette. Bár Lomovék jól tudták azt, hogy ő a gyilkos és miatta kerültek ide, még sem kaptak össze vele soha, sőt nem is közeledtek feléje, a miért aztán ő sem gondolt velök. Váratlanul azonban, egy csuf leány miatt, mégis czivakodás keletkezett közötté és Lomov nagybácsi között. Gavrilka kérkedni kezdett a leány kegyeivel, e miatt a parasztember féltékeny lett és egy szép napon árral leszurta.

Lomovék, bár a fenyítő per teljesen tönkre-

tette őket, a várfogházban mégis úgy éltek mint gazdag emberek. Csakugyan volt is pénzük. Tartottak szamovárt és mindennap theáztak. Az őrnagy ezt nagyon jól tudta és rendkívül gyűlölte őket. Ennek következtében mindig éber figyelemmel kísérte. Lomovék ezt oda magyarázták, hogy az őrnagy ajándékot vár tőlük, de ők soha sem juttattak neki semmit.

Kétségtelen, hogy ha Lomov egy kissé feljebb szurja bele az árat Gavrilkába, menthetlenül megöli. Így a merényletnek csak egy seb lett a következménye. Azonnal jelentést tettek az őrnagynak. Jól emlékszem, mily önelégülten és lelkendezve rontott be hozzánk. Rendkívül nyájasan viselte magát Gavrilka irányában. Mintha csak édes fia lett volna, úgy beszélt vele.

— No, fiam, képes vagy-e a kórházba elmenni vagy sem? Ha nem, úgy inkább befogatok s kocsin vitetlek. Azonnal be kell fogni egy lóvat! parancsolta a mellette álló altisztnek.

— Nem érzek semmi fájdalmat, nagyságos uram. Csak könnyü sebet ejtett rajtam.

— Azt te nem tudod, édes fiam, nem tudhatod. Majd csak aztán fog kitünni... A hely nagyon veszedelmes; a gyilkos ár nagyon közel járt a szívedhez. Hanem téged, gazember, most megtanítatlak, ordította Lomov felé fordulva. Vezessétek az őrsegre!

És valóban elérte célját. Lomovot, bármily

jelentéktelen volt is a seb, elítélték, mert az ölési szándék kétségtelennek bizonyult. A merénylőt a bíróság további kényszermunkára és ezer vesszőcsapásra ítélte. Az őrnagy teljesen meg volt elégedve.

Végre megjelent a felügyelő is.

A városba érkezése után való nap bennünket is meglátogatott a vár fogházban. Épen ünnepnap volt. Már pár nap óta tisztára mosva és rendbe volt hozva minden. A rabok frissen voltak megborotválva. Ruházatuk fehér és tiszta volt. Nyáron át előírás szerint mindnyájan fehér vászon kabátot és nadrágot viseltek. Mindenkinek a hátán nagy fekete kör volt kivarrva. Egy teljes óráig tanították a foglyokat, mint kell nekik felelni, ha a magas látogató valamit kérdezni találna tőlük. Az őrnagy nagy buzgón sürgött-forgott. Már egy órával a tábornok megjelenése előtt, minden fogoly helyén állott és karját leeresztve tartotta. Végre délután egy órakor megjött a tábornok. Ez egy nagy hírben álló tekintélyes tábornok volt, és keleti Szibéria összes előljárói remegtek látására. Komolyan és méltóságteljesen lépett be; utána kísérete jött, mely néhány tábornokból, ezredesből és az itteni tisztviselőkből állott. Egy magas, csinos államtanácsos is volt közöttük, frakkba és lakkcipőbe öltözve, aki Pétervárról jött és itt csatlakozott a kísérethez. A tábornok gyakran fordult feléje és fölötte udvarias volt iránta. Ez nagyon érdekelte a rabo-

kat: »Csak államtanácsos«, mondogatták egymás között, »és mégis mily tiszteletben részesül, még pedig egy ily tábornok részéről!« Később megtudták nemcsak a nevét, de azt is, hogy mi ő tulajdonképen. Őrnagyunk feszes magatartásával s vérel aláfutott szemeivel, úgy látszott, nem valami kellemes benyomást gyakorolt reá. A magas rangu látogató iránti tiszteletből most nem tette fel szemüvegét. Katonásan, tisztos távolban leste az alkalmat, hogy ő nagyméltóságának szolgálatára siethessen. De az nem látszott őt észrevenni. A tábornok szóttalanul járta körül a laktanyát, betekintett a konyhába, és a mint észrevettem, a káposztalevest is megízlelte. Figyelmeztették őt csekély személyemre is, mint olyanra, aki a nemes osztályhoz tartozik.

— És hogyan viseli magát most? kérdezte a tábornok.

— Ez ideig jól, méltóságod! volt a felelet.

A tábornok fejével bólintott és két percz mulva odahagyta a várfoházat. A foglyok, kétségkívül a káprázat és megdöbbenés befolyása alatt, némi bizonytalanságban maradtak egy ideig. Az őrnagy elleni »jogkeresetről« természetesen szó sem lehetett. A miről különben ő már eleve meg volt győződve.

XVII.

A fogházi állatok.

A pej ló megvásárlása, a mi hamarosan szokott megtörténni a várfogházban, a magas látogatásnál sokkal jobban foglalkoztatta és érdekelte a rabokat. A várfogházban ez a ló vízhordásra és az összegyűlt szemét kihordására szolgált. Ápolására egy fogoly volt kirendelve, aki — természetesen őr fedezete mellett — hajtotta is. Lovunknak reggel és este elég munkája akadt. A pej már régóta szolgál nálunk; valamikor igen jó ló lehetett, de most már el volt csigázva. Egy szép reggelen, éppen Szt. Péter napja előtt, a pej ló meghozva esti hordóját, elbukott és pár percz mulva kimult. Mindenki sajnálkozott felette, valamenynyien köréje csoportosultunk. Voltak ott köztünk lóértő emberek, cigányok, állatorvosok és más effélék, kik sok mindenféle szert próbáltak, de a pej csak nem akart lábra állani. Halva volt, hasa fel-fújódva és mindenki kötelességének tartotta ujjával belebökve, erről személyesen is meggyőződni. Bejelentették az őrnagynak, hogy a pejt az Isten kiszólitotta az árnyék világból, mire legott egy ujlónak vásárlását rendelte el. Szt. Péter napján, reggel az isteni tisztelet elvégzése után, mikor valamennyien együtt voltunk, elővezették az eladandó lovakat. Magától értetődik, hogy a ló vásárlása a

foglyokra volt bizva. Közöttünk mintegy kétszázötven hires lóismerő volt, akik azelőtt kizárólag lóvásárlással foglalkoztak. Voltak köztük kirgizek, lókupeczek és cigányok. A rabok türelmetlenül lestek minden egyes lovat. Jó kedvük volt, mint a gyermekeknek. Legjobban hizelgett nekik az, hogy ők is, mintha *saját zsebükből* vásárolnának, teljes joggal — akár a szabadok — hozzá szólhattak a dologhoz. Három lovat vezettek elő egymásután; de csak a negyedik vált bē. A belépett lókupeczek bizonyos zavarral és félnkséggel néztek körül, különösen a kivonuló őrségre vetettek gyanus pillantásokat. Ez a kétszázat meghaladó rabcsoport, mely megnyirva, megbélyegezve és bilincsre verve, saját fogháza körében, melynek küszöbét senki más át nem lépheti, a tiszteletnek egy sajátyszerű nemét keltette fel. A lovak kipróbálásánál a mi embereink vetekedtek a legkülönfélébb ügyességek kimutatásában; megvizsgálták a ló minden porcikáját, megveregették és megtapogatták minden tagját és ez oly komoly lelkiismeretességgel ment végbe, mintha csak is ettől függött volna a fogház jóléte. A cserkeszek még rá is kaptak a lóra, azt megjáratták, miközben szemeik csillogtak és érthetetlen nyelvükön folytonosan motyogtak valamit. A lókupeczek figyelmét leginkább ezek kötötték le; oly gyanus tekinteteket vetettek rájuk, mintha csak attól tartottak volna, hogy a lóval együtt elmenekülnek. Mivel a szavakat nem értették, leginkább a szemök

járásából találgatták, hogy mit határoztak a lóra nézve: vajjon alkalmas-e a megvételre vagy sem? Idegen emberek előtt is feltűnhetett, hogy mennyire óvatosak a foglyok a lóvásárlásban.

Mintha csak mindegyik a maga számára vásárolt volna lovat, pedig a szegény szerencsétlennek semmi érdeke sem lehetett abban, hogy milyen lesz a beszerzendő ló? A cserkeszekon kívül leginkább a cigányok és lókupeczek váltak ki: nekik engedték át az első helyet és az első szót. Különösen két egyén között fejlődött ki egy neme a párviaskodásnak. — Kulikov, egy cigány rab s egykori lótolvaj és egy lókupecz között. Ez utóbbi egy tudákos szibériai paraszt-állatorvos volt, aki jóval okosabb volt Kulikovnál. A dolog úgy állott, hogy a fogházi állatorvosokat a városban is igen nagyra becsülték, és nemcsak a polgárság vagy kereskedők, de még magasabb állásu egyének is a várfogházhoz folyamodtak segélyért, ha a lovuknak baja lett, bár a városban több hirneves állatorvos is volt. Kulikov addig, míg ez a szibériai parasztember, Jelkin meg nem érkezett, nem ismert vetélytársat és kiterjedt orvosi gyakorlata volt, a miért természetesen csak úgy ömlött hozzá a pénz. Különben hazug, szemfényvesztő ember volt, mert sokkal kevesebbet tudott, mint a mennyit mutatott. Nagy jövedelme miatt valóságos aristokrata volt közöttünk, és ügyessége, esze, bátorsága és határozottságánál fogva már régóta önkénytelen tisztelet

tárgya volt a várfogháznak. Hallgattak szavára és engedelmeskedtek neki. Keveset beszélt. Száját csak akkor nyitotta ki, ha rubelt érzett, de akkor is csak a fontos esetekben. Korára nézve bár éltes, de szép és eszes ember volt. Velünk nemesekkel nagyon kimérten és udvariasan bánt. Azt hiszem, hogy ezt az embert, ha uri ruhába bujztatják és mint valami grófot ajánlják be valamelyik fővárosi körbe, úgy ő itt is eljátszotta volna a ráruházott szerepet, el tudott volna társalogni, egy szóval úgy feltalálta volna magát, mintha teljes életében nem szélhámós, de igazi gróf lett volna. Ezt komolyan mondom, mert oly eszes és mély belátásu embert ezer között is alig találhatni. E mellett rendkívül tetszetős és kellemes magaviseletű volt. Az életben bizonyára kivette a részét. Multját különben homály fődte. A várfogházban az elkülönített osztályba tartozott. Jelkin megérkezése után, bár ez csak parasztember volt, Kulikov állatorvosi dicsősége hamar elhomályosodott. Rövid két hónap alatt csaknem összes városi gyakorlatától elesett. Jelkin könnyü szerrel gyógyított ki még oly lovakat is, melyekről az összes városi állatorvosok már lemondottak. E parasztember pénzhamisítás miatt került a várfogházba; vén korában kellett neki e dologba keveredni! Maga beszélte el köztünk az esetet, s jól mulatott maga is azon, hogy három arany anyagából csak egy aranyat voltak képesek előállítani. Kulikov fölötte sértve érezte magát versenytársának sikerei miatt;

és mert a rabok közt is megfogyott a tekintélye. A külvárosban egy kedvese is volt. Csikos kabátot, ezüstgyűrűt, fülbevalót és csizmát viselt. Most egyszerre, hogy jövedelme megcsappant; korcsmaüzletre kellett magát adni. A lóvásárlásnál már most mindenki leste, mikor fog hajba kapni Jelkinel. Mind a két félnek meg volt a maga pártja, és már-már kezdték ezek egymást ócsárolni. Maga Jelkin csak gúnyos mosolyra huzta össze ajkait. A dolog azonban békés fordulatot vett. Kulikov nem is gondolt a czivakodásra, hanem igen engedékenyen viselte magát, sőt bizonyos tisztelettel hallgatta meg vetélytársa bírálatát. Majd szavánál fogva ezt, szerényen bár, de teljes határozottsággal bizonyította be előtte tévedését, és még mielőtt Jelkinnek ideje lett volna ellenészrevételt tenni, szavait érvekkel is megerősítette. Szóval Jelkin le volt győzve, és bár megőrizte felsőbbtségét, a Kulikov pártja mégis meg volt elégedve.

— Ugye, gyerekek, mondták ezek, Kulikovot nem lehet oly könnyen leteperni. Helyt tud az magáért állani.

— Jelkin mégis többet tud! jegyzék meg mások.

Mindkét párt rendkívül engedékeny hangon tette meg észrevételeit.

— Nem mondhatni hogy többet tudna, csak a keze könnyebb. Ami pedig a lóismerést illeti, hát Kulikov sem jön zavarba.

— Nem jön zavarba?

— Nem...

Az új pej lovat végre kiválasztották és megvették. Igen szép ló volt; elég fiatal, szép, erős és megnyerő külsejű. Szóval minden tekintetben kifogástalannak bizonyult. Most hozzá láttak az alkuhoz: harmincz rubelt követeltek érte, míg a mieink huszonöt rubelt ajánlottak. Soká tartott az alku: hol felmagasztalták, hol pedig leszállították a ló becsét, úgy hogy az egész dolog kezdett nevetségessé lenni.

— Ugyan mit alkudoztok, hisz nem a ti zsebetekre megy! mondták egynéhányan.

— Sajnálod talán a kincstárt? kiáltották mások.

— Hisz ez a pénz, barátaim, mégis csak közös mindnyájunké...

— Dehogy közös! Igen, vannak itt bolondok, mint magunk, ezeket nem kell nevelni, mert már ilyeneknek születnek.

Végre mégis csak meglett az alku huszonnyolcz rubelen. Bejelentették az őrnagynak, aki azonnal helybenhagyta. Mire kenyeret és sót hoztak s nagy ünnepélylyel bevezették az új pejt a várfogházba. Alig volt rab, ki meg ne veregette volna a ló nyakát, vagy ne simogatta volna meg fejét. Még ugyanaz nap befogták a vízfordó targonczába; valamennyien kíváncsian néztük, hogy fogja megindítani az új ló a vizes hordót. A Ro-

man nevü vízfordó rendkívül önelégültséggel szemléltette új lovát. Ez egy ötven éves, csendes, szelid természetü férfiú volt. Az orosz kocsisok különben mind békés és szelid természetűek. Van valami alapja annak a hitnek, hogy a lóval való folytonos bánás bizonyos szelid komolyságot kölcsönöz az embernek. Roman csendes, mindenkivel nyájas és kevés beszédű ember volt, ki már régi idő óta vízfűvarozással foglalkozott a várfogház részére. A most vásárolt ló már a harmadik volt és mindenki meg volt győződve arról, hogy a pej szín megfelelő a várfogház jellegéhez, hogy az már szinte *házi szín*. Így mondta ezt Roman is. Tarka lovat például a világért sem vásároltak volna. A vízszállító tisztségre való jogot, mintha valami törvényben gyökereznék, állandóan Roman viselte; ezt tőle soha senki sem merte volna elvitatni. Mikor az előbbeni pej ló kimult, senkinek, még az őrnagynak sem jutott eszébe Romant okolni érte. Isten akarta így, ennyi volt az egész, amit az őrnagy mondott. Roman csakugyan jó kocsis volt. Az új pej csakhamar kedvence lett a várfogháznak. A rabok, bár durva népség volt különben, gyakran megsimogatták. Megtörténik, hogy midőn Roman megjön a vízzel, a pej minden vezetés nélkül viszi el a hordót a konyhaajtó elé és ott megáll, csöndesen bevárva, hogy a vizet behordják a konyhába. »Okos pej vagy!« mondogatták ilyenkor neki, — »magadtól is bejössz!... Jó viselted magadat.«

— Valóban, nagyon értelmes állat vagy!

— Derék legény vagy, pejkió!

A pej fejét hányta és prüszkölt, mintha csakugyan megértette volna a dicséretet és jól esett volna neki. És mikor valaki sóskenyeret adott neki, azt elfogyasztotta és ismét bólingatott fejével, mintha azt akarta volna mondani: »Ismerlek, ismerlek! Én derék ló vagyok, te is jó ember vagy!«

Én is szívesen adtam a pejnek egy-egy falat kenyeret. Jól esett, mikor puha, meleg szájával elvette kezemből a kenyeret és nyájas szemmel nézett rám.

A rabok általában véve kedvelték az állatokat, és ha meg lett volna nekik engedve, igen sok házi állatot és madarat tartottak volna, ami, úgy hiszem, bármi más foglalkozásnál jobban módosította volna a foglyok állatias természetét. De ez nem volt szabad, mert részint a házi renddel, részint a helyi viszonyokkal nem fért össze.

A míg ott éltem — mégis sok állatot tartottak. A pej lovon kívül volt ott kutya, liba, Vaszka nevü kecske-bak, sőt egy ideig egy sas is. Állandó várfogházi kutya is volt, mint azt már előbb említettem, Sarik nevü. Ez egy okos és jó állat volt, s én állandó barátságot tartottam vele. De mivel a kutya a köznépnél tisztátalan állatszámba megy, ezért Sarikkal jóformán senki sem gondolt. Gazdája nem volt, az udvaron aludt és a konyhából kidobott étel-maradékokkal táplálkozott.

Bár senki sem érdeklődött iránta, mégis mindenkit ismert és mindnyájunkat gazdájául tekintett. Mikor a foglyok a munkáról visszatértek, Sarik már a zajra és az őrség vezényszavára a kapuhoz futott és farkcsóválva nézett minden belépő rab arczába, várva egy-egy nyájas szót. De a szegény kutya évek hosszú során át nem részesült senkinek a kegyében. Csak én törődtem vele. Talán épen azért szeretett engem jobban a többinél. Nem emlékszem, mi módon került hozzánk később egy Bjelka nevű kutya. A harmadikat, a Kulytjapkát, én hoztam be még kis kölyök korában. Bjelka különös teremtés volt. Valamikor szekér mehetett rajta keresztül, minek folytán a háta meggömbült és mikor szaladt, olyan színe volt, mintha két fehér állat nőtt volna egymással össze. Ezenkívül mindig koszos és folyós szemű volt, és kopasz farkát mindig lábai közé szorítva tartotta. Úgy látszott, mintha tudatában lett volna rútságának. Soha senkit sem ugatott meg, de még csak nem is morgott senkire, mintha tudta volna, hogy ezt nem szabad tenni. Többnyire kenyér volt a tápláléka, mit a laktanyák mögött költött el. Ha esetleg valakit közülünk észrevett, már pár lépésnyi távolságban alázetosan a földre lapult, mintha azt akarta volna mondani: »tégy velem amit akarsz, látod, hogy nincs szándékom ellenkezni veled.« És megtörtént, hogy az a rab, ki előtt lelapult, nagyot rugott a szegény párán, mintha ezzel kötelességet teljesített volna,

De a szegény Bjelka pizszenni sem mert, csak ha a rugás igen fájdalmas volt, akkor valami tompa panaszos vonítást hallatott. Ép így lelapult Bjelka minden más kutya előtt is, ha olykor-olykor kijött a fogházból. Lelapult és nyugodtan fekvé maradt akkor is, mikor egy nagyobb komondor ugatva reá rontott. De a kutyák nagyon szeretik a nyugodtságot és meghunyászkodást a magukhoz hasonlókban is. A mérges kutya azonnal megszelidült és bizonyos tünődéssel állt meg Bjelka előtt és kíváncsian kezdte azt szaglászni minden oldalról. Ugyan mit gondolhatott e pillanatban a szegény remegő Bjelka? a komondor végre is semmi érdekeset sem találva rajta, ott hagyta. Bjelka erre azonnal felugrott és félénken követte a sor kutyát, mely egy másik fekete kutyát vett üzöbe. Egy alkalommal megkísérlettem nyájas lenni hozzá. Ez oly szokatlan volt előtte, hogy egészen a földhöz lapult, elkezdett reszketni és keservesen vonítani. Szánalomból ezután többször megsimogattam, mi azt eredményezte, hogy a szegény kutya alig hogy megpillantott, legott vonítani kezdett. A szegény párának az lett a vége, hogy egy sánczban a várfogház mögött a többi kutyák széttépték.

Egészen más természetű volt Kulytjapka. Hogy tulajdonképen miért hoztam magammal a műhelyből a várfogházba még kölyök korában — nem tudom. Kész örömet etettem és neveltem. Sarik azonnal pártfogásába vette Kulytjapkát;

rendesen együtt aludtak. Mikor Kulytjapka felnőtt, engedte fülét harapdálni, szőrét tépdésni, játszani magával, mint az anyakutya szokott játszani kis kölykeivel. Különös, hogy Kulytjapka majd semmit sem nőtt magasságban, csupán hosszúságban és szélességben. Szőre egérszínű és borzas volt; egyik füle fölfelé, a másik lefelé nőtt. Természetére nézve indulatos és könnyen haragra lobbanó; mint minden fiatal kölyökkutya, ha meglátja gazdáját, örömeiben ugat, nyöszörög, és hogy minél jobban kimutassa ragaszkodását, még az arczát is megnyalogatja. Hivásomra, bárhol voltam is, azonnal ott termett és nagy örömmel futott hozzám. Rendkívül megszerettem e kis állatot. Úgy látszott, hogy a sors mindenben kedvezni akart neki. Egy szép napon a Neusztrojev nevű rab, ki női czipó-varrással és bőrök kidolgozásával foglalkozott, feltűnő érdeklődést mutatott a kutya iránt. Magához hívta Kulytjapkát, megsimogatta szőrét és egy ideig eljátszott vele a földön. Kulytjapka gyanutlanul és örömeit évődött vele. Másnap a kutya eltűnt. Sokáig nem tudtam reá jönni, hogy hová lett; végre két hét múlva minden világossá lett előttem. Kulytjapka bundája megtetszett Neusztrojevnek. Lebunkózta tehát, bőrét lenyuzta, kidolgozta és téli félczipőt készített belőle a hadbíró neje számára. Neusztrajev, mikor a czipó készen volt, meg is mutatta azt nekem. Igen szép volt. Szegény Kulytjapka!

A fegyházban többen foglalkoztak bőrcserzéssel, s így gyakran megtörtént, hogy szép bundájú kutyákat csaltak be hozzánk s legott eltették láb alól. Néha loptak, máskor pedig megvásároltak egyeseket gazdájuktól. Egy alkalommal, jól emlékszem, két rabot láttam a konyhák mögött. Valami fölött tanakodni látszottak. Egyikök egy gyönyörű fekete kutyát tartott kötélen. Valami lakáj lopta el gazdájától és adta el harmincz ezüst kopekért a mi czipészeinknek. Ezek épen a kutya felakasztásához készültek fogni. Ez igen hamar ment végbe: ekkor bőrét lenyuzták, a törzsöt pedig egy nagy és mély moslékos-gödörbe dobták, a mely fogházunk leghátulsó zugában volt és nyáron át, a nagy melegben, fertelmes büzt terjesztett. E gödröt igen ritkán tisztították ki. A szegény kutya, úgy látszik, megérezte a rá váró veszedelmet. Nyugtalanul és esenkedve nézett reánk és csak olykor-olykor vett bátorságot kissé megcsóválni lábai közé szorított bozontos farkát, mintha e jellel akart volna bennünk szánalmat kelteni. Sietve hagytam el a vesztőhelyet; az ott maradtak pedig, természetesen, hamar elvégezték hóhér-dolgukat.

Libák is véletlenül honosodtak meg nálunk. Ki hozta be és ki volt a gazdájok — nem tudom, de annyi bizonyos, hogy egy ideig nagy örömet okoztak a raboknak, a minek a hirtelensége még a városban is elterjedt. A libák költöttek is a várfogházban és a konyháról járt ki nekik az élelem. Mikor

az apró libák felnőttek, az egész csoport a rabokkal együtt kijárt a munkahelyekre. Mihelyt a dob megszólalt, a libák nagy zajjal azonnal kiugráltak óluktól és minden biztatás nélkül követték a rabokat a munkahelyre s ott a környéken legelésztek. Mihelyt azonban a rabok a munkáról haza felé készülődtek, a libák is készen voltak az utra. A városban elterjedt a hír, hogy a libák a rabokkal járnak a munkára. »Ime, itt mennek libáikkal a rabok!« ilyen megjegyzést tettek az arra menők, »ugyan hogyan tanítottátok ki erre?« — »Nesztek libára,« tevé hozzá egy másik, és alamizsnát adott a raboknak. De egy bőjt után — daczára a nagy ragaszkodásnak, valamennyit levágták.

Vaszkát, a mi kecskebakunkat azonban a világért sem vágták volna le, ha közbe nem jön egy rendkívüli esemény. Nem tudom, hogyan és honnan került ide, csak azt tudom, hogy egy napon szép, fehér kis kecskét láttam az udvaron. Pár nap múlva az egész fogház kedvence lett.

A kecsketartásra csakhamar megvolt az ok: a ló istállójában kecskének is kellett lenni. A bak azonban nem az istállóban, hanem eleinte a konyhában, később pedig szerteszét az egész várfogházban szabadon élt. Gyönyörű jókedvű állat is volt. Futkosott, ugrált lóczákon, székeken keresztül, megdöfögette a rabokat, szóval mindig vidám és mulatságos volt. — Egy alkalommal, mikor szarvai már kissé megnőttek, a Babaj nevű lezginnek eszébe

jutott ingerkedni vele. A kölcsönös döfölgetést már régótától üzték, — ez kedvencz mulatsága volt ennek a rabnak. Most azonban Vaszka egyszerre visszahuzódik s oly erővel futott neki és döfte meg hátulról Babajt, hogy az csak mint valami karika úgy gurult a földön a többi rabok nagy mulatságára. Mikor Vaszka felnőtt, egy műtétet kellett kiállania, a melynek végrehajtásában a mi állatorvosaink igen ügyesek. E műtét után a mi Vaszkánk el kezdett hízni, persze úgy etette őt mindenki, mintha csak vágóhidra készítették volna elő. Végre szép, nagy s kövér bakká nőtte ki magát, hosszu és erőteljes szarvakkal. A rabok és a közönség nagy mulatságára Vaszka is kijárt a munkára. A várfogházi bakot mindenki ismerte. Olykor, mikor a rabok a folyó partján dolgoztak, virágokkal ékesítették föl Vaszka szarvait s úgy tértek vele haza felé, büszkén tekintgetve a mellettük elhaladó szabad emberekre. A bakkal való kérkedés annyira ment, hogy egyik rabnak eszébe jutott, hogy meg kell aranyozni szarvait. Ez azonban csak szóbeszéd maradt, mert tényleg nem hajtották végre e tervet. Különben megjegyzem, hogy Akim Akimicset, mint Izsák Tomics után a legügyesebb aranyművest, megkérdeztem, hogy vajjon meg lehetne-e aranyozni a bak szarvait? Ő előbb figyelmesen megnézte a bakot és aztán komolyan így szólt: »Lehet, de nem lesz tartós, kár a munkáért.« Ezzel a dolognak vége volt. A szegény

Vaszka még sokáig élélhetett volna a várfogházban s még sokáig gyönyörködtette volna a rabokat és a városbelieket, ha egy alkalommal, mikor teljes díszben a rabokat kísérte, nem akadt volna meg rajta az arra kocsikázó őrnagy szeme.

— Állj! kiáltott az őrnagy a kocsisnak, — kié ez a bak-kecske?

A foglyok erre nyíltan megadták a felvilágosítást.

— Micsoda, bak-kecske a fogházban! s még hozzá tudtom s beleegyezésem nélkül! Altiszt! — Az altiszt megjelent s azonnal megkapta a parancsot, hogy a bakot levágja. Bőrét el kell adni s a pénzt a fogházba beszolgáltatni, husát pedig a foglyok káposztaleveséhez kell felhasználni. A fogházban nagy volt a sajnálkozás a bak felett, de az engedelmességet megtagadni senki sem merte. Vaszka-t levágták, husát az egyik rab vette meg, ki ezért egy és fél rubelt szolgáltatott be a fogház pénztárába. Vaszkanak a husát a vevő darabokban mérte ki sültnek, a mely rendkívül izletesnek bizonyult.

Egy ideig egy pusztai sas is élt fogházunkban. A fogházba sebesülten és kimerült állapotban hozta valaki. Az egész rabsereg körülállta; a sas nem tudott repülni: jobb szárnya a földet verte s az egyik lába ki volt ficzomodva. Mintha most is látnám, mily vadul tekingetett maga körül a kíváncsi tömegre. Mikor a rabok már megunták nézni

és széjjel oszlottak, a sas egy lábon sántikálva, a fogház legtávolabbi zugában húzta meg magát. Itt élt vagy három hónapig s ez idő alatt egy perczre sem hagyta el helyét. Eleinte gyakrabban meglátogatták a rabok és a kutyát is rá uszították. Sarik ilyenkor dühösen szaladt neki, de soha sem merészt közel menni hozzá, ami igen tetszett a raboknak. »A vadállat, hijába nem hagyja magát«, mondták maguk közt a rabok! — A sas teljes erővel védekezett csőrével, mire aztán, mint egy sebesült király, büszkén tekintett föl a kíváncsiakra. A sas végre is lejárta magát, ezentul már igen ritkán látogatta meg valaki, fris hust és egy cserépben vizet — mégis minden nap lehetett látni mellette. Valakinek mégis gondját kellett viselnie. Kezdetben enni sem akart, és pár napig nem is evett; végre mégis elfogadta az ételt, de soha sem kézből vagy emberek jelenlétében. A távolból nekem mégis sikerült megfigyelnem. Midőn nem látott senkit és azt gondolta, hogy egyedül van, elhagyta zugát és tiz-tizenkét lépésnyi távolságra a kerítés mentében elsántikált, azután visszament és ismét kijött, mintha csak testmozgást akart volna tenni. Észrevéve engem, egész erővel sántikálva igyekezett helyére vissza, a hol fejét hátravetve, tollait felborzolva és csőrét csattogtatva, harczra készen várta a támadást. Semmiféle nyájas szóval sem bírtam megszelidíteni. Ha hozzá léptem, csattogott, csőrével kezem után kápott, a szemét vadul szegezte reám.

Ridegen és haragosan várta a halált: nem bizott senkiben és nem engesztelődött ki az emberekkel. A raboknak végre mégis eszökbe jutott a sas. Két hónapon át senki sem törődött vele, most azonban egyszerre fölébredt bennök a részvét. Közös meg-egyezéssel abban állapodtak meg, hogy szabadon bocsátják. »Hadd vesszen el, mondták, — ha el kell vesznie, csak ne itt a fogházban vesszen el.«

— Ez az igazi szabad vad madár, melyet nem lehet a várfogházhoz szoktatni, erősítették némelyek.

— Nem is olyan, mint mi vagyunk, tevé hozzá valaki.

— Mi emberek vagyunk, az pedig szárnyas.

— A sas, barátaim, az erdők királya... szó-
lalt meg Szkuratov, akit most az egyszer senki sem akart meghallgatni.

Egy alkalommal, ebéd után, mikor a munkára megszólalt a dob, a rabok elfogták a sást, csőrét — minthogy igen erősen csípett — leszorították és kivitték a várfogházból. Az a tizenkét ember, ki ehhez a műtéthez összeverődött, kíváncsi volt látni, hogy fog menni a sas, ha szabadon eresztik; és sajtóságos: valamennyi elégedettnek látszott, mintha csak őket magukat eresztették volna szabadon.

— Nézd csak a kutyának valót, az ember jót tesz vele s ő mégis harap! mondá, aki a sást czipelte, csaknem szeretettel nézve a madárra.

— Mikitka, bocsásd el!

A sast a várfogház sánczánál szabadon bocsátották. Ez egy hideg, ködös őszi napon történt. A szél erősen süvöltött a száraz, avar lombok között. A sas meglebegtette beteg szárnyát, mintha előlünk oda akart volna menekülni, a hova két szeme vágott, aztán egyenesen megindult. A rabok figyelemmel kísérték, mint tűnik fel a feje a magas fűben.

— Nézd csak! mondá elgondolkodva az egyik fogoly.

— Még hátra sem tekint! tévé hozzá a másik. — Még egyszer sem tekintett hátra; hogy szalad!

— És te azt hiszed, hogy vissza jön hozzád köszönetet mondani? jegyzé meg egy harmadik. Élvezi a szabadságot.

— Ah, a szabadság!...

— Nézzétek, már el is tűnt...

— Mit tátjátok a szátokat? Indulj! kiáltott bele az őrsvezető, mire valamennyien szótlánul folytatták utjokat a munkahely felé.

XVIII.

A követelés.

Mielőtt megkezdené e fejezetet a boldogult Gorjancsikov Alexander Petrovics emlékiratainak

kiadója, kötelességének tartja a következőket közölni az olvasóval.

Ez »Emlékiratok« első fejezetében említés van téve egy nemes származásu apagyilkosról. A többi között például van idézve arra nézve, hogy milyen megrögzött érzéketlenséggel beszélnek hébe-korba a foglyok az általuk elkövetett gatzettekről. Említve volt az is, hogy a gyilkos nem ismerte be büntényét a bíróság előtt, de a tanuk elbeszélése folytán, kik az esemény minden részletét pontosan ismerték, a tényállás oly világos volt, hogy lehetetlen volt kételkedni a büntényben. Ezek az emberek az »Emlékiratok« szerzőjének elbeszítették, hogy a gonosztevő kicsapongó életü, adósságokba merült ember volt, aki atyját ama reményben ölte meg, hogy örököl utána.

Különben az egész város, melyben ez apagyilkos azelőtt szolgált, a büntett körülményeit egyformán beszélte el. Ez utóbbi tényről az »Emlékiratok« szerzője elég biztos tudomással bir. Végre említve van ugyanott, hogy a várfogházban a gyilkos folytonosan a legvidámabb kedélyhangulatban volt; hogy oktalan, könnyelmű és a legnagyobb mértékben megfontolatlan ember volt, de nem ostoba, és hogy az »Emlékiratok« szerzője soha sem vett észre benne valami különös kegyetlenséget. Innen eredt tehát az a mondása is: »nem akartam hinni e büntényben.«

Kévéssel ezután értesítést kapott a kiadó

Szibériából, hogy ez a rab csakugyan ártatlanul és minden ok nélkül szenvedett tíz évig kényszermunkát. Ártatlansága a bíróság előtt hivatalosan is be lett igazolva. Az igazi bűnösöket is felfödözték és a szerencsétlen már ki is szabadult a várfogságból. A kiadó sehogy sem kételkedhetik e hír hitelességében...

Ehhez nem kell semmit is hozzátenni. Kár egy szót is vesztegetni ezen tény tragikumára és e borzasztó vád folytán már ifjúkorban feldult élet fölött. A tény világos és ékesszóló.

Mi úgy véljük, hogy ha ilyen dolog lehetségesnek bizonyul, úgy már maga ez a lehetőség új és érdekes világot vett arra a jellegző és sajátos képre, melyet a »Halottasház« elénkbe tár.

De most folytassuk tovább.

* * *

Előbb már elmondtam, hogy végre is kibékültem helyzetemmel a várfogházban. De ez a kibékülés csak kínosan és nagyon lassan ment végbe. Erre nekem egy teljes évre volt szükségem, és ez az év életem legkínosabb éve volt. Azért is vésődött oly élénken emlékezetembe. Úgy rémlik előttem, hogy ez évnél minden órájára pontos sorrendben visszaemlékszem. Mondottam azt is, hogy rabtársaim csak úgy nem tudtak beleszokni egyhamar ebbe az életbe mint én. Jól emlékszem, hogy az első évben éjjel-nappal azon töprenkedtem: hogyan

lehet az, hogy ez emberek oly nyugodtan türik sorsukat?

Ez a kérdés sokat foglalkoztatott engem. Már említettem, hogy a rabok itt mind egyforma életmódot folytattak, de korántsem úgy éltek mint állandó lakhelyen vagy hadjáratban szokás, hanem mint valami állomáson, vagy tábor-helyen. Még azok az emberek is, akik élethossziglan tartó rab-ságra voltak elítélve, csak úgy mint a többi, valami lehetetlen dologról gondolkoztak. Ez az örökös nyugtalanság, mely habár csak hallgatásban nyilvánult is, és ez a különös jókedv és türelmetlenség, az olykor önkénytelenül kifecsegett remények — még pedig csodálatos módon oly egyéneknél, kik különben gyakorlati gondolkozásmóddal bírtak, — néha valóságos lázas álmokképhez hasonlított, mind ez a helynek egy szokatlan színt és jelleget kölcsönzött, oly annyira, hogy ez a jelleg az egésznek tulajdonképeni lényegét képezte. Érezhető volt első tekintetre, hogy ennek nem a várfogház az okozója. Itt az emberek mind bölcselkedtek és ez a vonás igen szembeötlőleg nyilatkozott. Ez különösen érezhető volt annyira, hogy a képzelgés a várfogház lakóinak valami mogorva és sötét színt kölcsönzött. A rabok nagy többsége hallgatólag s a böszültségig gyűlölködő volt és soha sem szerette nyilvánosságra hozni reményeit. Az őszinteséget és nyilvánosságot megvetették. Minél agyafurtabbak voltak a remények és minél határosabbak a lehetetlenséggel, annál

makacsabbul zárta azokat magába a rab. Azonban elüzni azokat magától nem volt ereje. Különben meglehet, hogy némelyik szégyelte magát önmaga előtt. Az orosz jellemben épen oly sok határozott és józan ész rejlik, a mennyi benső maró gúny önmaga iránt... Meglehet, hogy e folytonos elfojtott elégtelenség önmagával szülte ez emberekben az egymás iránti engesztelhetlen gyűlöletet és gunyt. Ha például valamelyik rab elbeszélte azt, ami mind-egyiküknek a szivén feküdt, annak legott neki támadtak és kinevették; de úgy rémlett előttem, hogy leghevesebb ellenzők tulajdonképen azok voltak, akik a legmerészebben szótték ábrándjaikat és reményeiket. A gyermekesek és együgyűk iránt, mint mondtam, nálunk általában megvetéssel viseltettek. Mindenki annyira komor és annyira önző volt, hogy még a legjobb és legönmegtagadóbb embert is gyűlölték. Ezeken a naiv és együgyű fecsegőkön kívül, a többiek, azaz a hallgatagok, jókra és gonoszakra, mogorvákra és derültekre oszlottak. Mogorva és haragos rendkívül sok volt; ha közülök születésénél fogva egy-egy bőbeszédű akadt, úgy az mulhatlanul nyughatatlan fecsegő és aggasztóan irigykedő volt. Mások dolgaiba beleavatkoztak, de önnön lelkületüket, saját titkaikat soha senki előtt nem szellőztették. Ez így volt elfogadva, ilyen volt a divat. A jók, kik csekély kis csoportot képeztek, hallgatagok voltak, meggyőződésüket magukba zárták és természetesen több reményt

merítették a hitből mint a mogorvák. Úgy tetszett nekem, hogy a várfogházban volt még egy harmadik osztály is, amely a teljesen kétségbeesettekből állott. Ilyen volt például a sztarodábovai öreg; de az ilyenek mégis nagyon kevesen lehettek. Látszatra az öreg igen nyugodt volt (én már egy ízben beszéltem róla), azonban némely jelekből következtetve, lelki állapota borzasztó lehetett. Különben az imádságban és a vezeklésben ő is némi megnyugvást találhatott. Az az örült, ki folytonosan a biblia olvasásába mélyedt, akiről már egy ízben szintén megemlékeztem és aki egy tégladarabbal megtámadta az őrnagyot, bizonyára szintén a kétségbeesettek közül való volt, még pedig azok közé tartozott, a kiket az utolsó reménysugár is elhagyott. S így, minthogy teljesen remény nélkül élni képtelenség, azért egy önkéntes, úgyszólván mesterséges vértanuságban eszelt ki magának kibúvót. Azt beszélte, hogy az őrnagyot minden rossz szándék nélkül, csupán azért támadta meg, hogy újabb kárhozatot szenvedhessen. És ki tudja, milyen lélektani változás ment akkor végbe lelkében! Cél és törekvés nélkül nem él egy ember sem. Az, ki célját és reményét elvesztette, lelki töprengésében a titokzatos felé hajlik... A mi egyedüli életcélunk a szabadságban és a fogházból való kiszabadulásban sarkallott.

Különben most a várfogház osztályozásával szeretnék foglalkozni; de vajjon lehetséges lesz-e

ez? A való végtelenül változatos, sokkal változatosabb mint az emberi elme szórszálhasogató megkülönböztetései, és nem tür durva különbségeket. A valót részeire felbontva érthetjük meg csak. A mi életünk nagyon különös volt; nem olyan külsőleg megnyilatkozó, hanem benső, magába mélyedő élet.

De a mint említettem, már fogságba jövetelem első idejében nem tudtam behatolni ez élet mélyébe; ez volt oka, hogy annak külső nyilvánulásai egy időben kimondhatlanul gyötörtek. Olykor egyszerűen irigységgel szemlélttem az ilyen szenvedőket, bár azok csak úgy szenvedtek mint én. Irigyeltem tőlük, hogy hasonlók között vannak, hogy barátságban élnek egymással, hogy megértik egymást kölcsönösen, bár a valóságban, csak úgy mint én, ők is valamennyien utálták e bot s vessző alatt kierőszakolt barátságot s szívesen fordultak volna máshová. Ismétlem, hogy annak az irigységnek, mely az ingerültség pillanataiban nyilatkozott meg bennem, igazi alapja volt. Valóban nincs igazuk azoknak, kik azt mondják, hogy egy nemes származású, vagy egy művelt egyénnek csak olyan rossz dolga van a fogházban, mint bármely más pór embernek. Tudomásom van e nézetről, sőt az utóbbi időben olvastam is róla. Alapja helyes; mint emberek egyformák vagyunk, de ez a helyes eszmetéves következtésekre vezet azért, mert egy sereg gyakorlati feltételt figyelmen kívül hagyunk, pedig

ezeket csakis a valóság szempontjából ítélhetjük meg helyesen. Nem azért mondom ezt, mintha a nemes vagy művelt ember finomabb érzéssel bírna, mert szellemi műveltségre fejlettebb. A lélek és a szellem fejlődése csak nehezen hozhatók egy meghatározott szempont alá. Sőt még maga a műveltség sem irányadó ez esetben. Én vagyok az első, aki kész tanuskodni a mellett, hogy még a legműveletlenebb, a legnyomottabb egyének között is található igen szép és gyöngéd lelki tulajdonokat. A várfogházban gyakran előfordul, hogy pár éven át ismerünk egy embert, kiről azt tartjuk, hogy nem is ember, hanem állat. És hirtelen beáll egy pillanat, a melyben ez a lélek önkénytelen föltárul és oly kincseket, érzést és értelmet észlelünk benne, hogy hinni sem akarjuk, a mit szemeinkkel láttunk és füleinkkel hallottunk.

Nem beszélek a szokások változásáról, az életmód, az élelem befolyásáról, melyek a felsőbb körök szülöttjére kétségtelenül terhesebbek mint az egyszerű pórra, aki mint szabad ember is gyakran éhezett, míg a fogházban legalább jóllakhatott. Nem akarok e fölött vitatkozni. De tegyük fel, hogy egy kevesebb akarat erővel bíró ember előtt mindez, a többi kényelmetlenséghez képest, csekélységszámba megy — habár a valóságban a szokások változása nem kicsinység és nem is a legutolsó, — mégis vannak olyan kényelmetlenségek, melyek mellett minden más háttérbe szorul, oly

annyira, hogy a piszkos életmód, a szűk lakásviszonyok és undort gerjesztő élelem tekintetbe sem jön. A legkényesebb világfi, a legelpuhultabb inyencz, ki arcza veritékével dolgozott, úgy a hogyan a szabad életben soha, megeszi a fekete kenyeret és a kukaczos káposztalevest. Ehhez még hozzá lehet szokni, mint a hogy ez szóvá is van téve a rabok humoros dalában, mikor egy munkakerülő, ki a fogház lakója lett, így énekelt:

»A káposztám vízzel van habarva,
Eszem, hogy a fejem zúg belé.«

Nem, ennél sokkal fontosabb az, hogy a várfogház lakóinak mindegyike, két órával megérkezése után, ép oly *otthonossá* és ép oly egyenjoguvá lesz a rab-közösségben, mint a többiek. Mindenkit megért, de őt is mindenki *magához hasonlónak* fogja tartani. De nem így van ez a tehetősékekkel, uri születésűekkel, a nemesekkel. Bármennyire jó, okos és igazságos legyen is, mégis évek során át megvetéssel, gyűlölettel néznek rájuk; őket nem fogja megérteni senki, sőt — ami fő — bizni sem fog bennük senki. A nemesember sem barátnak, sem pajtásnak nem való; és ha évek multán el is éri azt, hogy nem sértegetik, ő még sem lesz olyan ember soha, mint a többi, hanem örökösen érezni fogja idegenségét, elhagyatottságát. Ez az idegenkedés, ez a gyűlölség mintegy öntudatlanul támad a rabokban. Nem hozzájuk való és ezzel vége!

Semmi sem lehet borzasztóbb, mint hozzánk nem illő társaságban élni. Muzsik (parasztember), kit Taganrogból a petropavloski kikötőbe helyeznek át, ott is csak olyan orosz muzsikokra akad, kikkel azonnal összebarátkozik, és egy-két óra múlva már egy fedél alatt lehet őket látni. Nem így van ez a művelt embereknél. Ezeket egy áthidalhatlan mélység választja el a köznéptől, és ez csak akkor tűnik fel *teljesen*, mikor a nemes származása a törvény által szabadsága és jogai elvesztésére ítéltetett és ez által ép oly közönséges emberré vált, mint a többi. Éljen aztán ilyen állapotban negyven évig vagy egész életén át e nép társaságában, akár szolgálati viszonyban, akár hivatalos foglalkozásban, akár mint emberbarát vagy pártfogó — a való életet még sem fogja soha megismerni. Optikai csalódás az egész és semmi egyéb. Jól tudom, hogy mindenki, aki e megjegyzéseimet olvassa, azt fogja mondani, hogy nagyítok. Én azonban biztos vagyok benne, hogy igazam van. Nem könyvből győződtem meg erről, nem okoskodás vitt rá, hanem a valóság tanított meg. Volt elég időm arra, hogy ebbeli meggyőződéseim mély gyökeret verjen. Lehet, hogy ebben a részben valamikor mindenki igazat fog adni nekem.

Az események, mintegy szántszándékkal, az első lépéstől kezdve beigazolták tapasztalataimat és ez a szó teljes értelmében megviselt, megkinzott. Az első napokban egyedül bolyongtam a várfog-

házban. Mondtam már, hogy oly kedélyhangulatban voltam, hogy merő lehetetlenség volt rám nézve megítélni vagy csak megkülönböztetni a foglyok között azokat, akik — bár nem voltak hozzám valók — később megszerettek volna. A nemesek között akadtak volna pajtásaim, de ez a barátság a legkevésbé sem volt képes felszabadítani lelke- met a gyötrő teheről. Legjobban szerettem volna nem látni senkit és semmit, de nem volt hová menekülnöm. És ime egy eset megértette velem az első naptól kezdve idegenségemet és különös hely- zetemet a várfogházban. Egy alkalommal, még az első nyáron, augusztus havában, egy derült, forró napon, délután egy órakor, a mikor szokás szerint mindenki a délelőtti munka fáradalmait pihente ki, egyszerre az egész fogház-lakosság talpraugrott és az udvaron foglalt állást. Az utolsó pillanatig mitsem tudtam semmiről. Ezen időtájt annyira el voltam önmagammal foglalva, hogy észre sem vet- tem, mi megy körülöttem végbe, pedig a fogház már három nap óta fenekestül fel volt forgatva. Lehet, hogy e forrongás már korábban kezdődött, mielőtt még egyet-mást a foglyok elbeszéléséből ellestem és meggyőződtem féktelenségökről, mogor- vaságukról és idegességükről. Én ezt a nehéz mun- kának, az unalmas, hosszú nyári napoknak, a sza- badság utáni hiábavaló ábrándozásnak tulajdoni- tottam, továbbá a rövid éjjeleknek, melyek alatt az ember kénye szerint ki sem alhatja magát. Meg-

lehet, hogy mindez együttvéve idézte elő azt a nyugtalanságot, mely csak kitörésre várt. Az ürügy a rossz élelmezés volt. A rabok már régebb idő óta panaszkodtak, különösen mikor az ebédhez és vacsorához a konyhában összegyűltek; elégedetlenség voltak a szakácsokkal, kik közül egyiket-másikat próbára el is csaptak, de aki helyébe jött, az sem volt kedvükre és visszahelyezték megint a régit. Egy szóval a rossz kedv és az elégedetlenség általános volt.

— A munka nehéz és mégis paczallal tömnek bennünket, mormogta az egyik a konyhában.

— Ha nem tetszik, rendelj magadnak jobbat, felelt egy másik.

— Káposztalevest paczallal; ezt én mindenek felett szeretem, szólt egy harmadik.

— Hogy lehet örökké paczalt enni?

— Miért ne! Ilyenkor a hus járja, szólt a negyedik. Ha a nehéz munkától éhesen és fáradtan haza jön az ember, enni is akar. Ilyenkor milyen felséges étel a paczal!

— Ha nem akarsz paczalt, lakjál jól elégedetlenséggel.

— Én, ha elégedetlen vagyok, akkor paczalra vágyom. Ha az ember folyton egyforma ételt eszik, éppen nem lehet csodálkozni rajta. Igazam van-e vagy nem?

— Hiába, rossz az élelem.

— Bizonyára van valaki, aki e mellett a zsebeit tömi.

— Ahoz te nem értesz.

— Hogy ne értenék? Az én gyomrom csak az enyim. Nekünk fel kellene szólalnunk az ellen, de úgy, hogy az egész világ meghallhassa.

— Felszólalni?

— Igen.

— Oh, te buta! Legfeljebb jól elvernek érte!

— Nagyon igaz, jegyzé meg dörmögve egy másik, aki eddig csendesen maradt. Lassan járj, tovább érsz. De ha már egyszer igényekről beszélsz, azt kérdem tőled először is, van-e kedved fejedet kockára tenni?

— No, én csak annyit mondok, hogy ha valamennyien velem tartanának, bizony kiállnék és beszélnék is, mert az mégis csak igazságtalanság, hogy itt az egyik a saját pénzén, a másik ellenben a kincstárén élősködik.

— Nézz csak ide, milyen kapzsi ő kelme! Másnak a vagyonára áhitozik.

— Más kenyérére ne tátsd a szádat, de gondoskodjál róla, hogy neked is legyen.

— No, úgy veszem észre, hogy e dologra nézve soha sem fogunk megegyezni. Persze, te gazdag vagy, összetett kézzel ülsz, a mikor neked úgy tetszik.

— Eroska a gazdag, van kutyája és macskája.

— Hanem igazán, barátaim, miért is ülünk itt és hallgatjuk ez üres fecsegést. Bőrünket nyuzzák; de miért is nem állunk ellent?

— Azt hiszed a sült galamb majd a szádba repül. A börtönben ugyan hiában várod!

— Az egésznek ez a vége: ha kettő veszekszik, a harmadik a markába nevet.

— Az őrnagy ugyan csak hízik. Egy pár szürkét is vett már.

— No, bizony ő is szívesen iszik.

— A napokban az állatorvossal kártyázás közben összekapott. Egész éjjel kártyáztak! Ftegyka mondotta el nekem.

— Azért oly rossz a mi káposztalevesünk!

— Oh, ti ostobák! Hát nem elég jó az a mi helyzetünkben!

— Egy akaratulag kellene nekünk föllépnünk, akkor meglátnátok, hogy mindjárt megfordulna a dolog sora. Követelnünk kellene, hogy jobb kosztot adjanak.

— Jól járnál! Az orrodra koppantanak és azzal vége.

— De még a törvény elé is állítanak!

Szóval, a forrongás általános volt. Abban az időben csakugyan igen rossz volt az élelmezésünk, a miért mindegyikünk egy embert okolt; de e forrongás főoka mégis csak az általános elégedetlenségben és a folytonos szenvedésben rejlett. A fogházbeliek már természetüknél fogva veszekedésre és

ellenkezésre hajlandók, azonban soha sem lázadnak föl valamennyien egyszerre, még nagyobb csoportokban sem. Ennek oka az, hogy nem képesek egy közös elvben megállapodni. Ezt maguk a rabok is érezték. Azért van, hogy köztünk sokkal több a veszekedés, mint a tett. Ez alkalommal a mozgalom még sem volt egészen hiába való. Elkezdtek csoportosulni, tanakodni, szitkozódni és felhányyni őrnagyunk gazdálkodását, nem felejtettek ki semmi még oly aprólékos csekélységet sem. Különösen egyesek tűntek ki izgatott voltuk által. Minden ilyen esetről két csoport szerepel leginkább, a czinkosok és a kolomposok. A kolomposok ilyenkor, mikor t. i. a követelésekre kerül a sor — általában véve sajtárságos emberfajta, még pedig nemcsak a váróházban, hanem mindenütt, hol közösségben élnek az emberek. Egy sajtárságos típus ez, mely mindenütt egyforma. Főleg lobbanékony természetű emberekből áll, kik kiirthatlan vágyat táplálnak az igazság után és a legnaivabban, legbecsületesebben meg vannak győződve, hogy annak elkerülhetlenül elérkezik az ideje és, ami fő, hamarosan fog életbelépni. Az ilyen emberek nem ostobák, sőt mondhatni, hogy nagyon eszesek is vannak közöttük, de sokkal hevesebb természetűek, mintsem képesek lennének valamit ügyesen és számítással véghezvinni. Ha ilyen esetekben akadna olyan ember, ki képes volna egy tömeget célirányosan vezetni és szerencsésen dűlőre vinni az illő ügyet, úgy azok

egy új kategóriába volnának sorolandók; de amely typus még nálunk alig fordul elő. De azok, akikről most beszélek, a zendülések szószólói és kolomposai, csaknem mindig elvesztik ügyüket és rendesen csak a börtönöket és a várfogházakat népesítik be. De azért mégis nagy befolyást gyakorolnak a tömegre, mely végre is szívesen követi őket. Hevességük és igaz méltatlankodásuk végre még a tétovázókat is részökre hódítja.

Meggyőződésük vagy inkább szenvedélyességök még a legmegrögzöttebb skeptikusokat is magával ragadja, mindamellett, hogy meggyőződésük oly ingatag alapra van építve, hogy az ember csak azon csodálkozik, hogy követőkre találtak. De a fődolog az, hogy vakon előre rohannak, neki mennek az akadálnak minden óvatosság, minden gyakorlati furfang nélkül, a melylyel pedig sokszor a legegyügyűbb, a legsilányabb ember is eléri célját, vagy legalább megmenti a bőrét, míg amaz mulhatlanul betöri a fejét. A közönséges életben az ilyen népség epés, finynyás, ingerlékeny és türelmetlen, sokszor pedig mód nélkül korlátolt; különben némileg erejének is ez a nyitja. A legbosszantóbb ez embereknél az, hogy az igazi cél sokszor elvesztik szem elől és a lényeg helyett apróságokra fecsérlik erejüket. Ez az, a mi vesztöket okozza. De a tömeg mégis megérti őket: és ebben rejlik erejük... Különben nem lesz felesleges megemlíteni, miben állott a mi követelésünk

Várfogházunkba egynéhány olyan egyén jutott be, a kik már ilyen követelés támasztása miatt kerültek ide. Ők voltak mindig a legnyugtalanabbak. Különösen egy Martinov nevű, ki egykoron a huszároknál szolgált, volt köztük a leghevesebb, legnyugtalanabb és a leggyanusabb; más különben azonban tisztességes és igazságos ember. A másik Vaszilij Antonov volt, egy makacs, gunyorosan mosolygó ember, kinél a hidegvér rendkívüli szenvedélylyel párosult, bár különben szintén tisztességes és igaz ember volt. Valamennyit, mivel sokan voltak, nem lehet elősorolnom. Petrov a többi között hol az egyik, hol a másik csoporthoz járt és hol itt, hol ott hallgatózott. Keveset beszélt, de szemmel látható volt izgatottsága. Ő állt ki elsőnek, mihelyt nesztét vette a mozgalomnak.

A várfogházi altiszt, aki nálunk őrmesteri tisztet teljesített, a mozgalom láttára ijedten futott oda. A rabok sorba állván, udvariasan fölkérték, hogy jelentené be az őrnagynak, miszerint a foglyok beszélni óhajtanának vele és személyesen adni elő panaszuk egynéhány pontját. Az altiszt után a rokkantak is kijöttek és a foglyokkal szembe állottak sorba. A megbizás, melyet az altiszt kapott, oly szokatlan volt, hogy félelemmel töltötte őt el; de bátorsága nem volt elég, hogy megtagadja. Először azért, mert ha a rabok föllázadnak, annak végzetes következményei lehetnek rá nézve. A tisztviselői karnak elég oka van a börtönvizsgálat megejtésé-

től rettegni. Másodszor pedig azért, mert ha nem is történik semmi s a foglyok legott szétozlanak az altisztnek mégis kötelessége haladéktalanul jelentést tenni a történekről. Félelemtől halványan és remegve indult tehát az őrnagy lakása felé, anélkül, hogy a rend helyreállítását csak meg is kiérlette volna.

Mit sem tudva az egésről, én is kimentem és a többiekhez sorakoztam. A részletekről csak későbbben értesültem. Első pillanatban azt hittem, hogy ez holmi szemle akar lenni; de feltűnt, hogy nem látom az őrséget, amely a szemlét tartani szokta, s csak akkor néztem körül figyelmesebben. A rabok arczáról nagy izgatottság és harag tükrözött le; némelyik olyan halvány volt mint a fal. Valamennyinek nagy gond főtt a fejében, azt hányták-vetették meg, hogy miként fognak az őrnagy előtt beszélni. Észrevettem, hogy sokan csodálkozva néztek reám és aztán szó nélkül ismét elfordultak tőlem. Különösnek tetszett nekik, hogy én is hozzájuk csatlakoztam. Valószínűleg nem hittek azt, hogy én is velük tartok követeléseik előlásában. Később azonban a mellettem levők felém fordultak és kérdőleg néztek reám.

— Minek vagy te itt? kérdé tőlem durva és kiabáló hangon Vaszilij Antonov, ki tőlem jó messze állott és eddig mindig udvariasan bánt velem, sőt »ön«-nek szólított.

Csodálkozva néztem rá s azon jártattam az

eszemet, hogy mit jelentsen ez, mert kezdtem sejtteni, hogy itt valami rendkívüli dolog van készülöben.

— Ugyan mit keresesz te itt? Menj a lakatanyába, mondta egy csendes fiatal katona-fegyencz, kivel eddig nem is kötöttem ismeretséget. Mit ártod magad a dologba?

— Hiszen sorakoznak az emberek, feleltem neki, — azt hittem, hogy szemlét tartanak.

— Hát még ez is kijött? kiáltott ekkor valaki.

— Te vas-orru, mondta egy másik.

— Légyölő! szólt egy harmadik megvető hangon.

Ez az új gunynév általános derültséget idézett elő.

— Az élelmezésünkön való szánakozás hozta ide.

— Nekik mindenütt paradicsomi életük van. Fegyházban ülnek s mégis süteményt, zsemlyét esznek és malacztot vásárolnak. Te saját költségeden élsz, mit tolakodol ide?

— Önnek nincs itt semmi keresni valója, mondá Kulikov, barátságosan közeledve felém és karon fogva elvonszolt a sorból.

Ő maga is nagyon sápadt volt, fekete szemei fénylettek és ajakát rágcsálta. Nem épen hidegvérrel, de nyugodtan várta az őrnagyot. Közbevetőleg elmondom, hogy engem mindig elragadott Kulikov fellépése, főképp a midőn alkalma nyílt magát fitogtatni. Egy jó adag elbizakodottság volt benne és

sokszor hiúságával imponált. Azt hiszem, hogy a saját kivégeztetéséhez is bizonyos kellemmel és kaczérsággal készült volna. Most is, mikor valamennyien tegezve szólítottak, ő megkétszerezte udvarias modorát irányomban és szavait a leereszkedés egy nemével, de határozottan intézte hozzám, mintha ehhez semmi ellenvetés sem fért volna.

— Mi itt, Alexander Petrovics, a magunk ügyében járunk el, de önnek itt nincs semmi dolga. Menjen akárhova és várja be a végét... Az ön pártja a konyhában van, menjen oda.

A nyitott konyhaablakon át csakugyan észrevettem a lengyeleket; különben úgy rémlett előttem, mintha ott kívülök még mások is lennének. Szót fogadtam végre és tünődve a dolgon, mentem a konyha felé. Kaczagással, gúnynyal és füttyökkel fogadtak ott.

— Nem akadt náluk szerencséd! Emeljétek fel vállatokra!

Még soha sem volt eddig részem oly nagy foku meggyaláztatásban a fegyházban, mint most. Rendkívül nehezemre is esett ez. A konyha pítvárában T—szky nevű nemessel találkoztam, aki erélyes jellemű volt ugyan, de nem valami nagy műveltségű. A foglyok nagyon megrespectálták őt, sőt — mondhatni — szerették is. Bátor, derék és erős ember volt, a mit mindent taglejtése elárult.

— Gorjancsikov, mit akar ön ott? kiáltott felém, — jöjjön csak ide!

— Ugyan mi történik ott?

— Hát nem tudja? Valami követelésük van. Nem érnek célta, az természetes. A raboknak ki is adna hitelt! Kinyomozzák a kolomposokat, és ha mi ott lennénk, bizonyval ránk zudítanak a bujto-gatás vádját. Emlékezzék csak rá, hogy miért kerültünk ide. Azokat egyszerüen megvesszőzik, minket azonban a bíróság elé állítanak. Az őrnagy gyűlöl bennünket és nagy örömeire szolgálna, ha egészen tönkre tehetne. Neki nagy szolgálatot tennénk, ha közibéjük állnánk.

— De a rabok a fejüket koczkáztatják, tevé hozzá M—czky, mikor a konyhába léptünk.

— Soha se nyugtalankodják, nem kimélik őket! tevé hozzá T—szky.

A konyhában a nemeseken kívül még vagy harmincz ember volt. Mind olyanok, kik nem akarták amazok követeléseit támogatni, — egyesek kislelküségből, másokat az a meggyőződés indította erre, hogy úgy is sikertelen lesz minden fáradásuk.

Itt volt Akim Akimics is, a legmegrögzöttebb ellenzője minden ily követelésnek, mely megzavarja a törvény menetét, a szolgálatot és a jó erkölcsöt. Hallgatott, és nyugodtan várta be a dolog végét; nem látszott kételkedni annak kimenetele felett, sőt ellenkezőleg, teljesen bízott a rend diadalában és az előljárátság erélyében. Itt volt Izsák Tomics is, aki mély gondolatokba merülve és lehorgasztott

fővel állt, éber figyelemmel hallgatva a köztünk folyó beszélgetést. Rendkívül nyugtalan volt. Itt voltak az alsóbb rendü lengyel rabok is, akik mindig a nemesek csoportjához csatlakoztak. Volt egynehány félénk orosz ember is. Ezeknek a követelőkhez csatlakozni nem volt bátorságuk, de azért nehéz szívvvel várták a dolog kimenetelét.

Végre összeverődött itt egynehány örökösen elégedetlen fegyencz is, akik makacsságból és azon határozott meggyőződésből maradtak távol a mozgalomtól, hogy mind ez a legnagyobb oktalanság, a melynek csak rossz következménye lehet. Nekem azonban mégis úgy tetszett, mintha rosszul érezték volna itt magukat és mintha nem bíztak volna egészen a dolog rossz kimenetelében. Mivel teljesen meg voltak győződve a követelés méltányos és igazolt voltáról, azért némileg úgy tekintették távolmaradásukat, mint a közösségtől való elpártolást. Itt volt köztünk Jelkin is, a szibériai paraszt, ki pénzhamisítás miatt került ide, és aki később Kulikovot az állatorvosi térről leszorította. A sztaro-dubovi öreg szintén itt volt. A szakácsok valamennyien a konyhában maradtak, valószínűleg úgy lévén meggyőződve, hogy ők is a gazdasági személyzethez tartoznak, következésképp illetlen volna maguk ellen bizonyítani.

— Mégis kívülünk csaknem valamennyien kiálltak, szóltam M. felé fordulva.

— Ha azokkal tartunk, százszorta többet kocz-

káztatunk, mint ők, és mi célból? Je hais ces brigands. Azt hiszitek, hogy vállalkozásuk sikerül? Vajjon micsoda előnyünk lehet abból, ha ilyen ostobaságba keveredünk?

— Nem fog eredményre vezetni, mondta egy mogorva, haragos fogoly.

Almazov, aki szintén jelen volt, helyeslőleg így szólt:

— Ötven vesszőn kívül, melyet bizonyosan megkapnak, egyéb hasznuk nem lesz.

— Az őrnagy megérkezett! kiáltott valaki és valamennyien a kis ablakhoz siettünk.

Az őrnagy haragosan, dühtől tajtékozva, kipirult arczczal rontott be. Hallgatva, de elszántan lépett a sor elé. Ily esetekben az őrnagy valóban nagy bátorságot tanúsított és soha sem vesztette el lélekjelenlétét. Egyébiránt csaknem mindig ittas volt. E pillanatban még zsiros narancsszínű szegélyű tábori sapkája és piszkos ezüst vállrojtjai is rossz sejtelmet ébresztettek.

Nyomában Djatlov irnok jött, aki igen nevezetes személyiség volt a fogházban, mert ő igazgatót és vezetett mindent s a mellett még magára az őrnagyra is nagy befolyása volt. Furfangos, eszes és nem épen rosszindulatu egyén volt. A foglyok általában meg voltak vele elégedve. Az irnokot az követte, aki — mint kikelt arcza sejteni engedte — már kikapta a szidásból a részét s most egy sokkalta nagyobb viharnek nézett eléje. Utána három-

négy emberből álló őrség jött. A foglyok, kik hajadon fővel állottak sorban, kiegyenesedtek és síri csendben várták az őrnagy első szavát, vagyis inkább első ordítását.

Ez nem is késett soká: a második szónál az őrnagy már torka szakadtából kiáltozott, sőt hangja ez egyszer éktelen sivitásba ment át: rendkívül fel volt bőszerű. Az ablakból jól láttuk, mint futkosott fel és alá a sor előtt. A kérdéseket, valamint a foglyok feleleteit a nagy távolság miatt ki nem vehettük, csupán csak azt értettük meg, midőn sipítva kiáltá:

— Lázadók!... Valamennyien vesszőt fogtok futni!... Bujtogatók! Te vagy a főkolompos! Te vagy a főczinkos! e szókkal támadta meg az egyik rabot.

A feleletet nem hallhattuk, de egy percz mulva észrevettük, hogy egy fegyencz kilép a sorból és az őrségre megy. Pár pillanat mulva követte őt a második, azután a harmadik.

— Valamennyiteket vizsgálat alá helyezlek! Majd adok én nektek!... Hát ott a konyhában kik vannak? kiáltott sipító hangon, hirtelen meglátva az ablakon kinézőket. — Ide valamennyien! Vezesétek elém!

Djatlov irnok a konyhába ment. Minthogy a konyhában levők megmondták, hogy nekik semmi sérelmük sincs, az irnok haladéktalanul visszatért és jelenté ezt az őrnagynak.

— Ugy, nincsen! szólt egy hanggal lejjebb eresztve rikítését, de mégis némileg vigasztalódva.

— Mindegy, valamennyien ide jőjjenek!

Kijöttünk. Ugy vettem észre, hogy senki sem ment oda szívesen. Lehorgasztott fővel állottunk az őrnagy elé.

— Ah, Prokofjev! Jelkin is! és te is Almazov... Álljatok ide, álljatok mind egy csomóba, szólt az őrnagy szigorú, de mégis nyájas hangon és szelid tekintetet vetve mindnyájunkra. M—czky, te is itt vagy?... Djatlov, ird össze őket! Külön ezeket és külön az elégedetleneket. A névsort aztán add kezemhez. Mindnyájukat a bíróság elé állítlak! Ti haszontalanok!

A névsor említése megtette a hatást.

— Mi sem vagyunk elégedetlenek! kiáltott valaki határozatlan hangon az elégedetlenek tömegéből.

— Ah, te meg vagy elégedve. Aki meg van elégedve, az lépjen elő.

— Mi szintén meg vagyunk elégedve! mondták ismét többen egyszerre.

— Meg vagytok elégedve? Így hát csak felbujtottak benneteket. Itt hát lázítók vannak. Annál rosszabb lesz reájuk nézve!...

— Isténem, mi lesz ennek a vége! kiáltott föl valaki a tömegben.

— Ki volt az, aki szólt? ordította az őrnagy s arra felé rohant, a honnan a hang hallatszott.

Rasztorgujev, te vagy az, te szóltál? Az őrségi szobába vele!

Rasztorgujev, egy pufók és magas fiatal rab, kilépett a sorból s lehorgasztott fővel, lassan indult az őrszoba felé. Nem ő szólt ugyan, de minthogy az ő nevét kiáltották, nem tett ellenvetést.

— Olyan jó dolgok van, hogy nem bírtok magatokkal! kiáltott az őrnagy. Majd gondolkodhatsz három napig rajta, te elhízott gonosztevő! Akik meg vannak elégedve, álljanak elő!

— Mi sem vagyunk elégedetlenek, nagyságos uram! szólt mogorván egynéhány rab; a többiek makacsul hallgattak.

Az őrnagy csak erre várt. Neki is érdekében volt, mielőbb elintézni ez ügyet és pedig lehetőleg békésen.

— Ahá, most már egyszerre mind meg vagytok elégedve! szólt nyomatékos hangon. — Sejtetem ezt... tudtam... A zavart tehát a lázítók idézték elő! Közöttetek lázítók vannak, tevé hozzá, Djatlov felé fordulva. A dolgot alaposan meg kell vizsgálni. Most pedig munkára velük. Usd meg a dobot.

A sorakozásnál az őrnagy személyesen volt jelen. A rabok hallgatva és komoran mentek munkájokra és csak akkor látszottak némileg megkönnyebbülve, mikor az őrnagyot elvesztették szem elől. A rabok eltávozása után az őrnagy legott az őrségre ment, a hol azonnal megtette intézkedéseit

a lázítók ellen; ezeket még aránylag elég enyhéknek lehet mondani. Az egyik rab, mint később kitiűnt, bocsánatot kért az őrnagytól, aki meg is bocsátott neki. Nem volt nehéz észrevenni, hogy őrnagyunk egy kissé meg volt szeppenve. A sérelmekkel való előhozakodás igen kényes dolog, s habár a rabok panaszát ezuttal nem lehetett törvénytelen követelésnek mondani, mert hisz ők azt nem valami felsőbb előljáróság elé vitték, hanem csak az őrnagy elé, az mégis kellemetlen hatást gyakorolt erre. Leginkább bántotta az, hogy a foglyok — kevés kivétellel — mind föllázadtak. Érdekében állott az ügyet minden körülmények között békésen elintézni. A főczinkosokat ezért csakhamar szabadon bocsátották.

Másnap az élelem valamivel javult. Ez azonban nem tartott sokáig. Az őrnagy az első napokban gyakran látogatott el a konyhába és talált is rendetlenséget. Altisztünk még mindig aggódó arccal járt-kelt és sehogy sem tudott magához térni a csodálkozásból. Ami a rabokat illeti, ők sem tudtak sokáig nyugodni; izgatottságuk már kissé lelohadt ugyan, de azért mégis félelem és aggodalmak közt élték napjaikat. Némelyek egyre morogtak és semmi kedvet sem mutattak beszélgetésbe ereszkedni a történetekről; mások némi keserőséggel gunyolták ki egymást sikertelen föllépéseikért.

— No, barátocskám, megeheted amit adtak! mondta az egyik.

— A mulatságért most többet dolgozhatsz, tevé hozzá a másik.

— Hol van az az egér, amely elég bátor volna csengőt kötni a macska nyakára? jegyzé meg a harmadik.

— Az ilyen magunk szőrü embernek csak doronggal a kézben hisznek! Még jó, hogy valamennyiünket meg nem botoztak.

— Rágjátok meg előbb jól, aztán beszéljétek, akkor többre viszitek; jegyzé meg haraggal valaki.

— Hát te mit oktatsz bennünket, tán tanító vagy?

— Természetesen.

— Ugyan mikor lettél azzá?

— Legalább ember vagyok, de ki vagy te?

— Kutyának való!

— Te vagy az.

— No, no, hagyjátok el! Mit veszekesztek? kiáltották mindenfelől.

Este, mikor a munkáról visszatértünk, a laktanyák mögött találkoztam Petrovval, aki már keresett engem. Mikor hozzám jött, valamit motyogott, de csakhamar elhallgatott és csendesen haladt tovább mellettem. Nekem még mindig lelkesen feküdt a fegyencz-lázadás és azt hittem, hogy neki szándéka van nekem egyet-mást elmondani.

— Mondja csak, Petrov, kérdém tőle, nem haragszanak az ön társai reánk?

— Ki haragudnék? kérdé mintegy föleszmélve.

— A rabok reánk... nemesekre.

— Miért haragudnának önökre?

— No, hát azért, hogy nem csatlakoztunk a követelőkhez.

— Hát mi követelni valójuk volna önöknek? kérdé, mintha nem értette volna kérdésemet. Hisz önök a saját költségükön étkeznek.

— De hiszen önök között is vannak, akik saját kosztjukon vannak és mégis hozzá csatlakoztak a mozgalomhoz. Talán nekünk kellett volna így tennünk... tudja az összetartás végett.

— Igen, de önök nem társaink, jegyzé meg kétkedőleg.

Egy futó pillantást vetettem reá s úgy vettem észre, mintha nem értette volna el, hogy tulajdonkép mire czéloztam, míg én rögtön megértettem őt. Most lett csak világossá előttem az, ami már régóta gyötört, most értettem meg tisztán, amire eddig nem voltam képes rájönni. Azt, hogy soha sem fognak társukul elfogadni engem, még akkor sem, ha egész életemet tölteném rabságban. Élénk emlékezetemben marad Petrov sajtáságos arczkifejezése, a mikor ezt mondta: »igen, de önök nem társaink.« Nagyfoku naivság és szemmel látható kétkedés fejeződött ki arczán. Önkénytelenül azon tünődtem: nem rejtenek-e magukban e szavak iróniát, haragot vagy gúnyt? De nem voltam ké-

pes semmi ilyet felfedezni: egyszerüen nem fogadnak el társukul, ennyi az egész. Mintha azt mondták volna: »Kiki menjen a maga utján, kiki végezze a maga dolgát.«

A legutóbbi felszólalás után komolyan attól tartottam, hogy most bennünket meg fognak támadni és hogy még rosszabbra fordul dolgunk. Semmi sem történt. Legcsekélyebb szemrehányást vagy czélzást sem hallottunk, és semmi különös gyűlölet nem nyilatkozott meg irányunkban. Egyszerüen csak tovább folytatták gúnyolódásukat, ha alkalom kínálkozott, ép úgy mint azelőtt. A legkevésbé sem nehezteltek azokra, akik nem akarták követeléseiket támogatni, valamint azokra sem, akik azt kiáltották, hogy mindennel meg vannak elégedve. Sőt nem is említette föl senki e körülményt. Különösen ez utóbbi dolog sokáig nem ment a fejembe.

XIX.

A bajtársak.

Kétségtelen, hogy különösen kezdetben, inkább ragaszkodtam az osztályombeliekhez, azaz a »nemesekhez«. A három orosz nemes közül, kik a vár-fogházban voltak (Akim Akimics, A—va, a kém és az a bizonyos, akit nálunk apagyilkosnak tartottak), én csupán Akim Akimicscsel közlekedtem és társalogtam. Megvallva az igazat, mély lehangoltságom-

ban magam kerestem az alkalmat, hogy a jó viszony Akim Akimicscsel létrejőjjön. Az előbbeni fejezetben megkísérlettem embereinket osztályozni, de most, mikor Akim Akimicsről van szó, azt hiszem, még egy újabb osztályt lehet felvenni. Igaz, hogy ebbe az osztályba csak őt magát lehet sorozni, ez pedig a semmivel nem törődő foglyok osztálya volna, azaz a teljesen közönyösöké, a kikre nézve mindegy, akár szabadságban, akár a fegyházban élnek. Nálunk, természetesen, ilyenek nem voltak és nem is lehettek. Akim Akimics — úgy látszik — kivételt képezett. Ő úgy rendezkedett be a vár-fogházban, mintha egész életét ott szándékozott volna tölteni. Nála minden, a szalmazsáktól kezdve a vánkorig és edényekig, a legnagyobb rendben volt, mintha örök időre rendezkedett volna be. Ideiglenes használatra szolgáló tárgynak nyoma sem volt nála. Még jó hosszú időt kellett ugyan a vár-fogházban töltenie, de alig hiszem, hogy csak egyszer is gondolt volna arra, hogy egyszer neki is el kell azt hagyni. De ha ki is békült sorsával, azt mégis inkább fegyelemből, mint szíve meggyőződéséből tette. Jó ember volt. Eleinte sokban segédkezett, tanácsolt, és kisebb szolgálatokat tett; de olykor, különösen kezdetben, mégis lelki nyugtalanságot okozott, ami még inkább növelte lehangolt kedély-állapotomat. Ez aggodalmakról beszéltem is vele.

Volt eset, hogy mohón vágytam bármi'lyen szó után, lett legyen az akár epés, akár türelmet-

len, akár haragos; csak hogy együtt kárhoztattuk volna sorsunkat. De ő makacsul hallgatott, és szünet nélkül ragasztgatta papirlámpáit, vagy pedig a dologtól eltérve, elbeszélte, hogy ebben és ebben az évben milyen szemle tartatott, ki volt a hadosztály-parancsnok, hogy hívták és hogy meg volt-e elégedve a szemlével avagy sem. Mind ezt a legnagyobb nyugalommal és a legkimértebb hangon mesélte el. Sőt még akkor sem lelkesedett fel, mikor elmondta, hogy egy kaukázusi hadjáratban mikép tüntette ki magát, s hogy jutalmul a »szent Anna« rendet kapta. Csak a hangja vált egy pillanatra érdesebbé és tiszteletet parancsolóvá, mikor a »szent Anna« nevet ejtette ki; azután egy-két perczeire elhallgatott...

Ez első évben nagyon rossz perczeim voltak, melyek alatt, hirtelen magam sem tudnám okát adni hogy miért, gyűlölni kezdtem Akim Akimicset, és átkoztam magamban a sorsot, hogy bennünket összehozott, szomszédokká tett. Egy-két óra mulva már megint szemrehányást tettem magamnak ezért. De ez csak az első évben volt, később már teljesen kibékültem Akim Akimics furcsa jellemével és szégyeltem magam előbbeni oktalanságomért. Nyilvánosan soha sem volt közöttünk egyenetlenség vagy szóvita.

Az előbb említett három oroszon kívül, az én időmben még nyolcz más nemes volt a fogházban. Egynéhánynyal közülök örömet érintkeztem. Töb-

ben azonban szenvedő, tartózkodó és nagy mértékben ingerült hangulatban voltak. Kettejükkel később egészen megszakítottam minden érintkezést. Művelt ember csak három volt közöttük. B—czky, M—ky és az öreg Zs—ky, aki azelőtt a mennyiségtan tanára volt valahol. Igen jó öreg ember volt, de rendkívül különcz, és eltekintve műveltségétől, mód nélkül korlátolt elméjü. Egészen más volt M—ky és B—ky. M—el kezdettől fogva jó viszonyban voltam; soha sem egyenetlenkedtünk s bár tiszteltem és szerettem őt, még sem tudtam valami különös ragaszkodással viseltetni irányában, mivel igen bizalmatlan, haragos természetü volt, e mellett csodálatos módon tudott mégis magán uralkodni. Épen e rendkívüli tulajdonság nem tetszett nekem benne; úgy gondoltam, hogy soha és senki előtt nem hajlandó feltárni lelkét. Lehet azonban, hogy tévedek. Erős, szilárd jellemü volt és a legnagyobb fokban előkelő modoru. Rendkívüli, sőt némileg jezsuitai ügyessége és óvatossága az emberekkel való érintkezés közben titkos mély skepticismusról tanuskodott. E mellett sokat szenvedhetett e kettős természete: a skepticismus és a mély, semmi által meg nem ingatható meggyőződés és meghasonlásának sulya alatt.

Daczára azonban nagyvilági jártasságának, mégis kiengesztelhetlen ellenségeskedésben élt B—kyvel és annak barátjával T—kyvel. B—ky beteges és sorvadásra hajlandó s e miatt ideges és

ingerlékeny, de különben igen jó és nagylelkű ember. Ingerültsége olykor egész a kiállhatatlanságig fokozódott. Én nem voltam képes elviselni e jellemet, s azért teljesen szakítottam B—kyvel, a nélkül azonban, hogy megszűntem volna őt szeretni. E miatt szakítanom kellett T—kyvel is, azzal a fiatal emberrel, kiről az előbbeni fejezetben megemlékeztem. Ez nekem rendkívül zokon esett. T—ky bár műveletlen, de jó lelkű, férfias és igen csinos fiatal ember volt. A dolog úgy állott, hogy ő annyira szerette és tisztelte B—kyt, hogy mindazokat, akik B—kyvel szakítottak, a maga ellenségeinek tartotta. Ő B—ky miatt később M—kyvel is szakított.

Különben az elsoroltak kivétel nélkül erkölcsileg betegek, epések, ingerlékenyek és bizalmatlankodók voltak. És ez nagyon is érthető, nekik itt igen rossz dolguk volt, sokkal rosszabb mint nekünk. Egynémelyikök hosszú időre lett elítélve. Volt köztük olyan, kinek tíz, tizenkét évet kellett itt leülnie. Az ilyenek rendesen mély, kiirthatlan ellenszenvvel viseltettek környezetük iránt. A rabok magaviseletében sok állatias vonást, brutalitást tapasztaltak és sehogy sem tudtak, de nem is akartak azokban semminemű jó emberi vonást észrevenni: ami egyrészt érthető; e tulzott felfogást a körülmények és sorsunk érlelte meg bennünk. Igen természetes, hogy a honvágy is gyötörte őket a várfogházban. A cserkeszekkel, tatárokkal és Izsák Tomicscsal igen nyájasak és előzékenyek voltak, de

a többi raboktól utálattal fordultak el. Csak a sztardubovai óhitű öreg látszott kiérdemelni teljes tiszteletöket.

Különben sajátságos, hogy legalább addig, a míg én a várfoházban voltam, a rabok közül senki sem tett nekik szemrehányást sem származásuk, sem hitük, sem gondolkozás módjuk miatt, ami pedig a mi köznépünknel gyakran előfordul, különösen a németek irányában. A németet a köznép már jó eleve komikus alakoknak tartja.

T—kyról már tettem említést. Ő volt az, ki midőn száműzetésük első állomáshelyéről ide kísérték őket, B—kyt csaknem az egész uton ölében hordozta, mert az betegsége és gyenge testalkata miatt már a fele uton elmaradt volna. Mindkettőjüket előbb U—gorszkba vitték. Ott, a mint ők maguk elbeszélék, igen jó dolguk volt, sokkal jobb, mint a mi várfoházunkban. De miután a városbeli száműzöttekkel titkos levelezést kezdtek, a mely, igaz, egészen ártatlan természetű volt, mégis szükségesnek találták hármukat várfoházunkba áttelepíteni, hogy az előljáróság őket annál jobban szemmel tarthassa. Harmadik társuk Zs—ky volt. Idejövetelökig M—ky egyedül maga volt a foházban, hol kivált az első évben igen gyötrelmes élete volt.

Ez a Zs—ky az az örökösen Istenhez fohászoló öreg volt, a kiről már megemlékeztem. A politikai elitáltak nálunk jobbára fiatal emberek voltak, csak Zs—ky volt idősebb, úgy ötven év

körül. Igen becsületes, de e mellett nagy fokban különcz ember volt. Társai, B—ky és T—ky, nem nagyon szerették, sőt nem is igen közlekedtek vele, azt fogták rá, hogy igen önfejü és szenvedélyes vitatkozó. Nem tudom: mennyiben volt igazuk. A várfogházban, mint minden oly helyen, hol sok ember verődik össze és él kénytelenségből együtt, azt hiszem, hogy jobban gyökeret ver az egyenetlenkedés és a kölcsönös gyűlölködés, mint a szabad életben. Ezt sok körülmény segíti elő. Zs—ky különben fonák természetü, sőt igen kellemetlen egyén volt. Barátai sem tudtak vele kijönni. Soha sem vitatkoztam vele, de nem is voltunk soha sem egy véleményen. Szakmájában, a mennyiségtanban, úgy látszott, igen járatos volt. Jól emlékszem, hogy többször iparkodott velem tört orosz nyelven megértetni az általa kieszelt csillagászati rendszert. Azt beszélték, hogy ezt egykor nyomtatásban is kiadta, de a tudós világ csak kinevette érte. Úgy rémlett előttem, mintha ez az ember elméjében kissé meg lett volna zavarodva. Térden állva nap-hosszat imádkozott, a miért az egész fogház tisztelettel környékezte, s ezt aztán halála napjáig megőrizte irányában. Súlyos betegségbe esvén, kórházunkban halt meg még ottlétem alatt. A rabok tiszteletét különben már akkor kivívta, mikor a várfogházba lépése alkalmával merészen szembe mert szállni az őrnagygyal. U—gorszktól ide szállíttatásuk alatt nem volt alkalmuk beretválkozni,

azért mikor torzonborz hajjal s szakállal az őrnagy elé állították, ez a fegyelemnek ily módon való megsértéseért rettenetes dühbe jött, pedig a szegény rabok ennek nem voltak okai.

— Hogy néznek ki ezek? ordítá torkaszakadtából az őrnagy, — hiszen valóságos csavargók, rablók!

Zs—ky, ki akkoriban még igen keveset értett oroszul, azt hitte, hogy az őrnagy azt kérdi tőlük, hogy mi járatban vannak? s hogy csavargók-e avagy rablók-e? S azért így felelt:

— Nem vagyunk csavargók, de politikai elítéltek.

— Mi-i-i? Gorombáskodni merészelsz? Az őrszobába vele! Száz vesszőt neki, nyomban, tüstént!

Az öreget megbüntették. Minden ellenvetés nélkül lefeküdt a deresre s a büntetés alatt kezét harapdálta, de egyetlen kiáltás, nyöszörgés és moczanás nélkül kiállotta a vesszőzést. B—ky és T—szky ezalatt már bejutottak a várfogházba, hol M—szky az ajtóban várt rájuk, és bár soha sem látta őket, mégis legott nyakukba borult. Megrémülve az őrnagy fogadtatásától, elmondták neki, hogy mi történt Zs—kyvel. Jól emlékszem rá, hogyan beszélte el ezt nekem M—szky: »Magamon kívül voltam, — mondta — nem tudtam magamról semmit és úgy reszkedtem, mint akit a láz gyötör. Zs—kyt a kapuban vártam. Az őrségről, hol megfenyítették, neki be kellett jönni közénk. A kapu

hirtelen föltárult: Zs—ky senkire sem nézve, sápadtan és remegő ajkakkal ment végig az udvaron összegyűlt rabok között, akik már eleve értesültek róla, hogy nemes-embert fognak megbüntetni. Majd belépve a laktanyába, egyenesen a számára kijelölt helyre ment, hol térdre ereszkedett és elkezdett imádkozni. A rabokat rendkívül meglepte ez a jelenet és megindulva néztek reá. A mint az öreget megpillantottam, mondá M—szky, ki odahaza nőt és gyermekeket hagyott hátra, a mint láttam, hogy a szégyenletes fenyítés után térden állva imádkozik — a laktanya mögé menekültem s ott két órán át leirhatatlan állapotban, magamon kívül voltam... A rabok mindjárt e pillanattól fogva tiszteletben és kiváló figyelemben részesítették Zs—kyt. Különösen azzal nyerte meg tetszésüket, hogy a veszőzés alatt egyetlen panaszos hangra sem nyitotta ajkát.

Az igazság ellen vétenénk, ha ebből a példából itélnénk meg a szibériai hatóságok bánásmódját a nemes rabokkal szemben, akár oroszok, akár lengyelek legyenek azok. E példa csak azt mutatja, hogy mindenütt akad brutális s gonosz hajlamu ember, a kinek keze alatt — különösen azoknak a sorsa, kiket üldözni akar, bizony nagyon szánandó. Lehetetlen el nem ismerni, hogy Szibériában a főparancsnokság, a melytől az egyes fegyházi előljáró függ, a nemes származásu száműzötteket nagyon megkülönbözteti, sőt némely esetben

a többi rabokkal szemben némileg becézi is. Ennek oka nem valami titokzatos: e magas rangú tisztviselők először maguk is nemesek és azután sokszor előfordult az az eset, hogy a nemesek nem vetették magukat alá a vesszőzésnek, hanem rátámadtak azokra az egyénekre, kiknek azt kellett volna végrehajtani, a mi rendkívüli rémületet idézett elő; harmadszor pedig, a mi leginkább jön itt tekintetbe: az utóbbi harmincz év alatt egy egész csapat száműzött nemes került Szibériába. E száműzöttek e hosszú idő alatt oly jó hírnévre tettek szert egész Szibériában, hogy az előljáróság, már régi megszokásból és önkénytelenül is, más szemmel nézte a száműzött nemeseket, mint a többi rabokat.

A felsőbb hatóság nyomán indult az alsóbb is. Voltak azonban az alárendelt előljárók között olyanok is, akik élesen kikeltek a felsőbbeknek ezen intézkedése ellen, és nagyon örültek volna, ha nekik szabad kezet engednek. Ezt azonban nem érhatték el. Alapos okom van így okoskodni, mert a fogház második osztályának, a melyben én is voltam s a melynek lakóit katona-rabok képezték, katonai parancsnokság alatt állott, hasonlíthatlanul rosszabb volt a dolga, mint a többi két osztálynak (t. i. a gyári és a bánya-munkásokból álló osztálynak). Terhesebb volt nemcsak a nemesekre nézve, de a többi rabokra nézve is, különösen azért, mert ezen osztálynak úgy a főparancsnoksága, mint az

igazgatása katonai kézben volt. A katonai előljá-
 róság szigorubb, a fegyelem pontosabb, a rabok
 folytonosan bilincsbén, őrizet alatt s elzárva van-
 nak. Mindez a többi két osztálynál nem volt oly
 szigoruan végrehajtva. Így beszélték ezt a mi fo-
 golytársaink, akik közül pedig sokan tapasztalásból
 is ismerték ezeket a körülményeket. Ezek szivesen
 mentek volna át az első osztályba, a mely bár
 törvény szerint a legterhesebb kellene hogy legyen.
 Nem csoda, hogy nekik erről csak ábrándozni volt
 szabad. Az oroszországi fegyencszázadokról társaink
 közül azok, kik voltak bennük, a legborzasztóbb
 dolgokat mesélték s azt állították, hogy egész
 Oroszországban nincsen azoknál terhesebb fogság,
 és hogy az ottani étellel összehasonlítva, Szibéria
 valóságos paradicsom.

Ha tehát ilyen szigoru fegyelem mellett, mint
 a milyen a mi várfogházunkban fönnáll, s daczára
 annak, hogy katonai parancsnokság alatt állott s
 a tábornok-kormányzó csaknem szemmel kísérhette
 a kezelést, és tekintetbe véve még azt is, hogy
 fordultak elő esetek, hogy idegenek, sőt hivatalos
 személyiségek gyűlölködésből vagy hivatali félté-
 kenykedésből arra vetemedtek, hogy titokban árul-
 kodjanak, névszerint, hogy e vagy ama osztálybeli
 fegyenczek irányában ez s ez a parancsnok szabály-
 ellenes elnézést tanusít; mondom, ilyen körülmények
 daczára, ha a nemes származásu fegyenczeket né-
 mileg mégis más szemmel nézték, mint a többi

rabokat, úgy ezt sokkal szabadabban teheték az első és a harmadik osztályban. Úgy hiszem, hogy azon fegyház után, a melyben én is voltam, az egész szibériai fegyházrendszerrel formálhatok némileg biztos ítéletet. Minden hír, minden elbeszélés, melyet erre vonatkozólag az első és a harmadik osztály száműzöttjeitől hallottam, megerősíti ebbeli következtetésemet. Valóban, a mi várfegyházunkban, velünk, nemeseikkel az előljáróság igen figyelmesen és óvatosan bánt. Igaz, hogy a munkánál semmiféle elnézésben nem részesültünk; ugyanazok voltak a munkák, ugyanazok a bilincsek, a závárok, szóval minden közös volt a többi rabokkal. De ez nem is lehetett máskép. Tudom azt is, hogy a városban a *közel multban* annyi árulkodás, annyi cselszövény, annyi kölcsönös agyarkodás, annyi áskálódás fordult elő, hogy már maga az előljáróság is bosszankodott rajtok.

A legsúlyosabb vádak ez időben a körül forogtak, hogy egyes osztályokban túlságosan elnéző a hatóság! Ettől való féltünkben mindnyájan úgy igyekeztünk élni, mint a többi rabok, csak a testi fenyítésre nézve volt némi eltérés. Igaz, hogy rajtunk is szívesen elverték volna a port, ha ezt megérdemeltük volna, azaz okot szolgáltattunk reá. Ezt követelte a szolgálat érdeke és a testi fenyítés egyenlősége. De így ok nélkül s csupa hatalmaskodásból még sem mertek testi büntetéssel sújtani bennünket. A köznéphez tartozó raboknál az ily

megokolás nélküli eljárás, természetesen, gyakran előfordult, különösen az alárendelt tisztviselők részéről, akik sok eseteknél magok siettek intézkedni önhatalmulag. Mi tudtuk azt, hogy a parancsnok, ha megtudja az öreg Zs—ky esetét, igen megharagudott volna az őrnagyra, és meghagyta volna neki, hogy jövőben mérsékelje magát. Így beszélte azt nekem mindenki. Annak is hire járt, hogy maga a tábornok-kormányzó, kinek pedig jó véleménye volt őrnagyunkról és ki őt ügyességeért kedvelte is, megtudván ezt az esetet, lelkére kötötte, hogy enyhébben bánjon el fegyenczeivel. Az őrnagy jól emlékébe is véste a leczkét és minden áron boszut szeretett volna állani rajtunk amiatt. Így pl. sokért nem adta volna, ha M— ellen szigoruan felléphe-tett volna, akit árulkodásai miatt igen gyűlölt; de nem sikerült őt megveretnie, daczára, hogy folytonosan kereste az ürügyet és folytonosan üldözte őt.

Zs—ky esetéről csakhamar az egész város tudomást szerzett és mindenki az őrnagyot korholta érte; sokan ezt neki szemébe is megmondták, ami nem a legkellemesebben érintette őt. Most jut eszembe az őrnagygyal történt első találkozásom. Bennünket, azaz engem és egy más nemes származásu számüzöttet, akivel együtt léptem be a fogházba, már Tobolszkban rémítgettek ez ember szigorúságával. A nemes származásu foglyok, kik akkor töltötték ottlétük huszonötödik évét, a legnagyobb szivélyességgel fogadtak bennünket, és

az alatt, a míg az udvaron leendő parancsnokunkra vártunk, óva figyelmeztettek bennünket erre az emberre, és megigérték, hogy ismerőseik által minden lehető el fognak követni, hogy megvédjenek üldözéseitől. Valóban, a tábornok-kormányzó három leánya, kik éppen Oroszországból érkeztek ide és ez alkalommal atyjuk vendégei voltak, leveleket kaptak tőlük, és úgy látszik, közreműködtek is érdeünkben. De mit tehetett a tábornok? Legfeljebb meghagyhatta az őrnagynak, hogy irányunkban kissé enyhébben járjon el. Délután három órakor érkeztem társammal a városba és az őrség legott a parancsnok elé vezetett bennünket. Az előszobában vártunk reá. E közben a várfogház altisztjeért küldtek. Alig jelent meg az altiszt, az őrnagy kilépett szobájából. Piros, szeplős és haragos arcza rendkívül rossz benyomást gyakorolt reánk: mintha csak egy mérges pók rontott volna a pókhálójába tévedt gyámoltalan légyre.

— Hogy hívnak? kérdé társamat. Gyorsan és szakadozottan beszélt, látszott, hogy hatást akart reánk gyakorolni.

A hogy megkapta a választ, hozzám fordult.

— És téged? kérdé, reám szegezve szemeit.

Miután az én nevemet is megtudta, az altiszthez fordult.

— Altiszt! Azonnal vigye őket az őrségre, polgáriasan félkurtára leberetválni a fejüket; a bilincset majd holnap kell rájuk veretni. Micsoda

köpönyégek ezek? Hol kapták? kérdé szürke köpönyegünkre mutatva, melyet Tobolszkban kaptunk s a mélynek hátára nagy sárga körök voltak ki-várrva. — Ez új minta! Ez valószínű új minta... Pétervárról... szólt megforgatva bennünket minden oldalra. — Hoztak magukkal valamit? kérdé a bennünket kísérő csendőrtől.

— Csak a saját ruhájukat, nagyságos uram, felelt a csendőr, hirtelen katonásan kiegyenesedve és bizonyos elfogultsággal. Az őrnagyot ő is jól ismerte, mindenki hallott felőle, mindenki félt tőle.

— Mindent el kell tőlük szedni! Csak a fehérneműt kell meghagyni, a színes fehérneműt szintén el kell szedni. A többit mind el kell árverezni s a pénzt a pénztárba beszolgáltatni. A fogolynak nincs tulajdona, — folytatá, szigorú tekintet vetve reánk. Vigyázzatok, viseljétek magatokat tisztességesen! Panaszt ne halljak rátok! Különben testi-leg lesztek megfenyítve. A lecsekélyebb kihágásért — vesszőt kaptok!...

Ettől a szokatlan bánásmódtól egész este beteg voltam. Különben ez a benyomás csak még jobban erősödött azoknak a dolgoknak a hallatára, a miket a várfogházban róla megtudtam. Ebbe való belépésemről azonban már más helytt megemlékeztem.

Említettem volt, hogy irányunkban nem voltak elnézők, de nem is mertek volna lenni; nem részesültünk a többi rabokkal szemben a munkára nézve

semmiféle könnyebbségben. De egy alkalommal mégis kísérlet történt ez irányban: én és B—ky ugyanis teljes három hónapig a mérnöki irodába jártunk irnoki minőségben. Ezt azonban csak titokban tette a mérnöki előljáróság. Azaz, hogy a többi előljáróság is tudta ezt, de nem vett róla tudomást.

Ez még G—ov parancsnok alatt történt. G—ov alezredest mintha csak az ég küldötte volna közénk. Nem maradt azonban sokáig. Ha nem csalódom, alig volt egy fél évig, sőt talán ennél is rövidebb ideig, azután az összes rabok nagy sajnálkozására Oroszországba ment. Őt a rabok nemcsak szerették, de ha lehet itt e kifejezéssel élni, valósággal istenítték. Mivel érdemelte azt ki, nem tudom; de tény, hogy az első pillanattól meg tudta nyerni szeretetünket. »Valóságos atyánk volt. Sohasem kívánunk mást!« mondogatták, mikor a mérnöki hivatal igazgatását átvette. Úgy látszik, nagyon szerette a bort, de azzal soha sem élt oly mértéktelenül, hogy megfélemedezett volna a miatt a felebaráti szeretetről. A rabok iránt valóban atyai szeretettel viseltetett. Hogy miért szerette őket annyira, nem tudom megmondani; de sohasem találkozott egy rabbal sem a nélkül, hogy valami nyájas vagy tréfás szót ne intézett volna hozzá, de a nélkül, hogy a megszólításban a felsőbbbségi érzetnek csak árnya is vegyült volna. Emberbarát volt ő a szó legszorosabb értelmében. A rabok

is, látván ezt az erőltetés nélküli demokratiást, soha sem engedtek meg maguknak iránta tiszteletlenséget vagy bizalmasságot. Ellenkezőleg, arczuk elpirult, mikor a parancsnokkal találkoztak és levéve sipkájukat, már messziről mosolyogtak, ha feléje közeledtek. És ha valakit megszólítani talált, az illető a legnagyobb tisztelettel sietett válaszolni. Sorsukon, természetesen, ő nem tudott segíteni, a mennyiben csak a mérnöki ügyek vezetése volt rábízva, ezek pedig teljesen el voltak különítve minden más munkától. Sajat hatáskörében ha véletlenül oly munkás csoportra akadt, a mely még idő előtt fejezte be a reá szabott munkát, azzal sohasem dolgoztatott tovább, hanem azt haladéktalanul, még dobolás előtt, pihenni engedte. De nagyon tetszett a raboknak a bizalom is, a melyben őket részesítette. Ha véletlenül pénzt talált volna elveszíteni, úgy hiszem, hogy még a legnagyobb tolvaj is, ha megtalálja, személyesen vitte volna el neki. Igen, meg vagyok győződve, hogy ez így történék.

A rabok egyszer nagy rémülettel értesültek, hogy az alezredes összeveszett a mi halálosan gyűlölt őrnagyunkkal. Ez mindjárt a megérkezése után való első hónapban történt. Őrnagyunk a régi időben valamikor együtt szolgált vele. Ez után sokáig nem látták egymást s most mint jó barátok találkoztak és egy ideig igen jó napokat is töltöttek együtt. A jó viszony azonban hirtelen megszakadt köztük. Összevesztek és G—ov halálos ellensége lett az

őrnagynak. Ugy hallatszott, hogy össze is verekedtek. Ez, a mi őrnagyunk verekedő természetét ismerve, nagyon is lehetséges volt. Amint erről a rabok értesültek, örömük határtalan volt. »Hogyan tudna megférti ez a nyolczszemü egy olyan áldott jó emberrel, mint az alezredes«... mondogatták maguk között. Rendkívül érdeklődtek az iránt, hogy melyik verhetette meg a másikat. Ha a verekedésről szóló hír valótlannak bizonyult volna (ami ugyis csak mende-mondán alapult), a rabokat ez nagyon bosszantotta volna. »A parancsnok okvetlen felülkerekedett, így fűzték a combinatiókat, ő kistermetü ember, de ügyes. Valamelyiknek az ágy alá kellett esnie.« Rövid időre rá G—ov elment s a foglyok ismét visszaestek előbbi csüggedésükbe.

A mérnöki parancsnokok kivétel nélkül jó emberek voltak. Míg ott voltam, háromszor vagy négyszer is volt változás; de egyik sem közelítette meg a jó G—ov alezredest. Távozása után legott parancs jött a felsőbb hatóságtól, hogy bennünket ismét az előbbi munkához állítsanak: valaki elárulhatta az irodában való alkalmaztatásunkat. Különben mi ezt nem igen bántuk, mert az irodai munkát már mind a ketten igen meguntuk. Ez után csaknem egész két éven át együtt jártam B—vel a munkára, és pedig legtöbbször a műhelybe. Sokat beszéltünk reményeinkről és eszméinkről. Igen jó ember volt, de olykor különös nézeteket nyilvánított. Az egyes osztályok lakói közt, még ha értelmesek

is voltak, sokszor képtelen eszmék, fogalmak vergődtek felszínre. Ezek az emberek gondolkozásmódjuk miatt az életben oly sokat szenvedtek, oly sokba került nekik, hogy nem volt módjukban attól megválni. B—ky zokon vette minden megjegyzésemet s haragosan felelt azokra. Lehet, hogy neki sokban igaza volt. Sajnálkozásomra, elváltunk, pedig még sok fontos megbeszélni valónk lett volna.

E közben M—ky mind szomorúbb és komorabb lett. A gyötrelem erőt vett rajta. Eleinte, mikor a várfogházba érkeztem, sokkal közlékenyebbnek találtam; lelke sokszor külsőleg is megnyilatkozott. Én őt mint hároméves rabot találtam itt. Kezdetben igen érdeklődött a lefolyt két év alatt történt események iránt, a melyekről neki természetesen, a világtól elzárva lévén, fogalma sem volt. Elragadtatással hallgatott s kérdezősködött is egyről-másról. Végre évek során mintha minde szenvedés kimerítette volna lelki erejét. A parázsra hamu borult. Az elkeseredés nőttön nőtt benne. »Je hais ces brigands,« ismétlé gyakran előttem, megvetéssel nézve a rabokra, akiket már közelebből sikerült megismernem; de az érdekekben fölhozott indokokkal semmiféle hatást sem voltam képes előidézni. Nem értette meg beszédemet; olykor szórakozásból egyetérteni látszott velem, de másnap már újra mondta: »Je hais ces brigands.«

Megjegyzem, hogy gyakran beszélgettünk egymás közt francziául, a miért Dranisnikov munkaór

— nem tudom mi okból — állatorvosnak nevezett el bennünket. M—ky csak akkor hevült föl, mikor anyjáról emlékezett meg. »Beteg, öreg, szegény, így szólt hozzám, engem mindenek fölött szeret, én pedig azt sem tudom, életben van-e vagy sem? Elegendő volna arra, hogy meghaljon az is, ha megtudná, hogy nekem vesszőt is kellett futnom« ... M—ky nem volt nemes s ezért számüzetése előtt testi fenyítéket is kellett kiállnia. Mikor erről beszélt, összeharapta fogait és mereven félre nézett. Utóbbi időben már mind jobban kereste a magányt. Egy napon déli tizenkét órakor a parancsnok elé hívták. A parancsnok vidám mosolylyal jött ki hozzá.

— No, M—ky, mit álmodtál az éjjel? — kérde tőle.

»Annyira megrettentem, mintha csak tört dőftek volna szívembe, mondá M—ky, mikor az esetet elbeszélte.«

— Azt álmodtam, hogy levelet kaptam anyámtól, felelte M—ky.

— No, az én hírem még sokkal jobb! veté ellen a parancsnok. — Szabad vagy! Anyád kegyelmet kért... kérése meghallgatásra talált. Ime itt van a levele és itt van a reád vonatkozó parancs is. Azonnal eltávozhatol a fogházból.

M—ky halálsápadtan tért vissza közénk, a váratlan örömhírtől nem bírta magához térni. Szerencsét kívántunk neki. Remegő és hideg kezével

mindannyiunkkal kezét szorította. A rabok közül sokan szerencsét kívántak neki és igen örültek megszabadulásán.

M—ky kiment a telepre, de azért ott maradt városunkban. Csakhamar talált is alkalmazást. Eleinte gyakran eljárt hozzánk, és amikor csak alkalma nyílt, híreket közölt velünk. Ezek közül a politikai hírek érdekeltek legjobban bennünket.

A többi négy közül, azaz M., T., B. és Zs—szkyn kívül, volt még két rövid idei száműzetésre elítélt fiatal ember. Nem voltak valami nagyon műveltek, de igen becsületesek és nyíltszívűek. A harmadik, A—csukovszky igen egyszerű ember volt, és semmi különös jellemvonását nem tudom, de a negyedik, B., ki már elég értes ember volt, rendkívül visszataszító benyomást gyakorolt mindnyájunkra. Nem tudom, milyen kihágás miatt került a fegyenczek ezen osztályába, mert ő maga mélyen titkolta ezt. Különben nyers ember, kisvárosi kereskedői szokásokkal és nézetekkel, aki csalással szerzett vagyont. Egészen műveletlen ember volt, akit mesterségén kívül semmi sem érdekelt. Tudott festeni és pedig elég jól. E tehetsége csakhamar tudomására jött az előljáróságnak. Rövid idő múlva majd az egész város B.-vel festette a házfalakat és boltozatokat. Két év alatt csaknem valamennyi kincstári lakást kifestette. A lakások tulajdonosai meglehetősen díjazták s így elég jó dolga volt. De a legérdekesebb az, hogy még két más társa is segédkezett neki a

munkában. Ezek már teljesen elsajátították a szobafestés mesterségét, sőt T—zsevszky már csaknem annyira vitte ebben, mint B. maga. Őrnagyunk is, aki szintén kincstári épületben lakott, igénybe vette B. jártasságát és általa az összes szobáit kifestette. B. itt kifejtette minden ügyességét. A tábornok-kormányzónál azonban ebbeli törekvése már nem sikerült oly jól. Az őrnagy háza egyemeletes faépület volt, külseje elhanyagolt és korhadt, de belülről palotának is beillett volna. Az őrnagy el volt ragadtatva B. munkája fölött... Kezeit dörzsölve, egyre mondogatta, hogy most már okvetlenül meg kell nősnie: »Ilyen lakásban lehetetlen meg nem nősnöm«, így szólt komolyan. B—nek a helyzete mindinkább javult és egyuttal azoké is, kik vele együtt dolgoztak. A munka egy egész hónapig tartott. E hónap folyamán az őrnagy teljesen megváltoztatta modorát velünk szemben és elkezdett bennünket jobb bánásmódban részesíteni. Sőt annyira átcsapott a túlságba, hogy egy alkalommal magához hívatta Zs—t.

— Zs—ky, mondá, én megsértettelek téged. Jól tudom, hogy ok nélkül vesszőztettelek meg. Megbántam a dolgot. Tudod-e, mit tesz ez? Én-én-én megbántam eljárásomat.

Zs—ky azt felelte, hogy tudja.

— Tudod-e, mit tesz az, hogy én, én, a te föllebbvalód, azért hivattalak, hogy tőled bocsánatot kérjek. Átérzed-e azt, hogy mi vagy te hozzám ké-

pest? Egy pondró! De még ennél is kevesebb: egy rab! Míg én — Isten kegyelméből*) őrnagy vagyok! Tudod, mit tesz ez?

Zs—ky erre is azt mondta, hogy tudja.

— No, így hát most kibékülök veled. De átérzed-e ezt a maga teljességében? Képes vagy-e megérteni és átérezni? Képzeld csak: én, én, az őrnagy!... és így tovább.

Zs—ky maga beszélt el nekem az egész jelenetet. Úgy látszik, hogy e részeges, czivakodó és rendetlen emberben is volt emberi érzés. Ha figyelembe vesszük ez ember sajátságos fogalmait, úgy ezt a változást csaknem nagylelkűségnek lehetne tartani. Különböznél valószerű, hogy itt is az ittas állapot szülte nagylelkűség működött közre.

Az őrnagy ábrándjai nem valósultak meg. Nem nőült meg, mindamellett, hogy komolyan feltette magában. E helyett hadi törvényszék elé került és nyugdíjba kellett mennie. Ez alkalommal összes előbbeni bűne mind napfényre került. Ha jól emlékszem, azelőtt rendőrfőnök volt e városban... A csapás egész váratlanul érte. A várfogházban leirhatlan örömet okozott a hír. Valóságos ünnepnap volt! Az őrnagy, úgy mondják, sírt mint egy vén asszony, de az már mind hiába való volt, a dolgon már nem

*) Szó szerinti kifejezés, a melyet az én időmben nemcsak az őrnagy használt, de a többi alsóbb rangú parancsnok is, mikor a felsőbb rangfokozatba lépett elő.

lehetett segíteni. Mikor nyugdíjba ment, eladta szürkéit, pénzzé tette összes vagyonát és később nagy szegénységre jutott. Sokszor találkoztunk még vele, amint viselt polgári felöltőben és csokros sipkában sétált. Ekkor haragos tekintetet vetett reánk. De az a bűvös hatalom, mely előbb környékezte, azonnal eltűnt, mihelyt az egyenruhát levetette. Egyenruhában a rabok réme, gonosz szelleme volt. Polgári felöltőben pedig semmivé törpült. Bámulatos, mily sokat tesz az embernél az egyenruha.

XX.

A szökés.

Rövid időre az őrnagy bukása után gyökeres változások mentek végbe várfogházunkban. A kényszermunka-osztály (az úgynevezett katorga) eltöröltetett és helyébe katonai hatósági felügyelet alatt rabzászlóaljok léptek. Ez azt jelentette, hogy második osztályu száműzötteket többé nem fognak ide szállítani. Ezentúl csupa katonai fegyenczekkel kezdett benépesülni, vagyis oly emberekkel, kiket polgári jogaiktól nem fosztottak meg s akik csak rövid időre (legfeljebb hat évre) lettek elítélve, és büntetésük kiállása után ismét ugyanabban a rangban visszatértek zászlóaljaikhoz. Azonban azok, kik másodízben is visszakerültek a várfogházba, csak oly szigorú büntetéssel sújtattak, mint hajdan: húsz évre terjedő

fogházzal. Már e változás előtt is fennállott ugyan itt egy külön katonai osztály, de csak azért, mert számukra egyebütt nem volt hely. Most az egész várfogház ilyen osztálylyá alakult. Magától értetődik, hogy az előbbeni rabok, a tulajdonképeni polgári fegyenczek, kik jogaiktól is meg voltak fosztva s azonfelül fél fejüknek leberetválásával is bélyegezve, megmaradtak a várfogházban, míg csak ki nem töltötték büntetés-idejüket. Ujak azonban már nem jöttek többé. A megmaradtak, amint kitöltötték büntetés-idejüket, lassanként eltávoztak, úgy hogy tíz év múlva már egy sem volt itt található.

A »külön szakasz« is megmaradt ezentul is a várfogházban, és hébe-korba még mindig szállítottak számára egy-egy súlyos katonai büntettest mindaddig, míg számukra Szibériában külön súlyos kényszermunka-osztályt nem szerveztek. Ily módon a mi életmódunk továbbra is a régi maradt: ugyanaz az élelmezés, ugyanaz a munka és csaknem ugyanaz a rend állott fenn, csak az előljáróság változott és lett bonyolódottabbá. Volt egy törzstiszt, mint századparancsnok, azonkívül négy főtiszt, akik felváltva naponként a felügyeletet gyakorolták. A rokantakat eltörölték; helyettük négy altiszti és egy szertár-felügyelői állást rendszeresítettek. Életbe léptettek még egy tíz emberből álló szakaszt, melynek élén a foglyok közül kinevezett őrzetű állott. Akim Akimics lett az első őrzetű. Ez az új intézmény, valamint az egész várfogház, minden elől-

járójával és rabjaival egyetemben, úgy mint azelőtt, a várfogház-parancsnok főnhatósága alatt állott.

Az egész változás, melyen várfogházunk átment, ennyiből állt. A rabok, természetesen, eleinte nyugtalankodtak, tanakodtak egymás közt és bírálgatták az új előljárókat; de mikor észrevették, hogy tulajdonképen minden a régiben maradt, csakhamar megnyugodtak és a régi rendben folyt tovább életmódjuk. A lényegesebb változás az volt, hogy megmenekültek az őrnagytól; e miatt sokkal könnyebben lélekeztek és fölbátorodtak. A rém eltűnt; most mindenki tudta, hogy szükség esetén közlekedhetik előljárójával, és ártatlan embert talán tévedésből sem fognak megfenyíteni más bűnös helyett. A borral való kereskedés, ép úgy mint azelőtt, rendszeresen folyt, daczára annak, hogy most rokantak helyett altisztek voltak alkalmazva. Ezek az altisztek nagyobb részt tisztességes embereknek bizonyultak, akik föl tudták fogni helyzetüket. Némelyik közülök hatalmaskodni kezdett s úgy akart bánni a rabokkal, mint a katonákkal szoktak; de csakhamar fölismertük e bánásmód okát. Azokat, kik később sem tudtak rájönni, a rabok maguk világosították fel a dologról. Gyakran fordultak elő éles surlódások is: például leitattak egy altisztet és ezzel később megértették, természetesen a maguk módja szerint, hogy már együtt ittak és következőkép...

A dolog azzal végződött, hogy az altisztek

közönyösen nézték, vagy jobban mondva, észre sem akarták venni, hogy csempészik be az üvegeket és hogy árulják a pálinkát. Az altisztek, ép úgy mint azelőtt a rokkantak, a bazárra jártak s a raboknak zsemlyét, hust és más szükséges dolgokat hoztak. Hogy miért volt a változás, miért szerveztek katonai módra fogolyászlóaljakat, azt már nem tudom. Ez már rabságom utolsó éveiben történt. Én az új igazgatás alatt még két évet töltöttem a fogházban.

Nem érzem szükségét annak, hogy egész életemet és a várfogházban töltött évek eseményeit sorra leirjam. Ha leirnáam mindazt, a mi történt, a mit láttam és a mit tapasztaltam, bizonyára még három-négy fejezettel megtoldhatnám elbeszélésemet. De ezzel a leirással akaratlan ismétlésekbe esném. Az események bizonyos egyformasággal mentek végbe, ha az olvasó figyelmére méltatta azokat a fejezeteket, melyekben e dolgok le vannak írva, kielégítő fogalmat alkothat magának a várfogház második osztályának életéről. Be akartam mutatni egy áttekinthető világos képben az egész várfogházat és mindazokat az élményeket, a melyeket az ott töltött éveken keresztül tapasztaltam. Elértem-e a célt — nem tudom; de ezt megítélni nem az én feladatom. Meg vagyok azonban győződve, hogy ezzel munkámat befejezhetem, hiszen engem magam is az unalom fogott el olykor ez események leírása közben. Nem hiszem, hogy minden eszembe jutott

volna. Az első évek némileg elmosódtak emlékezetben és bizonyára számos körülményt el is feledtem. Annyit azonban tudok, hogy ez évek mind egymáshoz hasonlóan renyhe egyformaságban teltek el. Azt is tudom, hogy ezek a hosszú, unalmas napok oly hasonlóak voltak egymáshoz, mint a vízcseppek, melyek eső után a háztetőkről lehullanak.

Egyedül a szabadság utáni szenvedélyes sovárgás, egy új életre való feltámadás vágya nyújtott nekem támaszt várakozás és reménység közepe. Számláltam a napokat s habár még sok ezernyi volt hátra, mégis mindegyiket lesve, örültem a következőnek, mert ezzel is fogyott a még hátralevő napok száma. Csak azt tudom még, hogy ama hosszú idő alatt, bár százan meg százan voltak rabtársaim, úgy éreztem magamat, mint valamely rettenetes magányban; végre ebbe az életbe is megnyugvással beletörődtem. Lelkileg egyedül állva, visszapillantottam egész életemre, átkutattam annak legrejtettebb zugát, elmélkedtem multamon és szigorun, kérlelhetlenül ítéltem magam felett. Időnként még áldottam is végzetemet, hogy ebbe a magányba vetett, mert e nélkül lezajlott multam felett nem tarthattam volna ily lelkiismeretes szemlét. És milyen reményekkel eltelve dobogott akkor szívem! Eltökéltem magamban és esküvel fogadtam meg, hogy életemben ezentul már nem fognak előfordulni sem azok a hibák, sem azok a botlások, melyekbe azelőtt estem. Jövőmre nézve is alkottam

tervet és el voltam tökélve szigoruan betartani. Feltétlenül hittem, hogy hűen fogom teljesíthetni. Epedve vártam a szabadság mielőbbi felvirradását; új harczban újra próbára akartam tenni magamat. Időnként valami zsibbasztó türelmetlenség vett rajtam erőt... És nekem fájdalmasan esik fölemlíteni most lelkem akkori hangulatát; kétségkívül mert ez egyedül csak engem illet... Hanem én épen azért irtam le ezt, amit, úgy hiszem, mindenki meg fog érteni, mert ezeket a tusakodó érzelmeket mindenki, aki élete és ereje virágjában a fogházba kerül, úgy mint én, át fogja élni.

De minek is beszélek erről!... Jobb, ha egyet-mást még elmondok, nehogy egy csapással fejezzem be művemet.

Eszembe jut, hogy valaki kérdeni találja: vajjon nem lehet-e a fogházból megszökni és nem szökött-e meg valaki ottlétem alatt? Már említettem, hogy a fegyencz, ha két-három évet eltöltött a várfogházban, már értékesíteni kezdi ez időt és akaratlanul arra az eredményre jut, hogy helyesebb a hátralevő időt minden baj és veszély nélkül, a törvénnyel többé össze nem ütközve letölteni és úgy kerülni aztán a telepre. Ez a számítás azonban csak oly rab agyában érik meg, a kire rövid idői büntetést szabtak. A hosszabb időre elitelt rab azonban kész koczkáztatni mindent... Nálunk azonban ilyesmi nem történt. Nem tudom, féltek-e vagy a felügyelet volt-e szigoru, vagy pedig a város

kedvezőtlen fekvése volt-e az oka? — bajos megmondani. Azt hiszem, hogy mind ez okok együvé működtek. Innét megszökni valóban nehéz dolog volt. Egy eset azonban mégis előfordult otlétem alatt. Két rab kísérlette meg a szökést és pedig két súlyos büntetésre ítelt fegyencz.

A várparancsnok-őrnagy személyében beállt változás után, A—v (ugyanaz, kit előbb a várfogházban kémkedésre használtak) teljesen elhagyatva, pártfogó nélkül maradt. Még igen fiatal ember volt, de lelki tulajdonai az évekkel erősödtek. Általában merész, határozott, ezenfelül eléggé értelmes ember volt. Kész lett volna tovább is kémkedésre adni a fejét, hogyha ez által szabadságát megvásárolhatta volna. És ekkor már nem esett volna meg rajta az az ostobaság, a melyért számüzetéssel kellett lakolnia. Itt hamis utlevelek készítésében gyakorolta magát. Ezt azonban nem állítom teljes határozottsággal, mivel csak a többi foglyok mondták róla. Azt beszéltek, hogy ezzel már akkor foglalkozott, mikor a várparancsnok-őrnagy konyhájára járt s ebből, természetesen, nagy hasznot remélt. Szóval, úgy látszik, mindenre képes volt, csakhogy sorsán enyhítsen. Egyszer alkalmam volt megismerni lelkét: cinizmusa a legfelháborítóbb szemtelenségig, a legridegebb gúnyig ment, és legyőzhetlen utálatot ébresztett az emberben iránta. Úgy rémlik előttem, hogy ha egy pohár bort akart inni s ha e pohárhoz nem juthat

más módon, mint gyilkosság árán; akkor képes lett volna gyilkolni is, kivált ha tudja, hogy ezt titokban teheti és senki sem szerez róla tudomást. Ine, ez az az ember, akire Kulikov, a külön osztály egy rabja, a szemét vetette.

Én már beszéltem Kulikovról. Nem volt már fiatal, de szenvedélyes, élénk és erős ember, a kiből sokféle rendkívüli ügyesség lakozott. Volt benne duzzadó életerő, minek folytán még sokáig kivánt volna élni; az olyan emberek a legmagasabb korban is ragaszkodnak az élethez. Ha csodálkozni akarnék azon, hogy miért nem történt szökés nálunk, úgy legelső sorban Kulikovon csodálkoznám, hogy miért nem tette ezt meg. Kulikov azonban később mégis eltökélte magát erre. Hogy melyik gyakorolt nagyobb befolyást a másikra: A-e Kulikovra vagy viszont? nem tudom. Mind a kettő egyforma volt, minek folytán nagyon könnyen összebarátkoztak. Úgy hiszem, Kulikov arra számított, hogy A—val készített magának utlevelet. A—v nemes származású és előkelő társaságokban jártas ember volt, ami a jövő kalandozásokkor változatosságot ígért, csak egyszer eljussanak Oroszországba. Ki tudná megmondani, miben állapodtak meg egymás közt és milyen reményekkel kecsegtették magukat; de az már bizonyos, hogy reményeik alapja a szibériai csavargás megszokása volt. Kulikov nagy színészi tehetséggel bírt, s mint ilyen, végig tudta az élet különféle szerepeit játszani;

azonkívül rendkívül kalandvágyó volt. A várfogházban az ilyen emberek nagy zavart csinálhatnak. Ez a kettő tehát összebeszél, hogy együtt megszöknek.

Az őrség tudta nélkül lehetetlen volt a szökés. Szükséges volt ezt az ügybe beleavatni. A várfogházban elhelyezett zászlóaljnak egyikénél egy lengyel szolgált, nagy erélyű s jobb sorsra érdemes ember; már előrehaladott koru ugyan, de azért mégis férfias, komoly természetű ember volt. Fiatalon kezdte a katonai szolgálatot Szibériában, de a gyötrő honvágy szökésre készítette. Szerencsétlenségére elfogták s büntetésből két évre a katonai fegyszázadhoz került. Visszatérve csapatjához, észre tért és példás buzgósággal szolgált, úgy hogy nem-sokára örvezetővé léptették elő. Tisztességtudó és önérzetes voltánál fogva ismerte a saját becsét. Többször volt alkalmam vele, mint munkánkra felügyelő őrssel találkozni; de ezenfelül még a lengyelek is sokat beszéltek felőle. Úgy rémlett előttem, mintha előbb érzett honvágya most titkos s örökös gyűlöletté változott volna át. Ezt az embert mindenre képesnek tartottam és valóban, Kulikov nem tévedett, mikor őt czinkostársává avatta. Kollernek hívták.

Közös megállapodással megállapították a szökés napját. A juniusi forró napokban történt ez meg. Az éghajlat e városban meglehetősen egyenletes. Nyáron az időjárás állandóan forró s a csa-

vargókra igen kedvező. Közvetlenül a várból, természetesen, nem szökhettek meg, mert a város egészen szabadon feküdt s mindenfelé nyitva állt. Köröskörül nagy távolságra nem volt erdőség. Így tehát álruhába kellett bujniok s oly öltözéket szerezni, mint a milyent a városi lakosok használtak. E célból a külvárosba kellett kilopódniook, a hol Kulikovnak már régi idő óta volt egy menedék-helye.

Nem tudom, vajjon a külvárosi jó barátok be voltak-e már avatva, de feltételezem, hogy közreműködtek, amit azonban a később megejtett vizsgálat alkalmával kideríteni nem lehetett. Abban az időtájbán, a külváros egyik zúgában, egy fiatal, rendkívül csinos Vanyka-Tanyka nevű leány bérelt lakást. Ez a nő a legjobb reményekkel biztatta őket, mely remények később csakugyan beteljesedtek. Ezt a nőt más néven »Lang«-nak is hívták. Kétségtelen, hogy közreműködött a dologban, mert Kulikov már egy év óta összeköttetésben állott vele. Két fiatalunk egy szép reggelen eltávozott. Úgy intézték dolgukat, hogy Silkin rabbal, egy kályhással s egy kőművessel állították össze egy csoportba azon megbizással, hogy egy üres laktanyában, melyből a katonaság gyakorlatokra vonult ki, tatározási munkát végezzenek. A—v és Kulikov a mesteremberek mellé kiszolgálóknak voltak kirendelve. Kollert mint őrst osztották be és mivel három rab mellé két őrrre volt szükség, mint öreg órvezetőnek, neki

egy semmit nem gyanító fiatal ujonczot adtak segítségül, kit amannak egyszersmind az őrtállásba be kellett oktatnia. A szökevények nagy befolyást gyakoroltak Kollerre, aki hosszú, példás szolgálat után mint érett, komoly, megfontolt ember bizott is bennünk és arra határozta magát, hogy velük együtt kísérlik meg a szökést.

Reggeli hat óra lehetett, mikor a laktanyához értek. Rajtuk kívül senki sem volt jelen. Egy órai munka után oda szólt Kulikov és A—v Silkinhez, hogy a műhelybe kell menniök s onnan valami szerzámot hozni, melyről megfeledkeztek. Silkinnel nagyon ravaszul kellett bánni, hogy gyanakodását fel ne keltsék. Ez származására moszkvai, mester-ségére nézve pedig kályhás volt, és mint igazi moszkvai ravasz, okos és hallgatag természetű ember. Silkin szépen ott ülhetett volna Moszkvában, de a sors úgy rendelte, hogy hosszas tévelygés után hozzánk kerüljön a külön osztályba, t. i. oda, ahol a legsúlyosabb katonai büntetések vannak, élet-hossziglan tartó rabságra. Hogy mikép érdemelte ki ezt a szomorú sorsot, azt nem tudom; különös rosszság nem volt benne észlelhető; mindig csendes és békés természetű volt; magaviselete még akkor is türhető volt, ha néha-néha lerészegedett. A titokba ugyan nem volt beavatva, de éleslátásával rájött volna csakhamar. De Kulikov titokban azt hazudta neki, hogy ők csak azért a pálinkáért mennek a műhelybe, amelyet előző napon ott rej-

tettek el. Ez hatott Silkinre, aki gyanutlanul engedte őket távozni; ő maga az ujonczczal maradt vissza, mialatt Kulikov, A—v és Koller a külváros felé távoztak.

Egy fél óra mulhatott el így, mikor Silkin észre kezdett térni s gondolkozóba esett. Most jutott eszébe Kulikov különös magaviselete, vissza emlékezett arra, hogy A—v kétszer is összesugott Kulikovval, mire ez kacsingatással felelt. Ezt ő mind észrevette, de csak most kezdett gondolkodni rajta. Koller különös magaviselete is feltűnt neki, mikor az ujonczczal félre lépett és neki utasításokat adott, hogy távolléte alatt mikép kell magát viselnie. Szóval, minél tovább törte a fejét Silkin a dolgon, annál gyanusabb lett előtte a rabok hosszas távolmaradása. Az idő ezalatt mult, a rabok nem tértek vissza és nyugtalansága a legfelsőbb fokra hágott. Belátta, hogy mennyire veszélyes lehet reá nézve ez a körülmény s hogy az előljáróság előtt a legnagyobb gyanuba keveredhetik. Könnyen azt gondolhatták róla, hogy szándékosan, kölcsönös meg egyezéssel engedte megszökni társait, és ha ő most késik és Kulikov s A—v megszökését nem jelenti be, úgy a gyanu még jobban reá háramolnék. Nem lehetett több időt vesztegetnie. Eszébe jutott az is, hogy az utóbbi időben Kulikov és A—v nagyon sokat érintkeztek egymással, gyakran sugdostak és sokszor jártak együtt a laktanya mögé. Eszébe jutott, hogy már akkor gyanus volt előtte maguk-

viselete... Silkin ekkor átható tekintetet vetett az őrrre, aki fegyverére támaszkodva ásítózott és a legártatlanabb módon kaparta ujjával az orrát. Silkin nem találta érdemesnek közölni vele gyanuját; egyszerűen csak meghagyta neki, hogy kövesse őt a mérnöki műhelybe. Ott meg kellett kérdeznie, vajjon rabtársai nem jöttek-e ide? A műhelyben senki sem látta őket. Silkin ekkor így gondolkozott: »Hátha ivás vagy sétálás czéljából mentek a külvárosba, amit Kulikov gyakran megtett, de ez nem lehet mégsem, mert akkor szóltak volna neki és nem titkolták volna a dolgot előtte.« Silkin tehát abban hagyta a munkát és a nélkül, hogy a laktanyába tért volna vissza, egyenesen a várfogházba ment.

Már csaknem kilencz óra volt, mikor az őrmesternél jelentkezett és bejelentette neki a dolog állását. Az őrmester megrettent és eleinte nem akarta elhinni. Természetesen Silkin is csak gyanakodásképp említette. Az őrmester egyenesen az őrnagyhoz sietett; az őrnagy haladéktalanul a parancsnokhoz. Egy negyed óra múlva már minden intézkedés meg volt téve. Bejelentették a tábornok-kormányzónak. Hirhedt gonosztevők voltak a szökevények és miattuk sulyos dorgálás jöhetne Pétervárról. Jogosan-e vagy sem, nem tudom, de tény, hogy A—v a politikai bűnösök közé tartozott; Kulikov pedig a »külön osztály« foglya volt. Arra még nem volt példa, hogy »külön osztály«-ból valaki

megszökött volna. Minden járásba, a környék minden községébe futárokat menesztettek szét, hogy hírül vigyék a szökést és a szökevények leírását. Üldözöbe kozákokat küldöztek szét a szélrózsa minden irányába. Szóval nagy volt a rémület mindenfelé.

E közben várfogházunkat egészen másnemű nyugtalanság lepte meg. A foglyok, a mint a munkáról visszatértek, azonnal értesültek a dolog állásáról. A hír mindenfelé elterjedt, mindenki titkos örömmel fogadta. Minden rab szíve a kétség és remény között oszlott meg... Azonfelül, hogy ez az esemény megtörte a várfogházi egyhangú életet és megbolygatta a hangyabolyt, a szökés, még pedig ilyen szökésnek a híre mindenki szívében megpendítette azokat a régóta pihenő húrokat, melyek reménnyel, sorsuk megváltoztatásának lehetőségével biztatták a rabokat.

»Megszöktek: de miért?«... ez a gondolat villant meg az agyukban, miközben kihívó tekintetet váltottak egymással. Hirtelen egy neme a büszkeségnek ült az arczokra és bizonyos lenézéssel tekintettek az altisztekre. Az előljáróság, természetesen, azonnal megérkezett a várfogházba is. Eljött maga a parancsnok is. A foglyok merészebbek lettek és bátran, sőt némileg kihívóan néztek ezeknek szemébe, mintha csak azt akarták volna mondani: »Megtaláljuk mi a dolog nyitját magunktól is.« Az előljáróság megjelenése előre látható volt; szintoly bizonyos volt egyszesmind az is, hogy vizsgálat

lesz, s azért mindenki igyekezett elrejtteni gyanus dolgait. Tudtuk, hogy ez a dolog nagy zürzavart fog előidézni, s úgy is történt. Mindent felforgattak, mindent felkutattak és — semmit sem találtak. A délutáni munkára kettőztetett fedezet alatt vonultak ki a rabok és éjjel is többször tartottak szemlét fölöttünk és számláltak össze bennünket. Az összeszámlálásnál megint újabb zavar támadt: a rabokat kikergették az udvarra és ott újra megszámlálták. Aztán osztályonként is számba vették őket... Szóval igen megszaporodott az őrség dolga.

A rabok azonban nem is hederítettek erre; valamennyien rendkívüli közönnyel nézték a dolgot és — amint ez ily alkalmakkor rendszeren történni szokott — nagyon jól viselték magukat egész este. »Belénk ne kössenek«, suttozták maguk közt.

Az előljáróság természetesen azon törte a fejét, vajjon nincsenek-e a várfogházban olyanok, akik a szökésbe be vannak avatva, és meghagyta, hogy a rabokat megfigyeljék és esetleg ki is hallgassák. Ezek azonban csak azt mondták, hogy a dolog olyan természetű, mely minden beavatást kizár. Milyen ember volna Kulikov és A—v, ha szökési tervüket el nem rejtették volna? A dolog mesteri módon volt kieszelve. Az ilyen fajta egyéneknél nem létezik lehetetlenség, ők zárt ajtókon is át bujnak. Szóval Kulikov és A—v tekintélye nőttön nőtt; társaik büszkék voltak reájuk. Bizonyos volt,

hogy hőstettük még a késő utódoknak is emlékében fog maradni.

— Ügyes emberek! mondák egyesek.

— Eddig azt hitték, hogy ebből a várfogházból a szökés lehetetlen. Hát csakugyan sikerült megszökniök? kérdé egy másik.

— Mindenesetre sikerült! kiáltott föl egy harmadik, bizonyos önérzettel nézve körül a jelenlevőkön. — De azt kell nézni, hogy ki szökött meg!... Ez aztán ember a gáton. Nem olyan mint te!

Más alkalomkor a rab, kihez e szavak intézve voltak, mulhatlanul megfelelt volna a kihívásra és védte volna becsületét; de most szerényen hallgatott. »Valóban, nem mindenki lehet Kulikov és A—v. Mutasd meg előbb magad, hogy mit tudsz...«

— Pajtások, de hát tulajdonképen minek is élünk mi itt? szakította meg a csendet vontatott bosszus hangon egy negyedik, aki csendesen ült a konyhaablak mellett. Miért is élünk? Élünk, a nélkül, hogy férfiak volnánk; halottak vagyunk, a nélkül, hogy meghaltunk volna. Eh!

— Biz az nem csekélység!

— Kulikov mégis kivitte! szólt közbe egy heves természetű fiatal ember, kit sárgacsőrűnek csufoltak.

— Kulikov! kiáltott föl egy másik, megvető tekintetet vetve a szólóra. — Kulikov!

— Talán sok Kulikov van a világon?

— De, barátaim, A—v se kutya!

— Természetesen! Kulikovot az ujjai között morzsolná szét.

— Szeretném mégis tudni, barátim, hogy milyen messze lehetnek már?

Most azon kezdtek tanakodni: messze lehetnek-e már a szökevények? mely irányban mehettek? merre volna nekik legokosabb utjokat venni? milyen járás van legközelebb? Akadtak olyanok, kik igen jól ismerték a környéket és akik nagy érdeklődéssel hallgatták a vitatkozást. Beszéltek a szomszéd falvokról és azt állították, hogy e nép a szökési tervnek legkevésbé sem kedvez. A város közelében maradni pedig igen veszedelmes! A raboknak ott nem nyujtanak menedéket, de elfogják és kiszolgáltatják őket,

— Oh, barátaim, a parasztnép itt gonosz, nagyon gonosz! szólt az egyik.

— A paraszt érzéketlen!

— Ezeknek a szibériai embereknek igen finom a szaglásuk. Nem jó közéljük kerülni, mert akkor veszve vagy.

— De vannak közöttük idevalók is.

— Természetesen, azok nem is olyan rosszak.

— Ha nem halunk meg, végre is hallani fogunk valamit róluk.

— Azt hiszed talán, hogy elfogják őket?

— Soha sem fogják el őket! szólt közbe a heveskedők egyike, nagyot ütve öklével az asztalra.

— Hm! kíváncsi vagyok a kimenetelre.

— Én úgy gondolom, barátaim, szólt közbe Szkuratov, hogy ha csavargónak csapnék fel, engem sem fognának el soha.

— Téged?!...

Nagy nevetés támadt. Némelyek úgy tettek, mintha nem hallották volna a beszédet, csak Szkuratov jött méregbe.

— Soha sem fognának el! kiáltott föl, én, barátaim, többször foglalkoztam már ezzel a gondolattal és csodálkozom magamon, hogy meg nem próbáltam; még a kulcslyukon is keresztül tudnék bujni, még sem fognának el.

— Hátha megéheznél és a paraszthoz kellene bemenned kenyérért?

Mindenki nevetett.

— A kenyér? Üres beszéd.

— No, csak nyelves ficzkó vagy te! Azért kerültél ide, mert Vaszja apóval együtt egy tehenet ütöttél le.

Még hangosabb lett a nevetés. A komolyabbak méltatlankodással teltek el.

— Hazudsz! kiáltott Szkuratov, azt Mikitka költötte felőlem; nem is énfelőlem, hanem Vaszja felől, engem csak azután keverték bele. Én moszkvai vagyok és gyermekkorom óta a csavargásban növekedtem fel. Mikor egyszer tanítóm tanítása közben meghuzta a fületem és ezt mondta: »Könyörülj rajtam Istenem a te könyörületességéd szerint« stb. Én utána mondtam: »vezess engem a rendőrségre

a te könyörületességed szerint« stb... Így kezdtem már legzsengébb koromtól fogva.

Erre valamennyien fölkaczagtak ismét. Szkuratovnak csak ez kellett. Ő nem tudta tréfa nélkül megállani a dolgot. Azonban csakhamar magára hagyták őt és komolyabb tárgyakról kezdtek beszélgetni. De csak az idősebbek és szakértők vettek ebben részt. A fiatalabbak hallgattak és örömsugárzó arcczal bölintgattak fejükkel és figyelemmel csüggték a beszélőkön.

A konyhában nagy tömeg gyült össze; az altisztek, természetesen, távol voltak. Azok jelenlétében nem tudtak volna beszélni. Azok között, akik a legjobb kedvüeknek látszottak, egy Mametka nevű, magas testalkatú és felette komikus megjelenésű tatárt is vettem észre. Ez igen keveset tudott oroszul és ép oly keveset értett abból, a mit a többiek beszéltek, de azért ő is helyeslőleg bölintgatott fejével és élvezettel hallgatta a beszélgetést.

Egy egész héten át tartott a szolgálati szigorítás és folyt az üldözés és puhatolódzás a környéken. Nem tudom, hogyan történt, de a fegyenczek azonnal a legpontosabb értesítést nyerték a vár-fogházon kívül megejtett üldözési és kutatási rendszabályokról. Az első napokban a szökevényekről érkező minden hír kedvező volt. Sem nem látták őket, sem nem hallottak felőlük semmit, mintha csak a föld nyelte volna el őket. A fegyenczek csak nagyot nevettek ezen. A szökevények sorsa felől

minden nyugtalanságuk eloszlott. »Nem találják meg, nem fogják őket el«, mondták maguk között teljes elégteliséggel.

Azt is megtudtam, hogy a környék összes lakóit lábra állították és hogy minden gyanús helyet, erdőséget és hegyszakadékokat szigorúan őriztettek.

— Ostobaság! így vélekedtek a rabok, van nekik bizonyára valakijök, a kinél nyugodtan meghúzták magukat.

— Mindenesetre! mondták a többiek, nem oly ostobák ők; mindent jó eleve előkészítettek.

Föltevéseikben még tovább mentek és azt is mondták, hogy lehetséges, miszerint a szökevények még a külváros valamelyik pinczében tartózkodnak, míg a hajuk megnő. Ott tölthetnek egy fél, vagy egész évet is és csak azután távoznak onnan.

Szóval, mindenki regényes hangulatban látszott lenni. Egyszerre csak, úgy nyolcz nappal a szökés után, híre jött, hogy felfedezték a nyomukat. E kellemetlen hírt, természetesen, mindenki megvetéssel utasította vissza. De még ugyanaz nap este megerősítés nyert e hír. A rabok nyugtalankodni kezdtek. Másnap már széltiben beszéltek a városban, hogy a szökevényeket elfogták és hogy már visszafelé hozzák. Délután körülményesebb híreket kaptunk; azt beszéltek, hogy hetven versztnyire ebben és ebben a községben fogták el őket. Végre biztos hír érkezett. Az őrmester, visszatérve az őrnagytól, határozottan kijelentette, hogy este felé itt

lesznek és átadják őket a várfogház őrségének. Már nem lehetett tovább kételkedni. Lehetetlen kifejezni a benyomást, melyet e hír a fegyenczekre gyakorolt. Eleinte haragra lobbantak és azután elcsüggedtek. Végre bizonyos gúnyoros hangulat vett erőt mindenkin. Nevetni kezdtek, de már nem az üldözők, hanem az elfogottak felett, eleinte csak néhányan, de később csaknem valamennyien, kivéve a komolyakat, akiket holmi haszontalan tréfákkal és gúnynyal nem igen lehetett megnyerni. Ezek megvetéssel néztek a könnyelmű tömegre és mélyen hallgattak.

Szóval, a mily mértékben felmagasztalták előbb Kulikovékat, ép oly mértékben lealacsonyították őket most, és pedig nagy élvezetet találtak a lealacsonyításban. Megvetéssel beszéltek, hogy a szökevények nagyon megéheztek, hogy nem bírták kiállani az éhséget és a falukba mentek kenyeret kérni. Ez a csavargókra nézve a megalázás legutolsó foka. Különben ezek a beszédek nagyon kevés hitelt érdemeltek. Az igazság az, hogy a szökevényeket kinyomozták az erdőben, a hol elrejtőztek; erre körülvették az erdőt minden oldalról. Azok látván, hogy lehetetlen a menekülés, megadták magukat. Mást úgy sem tehettek volna.

Mikor őket este felé, kézen lábon megvasalva, csakugyan elhozták a csendőrök, a fogház összes fegyenczei a kerítéshez siettek, hogy megnézzék: mi történik majd velük. Az őrnagy és a parancsnok

fogatán kívül, természetesen, semmit sem láttak. A szökevényeket külön zárkába helyezték és másnap a bíróság elé állították. A fegyenczek gúnya és megvetése csakhamar megszűnt. A dolgot körülményesebben ismerték meg; megtudták, hogy a szökevényeknek nem volt más menekvésök, mint hogy megadják magukat. Később éber figyelemmel kísérték a bírósági tárgyalásokat.

— Adjanak hálát az égnek, ha ezer bot árán megmenekülnek, mondta egynéhány.

— Micsoda, ezer! halálra fogják őket kínozni. Lehet, hogy A—v ezeret kap, de Kulikovot agyonverik, mert ő a »külön osztály« fegyencze volt.

A találgatás nem vált be. A—v mindössze ötszázat kapott; figyelembe vették előbbeni kifogástalan magaviseletét. Kulikov azonban ezeröttszázra lett elítélve. A büntetés eléggé enyhe volt. A büntetettek, mint okos emberek, a vizsgálat alkalmával nem tagadtak semmit, de határozottan és világosan megmondták, hogy szökésük alatt senkihez sem tértek be. Valamennyi között legjobban sajnáltam Kollert: ez mindenét elvesztette, még utolsó reményeit is. Ő járt meg a legrosszabbul valamennyiök között, mivel kétezer botütésre ítélték és nem a mi várfoházunkba zárták, hanem Isten tudja hová küldték raboskodni. A—vot nagyon enyhén büntették, az orvosok csupa száanalomból közbenjártak érdekében. A kórházban nagyon legénykedett és fenhargon mondogatta, hogy most már mindenre

képes és még ilyen-amolyan dolgot fog elkövetni. Kulikov, szokása szerint, szeliden és illemesen viselte magát. Mikor a büntetés kiállása után a várfogházba visszatért, le lehetett olvasni arczáról, hogy soha többé nem próbál szerencsét. De a rabok most egészen más szemmel néztek reá, mert, bár Kulikov mindenkor és mindenütt helyt tudott állni magáért, a fegyenczek mégis megszűntek őt tisztelni. Szóval, e szökés után erősen elhomályosodott a Kulikov dicsősége. A siker rendkívül fontos tényező a nép szemében.

XXI.

Kiszabadulás a várfogházból.

Mindez már fogságom utolsó évében történt. Ez az utolsó év ép oly híven megmaradt emlékezetemben, mint az első. De nem szándékozom itt minden egyes körülményről megemlékezni. Csupán csak azt említem meg, hogy ebben az évben — bár türelmetlenül vártam büntetésidőm letelését — mégis sokkal könnyebb volt életem, mint száműzetésem első éveiben. Először fegyencztársaim között már sok barátira és jóakaróra tettem szert, akik végre is meggyőződtek róla, hogy nem vagyok rossz ember. Sokan közülök már észrevehető ragaszkodással viseltettek irányomban, igazán megszerettek. A tüzér sírva fakadt, mikor engem és tár-

saimat a várfogházból kikisért, és aztán is még egy hónapon át, mit a városban töltöttünk, megmeglátogatott bennünket, csak azért, hogy látásunkban gyönyörködjön. Voltak olyanok is, akik mindvégig mogorvák és durvák maradtak, a kiknek, Isten tudja miért, terhükre esett egy barátságos szót szólani hozzám. Úgy látszott, mintha valami válaszfal létezett volna közöttünk.

Az utolsó időben sokkal több szabadságot élveztem, mint fogságom egész ideje alatt. A városban a katonaságnál nem egy barátom szolgált, sőt egykori iskolatársam is akadt néhány közöttük. Ezeknek segítségével pénzhez juthattam, leveleket írhattam szülőföldemre, sőt könyveket is kaptam tőlük kölcsön. Már pár éve mult, hogy nem volt semmiféle könyv a kezemben, s így nagyon bajos híven ecsetelni azt a benyomást, melyet reám az első könyv olvasása gyakorolt. Jól emlékszem, hogy a fogházi záróra után azonnal olvasáshoz fogtam és olvastam szakadatlanul egész reggelig. Ez egy új élvezet volt. Mintha egy más világból szállott volna hozzám a hír. Előbbeni életem most világosabban lebegett szemem előtt, s én az olvasottakból igyekeztem kitalálni, vajjon mennyire maradtam el a világtól, az élettől? Vajjon sokan éltek-e a külső világban nélkülem? Mi nyugtalaníthatja és mily kérdések foglalkoztatják most az embereket? Szó szerint ragaszkodtam a szavakhoz, próbáltam a sorok között olvasni, igyekeztem föltalálni egy-egy

titkos gondolatot és czélzást lesni el a multra nézve; nyomát kerestem annak, ami azelőtt, az én időmben, az embereket foglalkoztatta, és most oly fájdalmas volt a tudat, hogy mennyire elidegenedtem az élettől, melyben nekem nem volt részem. Ujból kellett az élethez hozzá szoknom és megismerkednem az új nemzedékkel. Különösen érdekelt egy czikk, a mely alá egy közeli ismerősöm neve volt nyomtatva... E mellett új, eddig még soha nem hallott nevekkel találkoztam, melyekkel mint tényezőkkel mohón siettem megismerkedni s csak a miatt bosszankodtam, hogy oly kevés könyvem volt. Azelőtt, az előbbeni őrnagy-parancsnok alatt, igen veszedelmes dolog volt könyvet hozni a fogházba. Vizsgálatok alkalmával mulhatlanul e kérdésekkel állottak volna elő: »honnan vannak e könyvek? kitől szerezted? Valószínűleg titkos összeköttetéseitek vannak!« És mit felelhettem volna e kérdésekre? Elzárva a világtól és könyvek híján önkénytelenül is mindig magammal kellett foglalkoznom. Kérdéseket tettem fel magamban, melyeknek megoldásával csak magamat kinoztam.

Téli időben jöttem a várfogházba, minek folytán télen is szabadultam ki ugyanannak a napnak fordulóján, a melyen ide kerültem. Mily türelmetlenül vártam ezt a telet s mily élvezettel néztem a nyár végén a lombok hervadását és a pusztá fűvének sárgulását. A nyár elmúlt, az őszi szél sívított s az első hópelykek lehullottak... Megér-

kezett végre a várva várt tél! Szívem néha erősen dobogott, a szabadság utáni sovárgás mindig fokozódott. De, különös, mentől jobban mult az idő s minél inkább közeledett a fölszabadulás napja, annál türelmetlenebbé lettem. Az utolsó napokban csodálkoztam magamon és szemrehányásokat tettem magamnak, mert úgy tetszett, mintha egészen hidegvérűen és közönyösen venném a dolgot. Többen, kikkel vasárnaponként találkoztam, megszólítottak és szerencsekívánatokkal halmoztak el.

— Ugyebár, Alexandrovics Petrovics, szólt Martinov fegyencz, ön nem sokára távozik, és itt hágy bennünket.

— Ugyan Martinov, hát önnek ez oly hamar-nak látszik?

— Nekem, természetesen! Mert én még hét évig maradok itt...

Egyet sóhajtott, megállt és szórakozottan tekintett fel, mintha a jövőbe akarna pillantani... Sokan őszintén és örömmel üdvözöltek s nekem úgy tetszett, mintha sokkal nyájasabban bánnának velem, mint azelőtt. Valószínűleg már nem tekintettek társuknak. K—csinszky, egy csendes s jámbor nemes lengyel ifju, szeretett vasárnaponként, úgy mint én, az udvaron sétálni. Ő szintén fris levegő és mozgás által igyekezett egészségét megőrizni és a várfogház romlott levegőjének hatását ellensúlyozni.

— Türelmetlenül várom az ön búcsuzását,

szólt hozzám, mikor séta közben találkoztunk; — ön távozik s *én e pillanatban tudom* meg, hogy az én búcsuzásomra még egy évig kell várakoznom.

Mellesleg megjegyzem, hogy a hosszas elzárás következtében a szabadság nálunk sokkal nagyobb becsben állónak tetszik, mint az a valóságban van. A rabok túlbecsülik a szabadság fogalmát, azt mindenféle ábrándképpel ékesítik föl, és ez természetes dolog s nem is lehet máskép. Bármily szegény tiszt szolga a rabokkal szemben olybá tűnik fel, mint valami kis király, mint a szabad ember eszményképe, csak azért, mert az beretvátlanul, bilincs és őrkiséret nélkül járhatott ide-oda.

Az utolsó nap délutánján, szürkületkor, *utoljára* jártam körül a várfogház kerítését. Hányszor tettem meg e sétát annyi éven át! Itt, a laktanyák mögött bolyongtam fogságom első éveiben egyedül, árván és leverten. Jól emlékszem, mennyire számolgattam, hány ezer napot kell még számkivetésben töltenem. Istenem, mily régen volt az! Ime, itt e szögletben élt szintén fogságban a mi sasunk; itt találkoztam koronkint Petrovval. Ő még most sem hagyott el engem. Hozzám siet, és aztán, mintha eltalálná gondolataimat, szótlán járkál mellettem, mintha valami felett tünődnék. Elbúcsuztam e megfeketedett gerendáktól, melyek oly barátságtalan hatást gyakoroltak reám *akkor*, a mikor ide beléptem. Úgy látszik, ezek is megvénültek, csak én nem vettem észre. Mennyi ifju-

ság van itt, e falak között eltemetve, értékesítés nélkül; mennyi erő vész el itt haszontalanul! Valóban e népség nem áll csupán közönséges emberekből, hanem tehetséges és népünknek a legerőteljesebb javából. De a hatalmas erő elveszett, elveszett pedig a természeti törvény ellenére és visszahozhatlanul. De ebben ki a hibás?

Másnap korán reggel, még mielőtt munkára indultak volna, s mikor még alig pitymallott, bejártam az összes laktanyákat, hogy búcsut vegyek valamennyi rabtársamtól. Sok kérges és erős kéz nyúlt felém barátságosan. Egynéhányan nagyon barátságosan szorítottak velem kezét, de aránylag kevesen voltak az ilyenek. Mások jól tudták, hogy nem sokára más ember leszek mint ők. Tudták, hogy nekem ismeretségem van a városban, hogy azonnal ez *urakhoz* megyek és mint hozzájuk hasonló foglalok helyet közöttük. Ezt tudva, bár barátságosan és nyájasan búcsuztak el tőlem, de korántsem úgy, mint társuktól, hanem mint egy urtól. Némelyek elfordultak tőlem és ridegen feleltek búcsuszómrá. Sőt voltak olyanok is, akik a gyűlölet egy nemével néztek reám.

A dob megszólalt és mindenki munkára ment, csak én maradtam vissza. Szusilov e reggelen mindenkit megelőzött a korai fölkelésben és rendkívül szorgoskodott, hogy nekem még theát készíthessen. Szegény Szusilov! Sírt, mikor odaajándékoztam neki fegyenczruhámat és kis pénzemet: »Nekem ez

nem kell, nem kell! szólt remegő ajkakkal, nekem az ön elvesztése fáj legjobban. Hát mit fogok itt ön nélkül tenni?« Legutoljára Akim Akimicstől búcsuztam el.

— No, ön is nemsokára szabad lesz, mondtam neki.

— Oh, én még soká, nagyon soká maradok itt, mormogta kezemet szorítva. Nyakába borultam és megcsókoltam.

A rabok távozása után tíz percz múlva én és társaim, kikkel egy időben jöttem ide, szintén elhagytuk a várfogházat és örökre búcsut vettünk tőle. Egyenesen a kovácshoz mentünk, hogy leszedje rólunk a bilincseket. Örök most már nem kísérték bennünket, csak az altiszt jött velünk. A mérnöki műhelyben volt rabtársaink szedték le rólunk a vasakat. Előbb a társamat szabadították meg s csak mikor elvégezték, került rám a sor. Háta fordítva nekik kellett állnom, mire fölemelték lábamat és egy alacsony üllővasra helyezték... Minél gyorsabban igyekeztek végezni velem.

— A szegecset előbb, a szegecset... így ni! kiáltott parancsoló hangon a főkovács. Most üss ide a kalapácssal...

A bilincs tompa zörrenéssel lehullott. Fölemeltem... kezemben tartottam egy ideig, hogy utoljára megnézzem. Mintha azon csodálkoztam volna, hogy e bilincs még pár pillanat előtt lábamon volt.

— No, Isten önnel! Isten önnel! mondák szakadozott, de egyszersmind elégedett hangon a rabok.

Igen, az Isten nevében! Itt a szabadság, az új élet, a halottakból való feltámadás... Milyen dicső pillanat!

Vége.

ATHENAEUM R.T. KÖNYVKÖTÉSZE